

ἡ Συνέχεια

γράμματα, τέχνες, ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου

Δύο χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Γιώργου Σεφέρη
— ἀνέκδοτα κείμενα τοῦ ποιητῆ

Μάρκος
Αὐγέρης

Μανόλης Ἀναγνωστάκης
Μιχάλης Γρηγορίου
Ζέφη Δαράκη
Ἀντώνης Ζέρβας
Roman Jakobson
Θ.Δ. Φραγκόπουλος

Ἐ.Α. Κοκόλης
Τὸ ὕφος

Σεπτέμβριος 1973

7

Τὸ Πανεπιστήμιο σήμερα

Ἔρευνα

ἡ Συνέχεια

Μηνιαία ἔκδοση λογοτεχνίας, κριτικῆς,
πνευματικοῦ - θεωρητικοῦ προβληματισμοῦ

Ἰδιοκτησία : Ἐταιρεία Ἐκδόσεως Περιοδικῶν, Ἀνατύπων
καὶ Συλλογῶν Κειμένων, Ε.Π.Ε.

Ἐπεύθυνος ἐκδότης σύμφωνα με τὸ νόμο :

Ἀλέξανδρος Ἀργυρίου, Πλατεία Καρότση 10, Ἀθήνα
Ἀλέξανδρος Κοτζιάς, Εὐπαλίνου 6, Ἀθήνα
Δημήτριος Μαρωνίτης, Δεινοκράτους 17, Ἀθήνα

Γραφεῖα : «Κέδρος», Πανεπιστημίου 44, Τηλ. 615.783

Ἐμβάσματα : Ἀθηναὶ Καλλιανέση, γιὰ τὸ περιοδικὸ «ἡ Συνέχεια»,
Πανεπιστημίου 44, Ἀθήνα 143

Συνδρομές : ἔτησια δρχ. 200· φοιτητικὴ δρχ. 150· ἐξωτερικοῦ \$ 10

Τιμὴ τεύχους δρχ. 20

Τυπογραφεῖο Β. Παπαζήση, Καββαθᾶ 62, Ἀθήνα

Ἐπεύθυνος Τυπογραφείου :

Δημοσθένης Μαυρομαμάτης, Σεβαστουπόλεως 10, Ἀθήνα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πέτρες καὶ Στίγματα	290-293
«Μαρτύριον» — «Scripta manent» — «Δημοκρατικὰ» — «Μαθήματα ἀγωγῆς» — «... Ὑμεῖς ἄδετε!» — «Τὸ δικαί- ωμα νὰ εἶσαι ἄνθρωπος» (Montesquieu)	
Ἀλληλογραφία	293-294
Γιῶργος Σεφέρης : «Συνάντηση με τὸν Saint - John Perse»	295-297
Γιῶργος Σεφέρης : «Μέρες τοῦ 1945-1946»	297-300
Ε. Α. Κοκόλης : «Τὸ ὕφος» (μελέτη)	300-307
Ζέφη Δαράκη : «Τρία ποιήματα»	302-303
Μιχάλης Γρηγορίου : «Ἀρχή» (διήγημα)	307-310
Μανόλης Ἀναγνωστάκης : «Μάρκος Αὐγέρης — καὶ τὸ ἀνεξόφλητο χρέος μας»	310-314
Θ. Δ. Φραγκόπουλος : «Μιὰ μεσογειακὴ χώρα»	312-313
Roman Jakobson : «Παρακμὴ τοῦ κινηματογράφου;» (μελέτη)	313-318
Ἀντώνης Ζέρβας : «Ἀπόσπασμα» (ποίημα)	316-317
Ἐρευνα : «Τὸ Πανεπιστήμιο σήμερα»	318-325
Ἀπαντοῦν : Θ. Τάσιος, Δημ. Ρόκος. Νικηφόρος Ἀνω- νόπουλος : «Συζήτηση με φοιτητὲς»	
«Μιὰ φράση τοῦ Σεφέρη»	326-334
Γ. Π. Σαββίδης : «Γύρω ἀπὸ μιὰ φράση τοῦ Σεφέρη» — Ἀλέξ. Ἀργυρίου : «Μιὰ διαφορετικὴ ἐκτίμηση»	
Βιβλιοκριτικὴ	331-334
Ἀλέξ. Ἀργυρίου : Γιῶργου Μανιάτη «Objet sans valeur», «Ὁ Μίδας βασιλιάς ἔχει αὐτιὰ γαϊδάρου ἢ ἐκατέρωθεν τῆς οὐσίας» — Κ. Μ. Σοφούλης : Πανταζή Τερλεζή «Οἰκονομία καὶ Δημοκρατία, Κοινωνιολογία τῆς Πολιτικῆς Ἀναπτύξεως»	
Ἐμμ. Μοσχονᾶς : «Βιβλιογραφικὸ δελτίο»	334-335
τὸ Ζῶδιο	336

Πέτρες καὶ Στίγματα

MARTYRION

Τὸ γεγονός εἶναι πρόδηλο, περι-
τεῦον τὰ σχόλια. Βγήκαν ἀπὸ τὴν
φυλακὴν μετὰ τὸ κεφάλι ψηλά. Καὶ
μίλησαν — γιὰ πρώτη φορὰ χωρὶς
ἐνδιάμεσους. Ἡ φωνὴ τους πάλλο-
νταν, τὰ λόγια τους δονοῦσαν. Εἰς
μαρτύριον, τὸ μικρὸ αὐτὸ ἀνθολό-
γιο ποὺ μεταφέρουμε ἀπὸ τὸν κα-
θημερινὸ τύπο :

Ἐλένη Δούμα : ὁ ἀγώνας τώρα ἀρχί-
ζει. Ἡ νίκη θὰ εἶναι μετὰ τὸ μέρος μας.

Ἀσπασία Παπαθανασίου : ὁ ἀγώνας
τοῦ λαοῦ μᾶς ἐβγαλε ἀπὸ τὴν φυλακὴν.

Μαργαρίτα Γεραλή : Νίκη τοῦ λαοῦ.

Ἰσμήνη Τσοῦτσια : Ἐπιτέλους εἶμαι
ἐλεύθερη. Δὲν σταματᾷ τίποτα. Ὁ
ἀγώνας θὰ συνεχιστεῖ.

Γιῶργος Μιχαλογιάννης : Ἡ γενικὴ
ἀμνηστία ἦταν πανευρωπαϊκὸ αἴτημα. Ἦταν
νίκη τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ.

Δόξα Τσολακίδου : Εὐχαριστοῦμε ὅλο
τὸν ἐλληνικὸ λαὸ ποὺ μᾶς ἐβγαλε.

Μπάμπης Θεοδορίδης : Εἶναι κατὰ-
κτηση τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ.

Ἀλέξανδρος Ἰωσηφίδης : Χρειάζεται
ἐκδημοκρατισμὸς καὶ ὀλοκλήρωση τῶν
μέτρων.

Ξενοφών Πελοποννήσιος : Ἡ ἐλευ-
θερία δὲν χαρίζεται. Ὅποιος πιστεύει τὸ
ἀντίθετο εἶναι νεκρός.

Ἰωάννης Κορωναῖος : Ἡ σκέψις μου
εἶναι ἐστραμμένη πρὸς μίαν πραγματι-
κὴν Δημοκρατίαν...

Στέλιος Νέστορ : Ἡ σημερινὴ ἀπο-
φυλάκισή μας εἶναι νίκη τοῦ λαοῦ καὶ
τῆς Νεολαίας.

Διονύσιος Καράγιωργας : ... τὸ ἠθικὸ
μας ἦταν πάντα ὑψηλὸ καὶ αὐτὸ ὀφειλό-
ταν στὴν ἀγάπη ποὺ ἔδειχνε ὁ λαὸς στοὺν
συγγενεῖς μας, ἀγάπη ποὺ αὐτοὶ τὴν με-
τέδιδαν σὲ μᾶς... Ὅλα τὰ ὀφείλουμε στοὺς
νέους καὶ τοὺς ἀγῶνες τους.

Ἀναστάσιος Μήνης : Ἐνα μεγάλο
εὐχαριστῶ σὲ φίλους, γνωστούς καὶ ἀγνω-
στούς ποὺ συνετέλεσαν στὴν ἀποφυλά-
κισή μας.

Μῆτσος Παρτσάλιδης : Τὸ μέτρο τῆς
ἀμνηστίας ικανοποιεῖ τὸ λαϊκὸ αἶσθη-
μα. Ἦταν ἓνα αἶταμα τοῦ λαοῦ στὴν
πάλιν γιὰ τὴν πλήρη ἀποκατάσταση τῆς
Δημοκρατίας.

Χαράλαμπος Δρακόπουλος : Ὁ λαὸς
θὰ συνεχίσει νὰ ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἀπο-
κατάσταση τῆς Δημοκρατίας καὶ τὴν
ἐγκαθίδρυση ἐνὸς ἀληθινὰ πολιτικοῦ δη-
μοκρατικοῦ καθεστώτος.

Βασίλης Φίλιας : Ἡ πολιτικὴ ἀμνη-
στία εἶναι ἡ ἀνθρώπινη πλευρὰ τοῦ προ-
βλήματος, ἐνῶ ἡ πολιτικὴ του πλευρὰ δὲν
καλύπτεται μετὰ τὴν ἀμνηστία.

Ἰωάννης Κλωνιζάκης: Ὁ ἀγώνας πρέπει νὰ συνεχιστεῖ γιὰ τὸ πολιτικὸ πρόβλημα δὲ λύθηκε μὲ τὴν ἀπόλυση τῶν πολιτικῶν κρατουμένων.

Νίκος Κωνσταντόπουλος: Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν πολιτικῶν κρατουμένων ἀποτελεῖ νίκη τῆς δημοκρατικῆς ἐλληνικῆς καὶ διεθνoῦς κοινῆς γνώμης καθὼς καὶ τῆς φοιτητικῆς νεολαίας.

Ἀλέκος Παναγούλης: Ἐίχανα τὸ καθῆκον μου καὶ δὲν μετανοῶνω γιὰ τίποτα. Δὲν υπέγραψα κανένα χαρτὶ ζητώντας χάρη γιὰ τὴν ἀποφυλάκιστό. Ἡ κυβέρνησις δὲν μπορεῖ ὡς ἐκ τούτου νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὴν ἀποφυλάκισή μου. Ὁ ἀγώνας συνεχίζεται.

Κοινὸ τὸ ἦθος. Κοινὸ τὸ φρόνημα. Τῶν πολιτικῶν κρατουμένων τοῦ ἀμνηστεύθηκαν, ἀν καὶ ὡς τελευταία — κατὰ τὴν ἄποψη τῶν κρατούντων — δὲν ὑπῆρχαν.

*

SCRIPTA MANENT

Ποιὸς θυμάται τὸν κ. Ἀγγελο Τσουκαλά; (γιὰ νὰ μὴ ποῦμε «ποιοὺς φοβάται — πιά — τὸν κ. Τσουκαλά;») Νὰ σὰς τὸν θυμίσουμε λοιπόν.

«Ἐρώτησις: Ἡ διεθνὴς ἀνθελληνικὴ προπαγάνδα χαρακτηρίζει τὰς πράξεις αὐτὰς ὡς «πολιτικὰ ἀδικήματα», τοὺς δὲ ὑπόδικους ἢ καταδικασμένους δι' ἀνατρεπτικὰς ἐν γένει ἐνεργείας ὡς «πολιτικούς κρατουμένους». Ποία εἶναι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ ἀποψίσις σας;

»Ἀπάντησις: Πρέπει νὰ εἶναι κανεὶς πάρα πολὺ κακοπιστός ἢ πάρα πολὺ ἀφελὴς διὰ νὰ ὑποστηρίξει σοβαρὰ παραδοξολογήματα τοῦ εἶδους αὐτοῦ (sic). Πολιτικοὶ κρατούμενοι δὲν ὑπάρχουν εἰς τὴν Ἑλλάδα (ἡ ὑπογράμμιση δὲν εἶναι δική μας). Ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι κρατοῦνται εἰς τὰς φυλακὰς, ὑπόδιοι ἢ κατὰδιοι, εἶναι συνήθως ἐγκληματίαι (πάλι ἡ ὑπογράμμιση δὲν εἶναι δική μας) οἱ ὅποιοι διέπραξαν κακοεργήματα ἢ πλημμελήματα τὰ ὅποια προβλέπουν οἱ ἰσχύοντες ποινικοὶ νόμοι. Ἄν διαφέρουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους κοινούς ἐγκληματίαις, διαφέρουν κατὰ τοῦτο μόνον ὅτι τὰ δικά των ἐγκλήματα εἶναι πολὺ βαρύτερα ἀπὸ τὰ ἄλλα διότι δὲν στρέφονται ἐναντίον μεμονωμένων ἀτόμων ἀλλὰ ἐναντίον ὁλοκλήρου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἄς πύση λοιπόν ὁ μῦθος περὶ πολιτικῶν κρατουμένων διότι στερεῖται οἰασδῆποτε βάσεως κ.τ.λ. κ.τ.λ.)).

Τάδε ἔφη κ. Ἀγγελος Τσουκαλάς καὶ πολλὰ ἄλλα ἐξ Ἰσοῦ εἶσομα (ὁ φιλοπερίεργος καὶ ἐλαφρῶς κακεντρεχῆς ἀναγνώστης ἄς ἀνατρέξει στὸ φύλλο τῆς 15 Ἰουνίου 1971 τῆς ἐφημερίδας Ἰλιούθερος Κόσμος — ποῦ ἄλλοῦ;).

Γιὰ τοὺς μὴ γνωρίζοντες πάντως ἐπαρκῶς τὰ πράγματα καὶ τὸ πρόσωπον, σημειώνουμε ὅτι πλὴν τῶν ἄλλων τοῦ ἰδιοτήτων πρόκειται περὶ διαπρεπούς, κατὰ κοινὴν ἀναγνώριση, νομομαθοῦς καὶ συνεπέστατου, ἐννοεῖται, δημοκράτη ἐψηφισθέντος καὶ ἄς τοιοῦτου κατὰ τὸ φαῦλον παρελθόν. (Ἄλλὰ πάμε πολὺ μακριά...)

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΑ

Καὶ ἄλλοι 20 περίπου σπουδαστὲς ἐπιστρατεύθηκαν ἀφοῦ διακόπηκε ἡ ἀναβολὴ τους σύμφωνα μὲ τὸ Ν.Δ. 1343/73 ποῦ, ὡς γνωστόν, ἐθέσπισε κάτω ἀπὸ ἐκτακτες ἐξουσίες ἡ στρατιωτικὴ κυβέρνηση τοῦ ἀντιβασιλέως — πρωθυπουργοῦ καὶ ποῦ, ὅπως ἀναγράφεται, εἶχε μέχρι στιγμῆς ἀπομακρύνει γύρω στοὺς 120 νέους ἀπὸ τὶς σπουδὰς τους. Τὴν τελευταία αὐτὴ στράτευση — ποινὴ — ἀλήθεια, ποῖο δικαστήριον τὴν καταλογίζει; — ἐφάρμοσε κάτω ἀπὸ μὴ ἐκτακτες ἐξουσίες ἢ μὴ στρατιωτικὴν κυβέρνησιν τοῦ προέδρου — πρωθυπουργοῦ τὸν περασμένο μῆνα, Αὐγούστου 1973, μετὰ τὴν πανηγυρικὴ ἀνακήρυξη τῆς Προεδρικῆς Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας, μετὰ τὴν θριαμβευτικὴν διὰ δημοψηφίσματος ἐπικύρωση τῆς Προεδρικῆς Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας.

Παράλληλα, τρεῖς ἑθνικοὶ φοιτητὲς, μόλις ἔφτασαν στὸ Ἐθνικὸν Κέντρον γιὰ νὰ συνεχίσουν τὶς πανεπιστημιακὰς τοὺς σπουδὰς, πληροφορήθηκαν ἀπὸ τὶς ἀστυνομικὰς ἀρχὰς ὅτι τοὺς εἶχε ἀπαγορευθεῖ — ἀλήθεια, ἀπὸ ποιόν; καὶ μὲ ποιά δικασίαν; — ἡ εἴσοδος στὸ Ἐθνικὸν Κέντρον. Παρὰχρῆμα, οἱ τρεῖς ἀνεπιθύμητοι ἀλλοδαποὶ ὀδηγήθηκαν ὑπὸ ἀστυνομικὴ συνοδεία ἀπὸ τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς στὸν ἀερολιμένα τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ ἐξαπεστάλησαν. Προφανῶς τὸ Ἐθνικὸν Κέντρον τοὺς ἀπελάκτισε γιὰ νὰ ὀλοκληρώσουν τὶς ἐλληνοχριστιανικὰς σπουδὰς τους στὰ περίφημα ἐλληνοχριστιανικὰ πανεπιστήμια τοῦ Ἀφγανιστάν. Τὸ λάκτισμα αὐτὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρον δόθηκε ἐπίσης τὸν περασμένο μῆνα, Αὐγούστου 1973, μετὰ τὴν πανηγυρικὴ ἀνακήρυξη τῆς Προεδρικῆς Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας, μετὰ τὴν θριαμβευτικὴν διὰ δημοψηφίσματος ἐπικύρωση τῆς Προεδρικῆς Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας.

Δύο περιστατικὰ ἀπολύτως σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὰς τῆς ἰσονομίας, τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων καὶ τῆς δικαστικῆς τους ἐξασφάλισις, ποῦ ἐπικρατοῦν σὲ ὅλες τὶς ὑγειεῖς δημοκρατίας δυτικῆς τύπου. Ἴδια ἀκριβῶς μεταχειρισθὰν ἀντιμετωπίζονται καὶ οἱ σπουδαστὲς, λογονόχη, τῆς Ὁξφόρδης. (Ὅποιος ἀμφιβάλει ἄς ρωτήσῃ τὸν κ. Βύρωναν Σταματόπουλο.

*

ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΛΓΩΓΗΣ

Τὰ τελευταία χρόνια ἔχει διαπιστωθεῖ καὶ διακηρυχθεῖ μιὰ σοβαρὴ ἔλλειψη παιδείας τοῦ λαοῦ μας, εἰδικὰ σὲ θέματα Πολιτικῆς καὶ Κοινωνικῆς ἀγωγῆς καὶ συμπεριφορᾶς. Γι' αὐτὸ, ἀρμόδιοι καὶ ἀναγνωρισμένου κύρους παράγοντες ἀναλαμβάνουν κατὰ καιροὺς, μὲ λόγους, βιβλία, ἄρθρα σὲ ἐφημερίδας ἢ σχολιασμοὺς ἀπὸ τὰ ραδιόφωνα, νὰ μᾶς διδάξουν στὰ παραπάνω θέματα. Ἐποῖ μάθαμε π.χ. τί εἶναι Ἐλευθερία (πραγματικὴ), τί εἶναι Δημοκρατία (ἀληθῆς), τί Χριστιανισμὸς (Ἑλληνικός), ποία εἶναι ἡ θέσις μᾶς ὡς μονάδων ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἄλλα πολλά.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἀξιολογότερους πνευ-

ματικούς διδασκάλους μας αὐτῶν τῶν χρόνων εἶναι ὁ κ. Θεοφύλακτος Παπακωνσταντῖνος. Ἀφοῦ, μὲ ἓνα ἐκπληκτικὰ βαθυστόχαστο καὶ γεμάτο νέες ἀλήθειες σύγγραμμά του μᾶς ἔμαθε Πολιτικὴ Ἀγωγή, ἔχει τώρα ἀναλάβει μὲ μιὰ σειρά ἄρθρων του νὰ μᾶς μάθει καὶ Ἀγωγή σκέτη. Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἄρθρα του αὐτά, ποῦ ἓνα κομμάτι του ἀναδημοσιεύουμε πιὸ κάτω, ὁ κ. Θεοφύλακτος φαινομενικὰ μὲν ἀναλύει τὰ ἀποτελέσματα τοῦ τελευταίου δημοψηφίσματος στὴν περιοχὴ τῆς Ἀθήνας, στὴν πραγματικότητά ὅμως, ἀν παραβλοῖται, προσαθεῖ νὰ μᾶς δώσει ἓνα παράδειγμα πνευματικοῦ ἥθους, εὐγένειας γλώσσας, μακροθυμίας κ.λ.π. Ἐπειδὴ τὸ γραφτὸ αὐτὸ εἶναι καὶ γλωσσικὰ προωθημένο μὲ συντακτικὰ εὔρημα καὶ λεκτικὰς καινοτομίας, δίνουμε, σὲ ὑποσημειώσεις, ἐπεξηγήσεις σὲ παλαιὰ ἑλληνικά. Συνιστοῦμε πάντως στὸν ἀναγνώστη νὰ χαρεῖ πρῶτα τὸ κείμενον διαβάζοντάς το ὁλόκληρον καὶ ἔπειτα νὰ κοιτάξῃ τὶς ὑποσημειώσεις ποῦ ὅσο νὰ ἔναι τὸ διασποῦν.

«Ἡ κοινωνικοπολιτικὴ σύνθεσις τῶν κατοίκων τοῦ ἀθηναϊκοῦ ὑδροκεφάλου, παρουσιάζει πρωτοφανῆ ποικιλίαν, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶναι φυσικὸν νὰ διαμορφωνῶνται ἐκ διαφόρων λόγων ἀρνητικώτεραι τάσεις¹. Διότι πέραν τοῦ πλῆθους τῶν πολιτῶν μὲ ἀνεξάρτητον κρίσιν, ἢ πρωτεύουσα περιλαμβάνει καὶ διαφόρους νησιδὰς ὀργανωμένων συμπερόντων παντοίας μορφῆς καὶ «κάστας»² ἰδιωτικού ψυχολογίας, αἱ ὁποῖαι δὲν συναντῶνται καθόλου ἢ δὲν εἶναι τόσοσὺν πολυπληθεῖς εἰς τὰς ἄλλας ἀσιακὰς, ἡμιασιακὰς καὶ ἀγροτικὰς περιοχὰς τῆς χώρας.

»Ἐδῶ, πρῶτα — πρῶτα³ ὑπάρχει καὶ λειτουργεῖ — καὶ μόνον ἐδῶ — ὁ μηχανισμὸς τῶν παλαιῶν κομμάτων, κομματιδίων καὶ ὁμάδων μὲ τοὺς «ἀρχηγούς» των, τὰ ἐπιτελεῖα των, τὰ πρᾶτευοντα καὶ δευτερεύοντα στελέχη των, τοὺς παρατραχαμένους των, τοὺς «πελάτας» των καὶ τοὺς κοινυλοφόρους των. Ἐδῶ ἔχει ἐγκατασταθῆ σὺν τῷ χρόνῳ ὅλος ἐκεῖνος ὁ κόσμος, ποῦ ἐπὶ δεκαετίας ἐνέμετο ἐμμέσως τὴν ἐξουσίαν διὰ τῶν κομμάτων καὶ εἶχε συνήθειαν εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τῆς⁴. Ἐδῶ εὐρίσκονται οἱ περισσότεροι ἐμβρόντητοι σνόμψ, ποῦ ζελιγώνονται⁵ μὲ τὴν ἰδέαν μιᾶς ὑψηλῆς προσκλήσεως ἢ μιᾶς γνωριμίας, φευγαλέας ἔστω, μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ἐκ παρὰδύσεως «κατεστημένου»⁶.

»Ἐδῶ, ἐπίσης, κατὰ τοὺς οἱ ἀηδεῖς μιγάδες τῶν δῆθεν ἀριστοκρατικῶν συνοικιῶν⁷, οἱ ὁποῖοι ὅταν οἱ συμμορῶται εἰχαν φθάσει εἰς τὸ σημεῖον νὰ κάμνουν τὰς ἐμφανίσεις των εἰς τὴν Πάρνηθα καὶ νὰ δολοφονοῦν φιλελευθέρους ὑπουργούς, αὐτοὶ μὲ πολλὴν συγκρίνησιν ἐδέχοντο εἰς τὰ σαλόνια των τοὺς «θεωρητικούς» τοῦ συμμοριτισμοῦ. Ἐδῶ διαμένουν οἱ γελοῖοι ἱπποκένταυροι τῆς πολιτικῆς, ποῦ κατάρθρωσαν, ἐλλείψει ἐντροπῆς, νὰ συζεύξουν τὸν ἀριστοκρατισμὸν⁸ των μὲ τὸν ρόλον τοῦ «λούστρου τοῦ βασιλέως». Ἐδῶ ἔχουν συρρεῦσει οἱ διὰ διαφόρους λόγους ξεριζωμένοι (οἱ περισσότεροι, διότι δὲν τοὺς ἐσῆκωνεν ὁ τύπος των)⁹, οἱ ὁποῖοι ἐπερίμεναν νὰ βουλευθοῦν¹⁰ εὐκόλα, διότι ἐπίστευαν ὅτι ἢ πρωτεύουσα εἶναι παράδεισος, καὶ διεψέσθησαν εἰς τὰς ἐλπίδας των.

Πέτρες και Στίγματα

»Εδώ εύρισκονταί οί πλέον φανατικοί και άλλοτριωμένοι κομμουνιστάι, πού έσυνήθισαν νά ψηφίζουν κατά διαταγήν ώς ρομπότ¹¹. Έδώ ζούν όχι όλίγοι έντιμοί βιοπαλασταί, πού μόλις και μετά βίας τά καταφέρνουν, ενώ γύρω των τούς προκαλεί ό κτηνωδώς επιδεικτικός και σπάταλος πλούτος¹². Έδώ, τέλος, άφθονούν διάφορα παρασιτικά στοιχεΐα με άταξικήν και άντικοινωνικήν νοοτροπίαν, διά τά όποία οιάδήποτε άναταραχή είναι εύπρόσδεκτος. Έάν έλας αύτάς τάς νησίδας του άρνητισμού τάς φαντασθώμεν με τό οικογενειακόν και φιλικόν περιβάλλον των, έχομεν πλήρη τήν εξήγησιν τής διαφοράς μεταξύ τής ψήφου του συγκροτήματος τής πρωτεύουσας και τής ψήφου των άλλων περιοχών τής χώρας. Άλλά και παρά τήν τοιαύτην κοινωνικοπολιτικήν σύνθεσιν μέρους των κατοίκων τής πρωτεύουσας, υπερίσχυσαν αί ύγιείς δυνάμεις και έδωσαν εις τήν Έπανάστασιν τά 60 % περίπου».

Τό κείμενο αυτό μεταδόθηκε και από τά κρατικά τηλεοπτικά μέσα. Και πολύ σωστά, γιατί πέρα από τήν καλλιπέπεια, τό ήθος του και τήν παιδαγωγική του αξία άποκαλύπτει και δυό μεγάλες αλήθειες. Πρώτα ότι τό 40 % των Άθηναίων πού ψήφισαν ΟΧΙ στό Δημοψήφισμα—κατά τήν επίσημη έκδοχή—είναι κάτι άπ' τά άκόλουθα : α) «... κόσμος πού έπί δεικναιτίας ένέμετο τήν εξουσίαν...» β) «... έμβρόντητοι σνόμπ πού ξελιγώνονται... κ.τ.λ.» γ) «... γελοίοι ίπποκένταυροι τής πολιτικής πού κατώρθωσαν, έλλείψει έντροπής, νά συζεύξουν τόν άριστοκεντριζμόν των με τόν ρόλον του "λούστρου του βασιλέως"» δ) «... άηδέϊς μιγάδες των δήθεν άριστοκρατικών συνοικιών...» ε) «... ξερριζωμένοι [...] οί όποιοί έπερίμεναν νά βολευθούν εύκολα...» στ) «... φανατικοί και άλλοτριωμένοι κομμουνιστάι...» ζ) «... παρασιτικά στοιχεΐα με άταξικήν και άντικοινωνικήν νοοτροπίαν...». Και δεύτερη αλήθεια ότι «... οί όλίγοι έντιμοί βιοπαλαισταί πού μόλις και μετά βίας τά καταφέρνουν...» είναι κι αυτοί ανησίδες άρνητισμού».

Ύστερα από αυτές τις άποκαλύψεις έμεις «αί ύγιείς δυνάμεις» τής Άθήνας πού «έδωσαν εις τήν επανάστασιν τά 60 % περίπου» προτείνομε τά εξής : Σ' αυτό τό κατηγορούμενο 40 % νά έφαρμοσθεί άμέσως ή «σωφρονιστική μέθοδος Παπακωνσταντίνου» (δές ή Συνείχεια, τ.5). Δηλαδή νά κληθεί από τούς ψυχιάτρους και νά «μεταφερθεί βιαίως» εις... τό "Άγιον Όρος". Η (ένλλακτική λύση) ή πρωτεύουσα του Κράτους νά μεταφερθεί σε μια από τις επαρχίες όπου «αί ύγιείς δυνάμεις» (έδωσαν εις τήν Έπανάστασιν) τά 90 - 100 % περίπου.

ρισκε ότι ή φράση «Η κοινωνικοπολιτική σύνθεσις των κατοίκων [...] παρουσιάζει πρωτοφανή ποικιλίαν...» άποτελεί πρωτοφανή βαρβαρισμόν πρώτα γιατί μια «σύνθεσις» δέν μπορεί νά παρουσιάζει ποικιλία (ποικιλία παρουσιάζουν τά στοιχεΐα τής συνθέσεως) κι έπειτα γιατί ή «σύνθεσις» δέν μπορεί νά είναι ούτε κοινωνικοπολιτική ούτε έλληνοχριστιανική ούτε τίποτα. Είναι άπλά «σύνθεσις». Αυτός ό μέτριος συγγραφέας θά έγραφε : «Οί κοινωνικοπολιτικές άπόψεις των κατοίκων [...] παρουσιάζουν πρωτοφανή ποικιλίαν και δημιουργούν μια σύνθεσιν έντός τής όποιας...».

2. Τά εισαγωγικά στό «κάστας» σημαίνουν ότι ή λέξη είναι ξενική γι' αυτό και κλείνεται νεοελληνικώς : ή κάστας, τής κάστης (μη καθαρόν α), τάς κάστας.

3. «πρώτα - πρώτα». Σημαίνει κατ' άρχήν, πρώτον - πρώτον.

4. «Όπως είναι γνωστό, τά παλαιά κόμματα είναι έκτός νόμου και—εύτυχώς— δέν έχουν άντικατασταθεί από νέα, με «... άρχηγούς [...] παρατρεχόμενους [...] και κονδυλοφόρους...» πού νέμονται τήν εξουσία.

5. Τό δοκίμιο ρήμα «εξελιγώνομαι» χρησιμοποιείται συνήθως σε αισθηματικές ιστορίες σήριαλ. Η εισαγωγή του τώρα σε πνευματικό κείμενο μεγέθους όπως τό παρόν άποτελεί νεωτερισμό του συγγραφέα.

6. Τό «φευγαλέας» από ποιητικοπνευματική έξαρση του συγγραφέα αντί του άνιαρα σωστό «προσκαίρους».

7. Μιγάς είναι ό προερχόμενος από διασταύρωση διαφορετικών φυλών, ό μη καθαρόαιμος. Στην προκειμένη περίπτωση, μεταφορικά, ό μη άριστοκράτης. Άλλά ό συγγραφέας τονίζει «... των δήθεν άριστοκρατικών συνοικιών...». Άρα δέν δέχεται ότι εκεί υπάρχουν άριστοκράτες. Άλλά τότε δέν υπάρχουν και μη άριστοκράτες. Έπειδή ή άκριβολογία είναι ένα από τά πολλά χαρίσματα πού ανέδειξαν τόν κ. Ο. Παπακωνσταντίνου σε διανοητή διεθνούς κύρους, ή φράση σίγουρα θά δυσκολέψει πολύ τούς μελλοντικούς σχολιαστές των κειμένων του.

8. «Άριστοκεντριζμός». Πολιτικός νεολογισμός μεγάλης γλωσσικής σημασίας. Τό δεύτερο συνθετικό (κεντριζμός) από τό ρήμα κεντρίζω και αντίστοιχα «δεξιζμός» από τό δεξίζω. Έτσι λέμε π.χ. δεξικεντριζμός, κεντροδεξιζμός, βαρβαροσολοικισμός, σολοικοβαρβαρισμός κ.τ.λ.

9. «... δέν τούς έσήκωνεν ό τόπος των...» σημαίνει δέν τούς εύνοούσε ή δέν τούς δεχόταν ό τόπος τους. Όπως στις λαϊκές εκφράσεις : δέν με έσήκωνεν τό βουνόν, ή, αυτός δέν έσήκωνεν κουβέντας.

10. Τό «βολευθούν» σημαίνει ταχτοποιηθούν, άναπαυθούν. Τό ρήμα είναι βολεύομαι - έβουλευθην - βολευθήσομαι - βεβόλευμαι. Παραδείγματα : μ' αυτή τήν κατάσταση έβουλευθην μία χαρά, ή, βολευθήσομαι σε κανένα ύπουργέϊον.

11. Τά «ρομπότ» (λέξη ξενική) δέν έχουν πολιτικά δικαιώματα και συνεπώς δέν ψηφίζουν. Άλλά εδώ ή λέξη ρομπότ αναφέρεται μόνο στο «κατά διαταγήν» και όχι στο «ψηφίζουν». Λέμε π.χ., αυτός κολυμπάει πολύ γρήγορα ως κρίς - κράφτ», όπου τό «κρίς - κράφτ» αναφέρεται μόνο στο «πολύ γρήγορα».

12. «... ό κτηνωδώς επιδεικτικός και σπάταλος πλούτος». Ως γνωστόν τά κτήνη είναι επιδεικτικά και σπάταλα, μοιάζουν δε σ' αυτό με τόν πλούτο.

*

... ΥΜΕΙΣ ΑΔΕΤΕ!

Έξερετε τί θά τραγουδηθεί έφέτος : Δέν τό ξέρετε; Μάς τό πληροφορεί έντούτοις ή Κριτική Έπιτροπή (με κεφαλαΐα) βραβεύσεως των καλύτερων στιχογραφμάτων του διαγωνισμού του Χρυσού Δίσκου. (Παρένθεση για τούς άδαιξ. Φαίνεται, κύριοι, ότι συμβαίνουν συγκλονιστικά πράγματα γύρω μας κι έμεις δέν παίρνομε χαμπάρι. Ένα από τά συγκλονιστικότερα είναι ή κρίση πού μαστίζει τό λαϊκό έλαφρό ή έλαφρό λαϊκό μας τραγούδι, μάρκα νεποζιτάτα ως γνωστόν του νεοελληνικού μας πολιτισμού, με συνέπειες άνυπολόγιστες για τήν πνευματική μας ύπόσταση και για τήν Παιδεία μας έν γενεί. Σταυροφόροι για τή διάσωση του μεγάλου άσθενούς, δύο από τά έγκυρότερα— τής λεγόμενης μεγάλης κυκλοφορίας—περιοδικά πού συγκρότησαν έπιτροπές σωτηρίας από πνευματικούς άνθρώπους και κάλεσαν σε συναγερμό τούς νέους τής πατρίδας μας για : στίχους, στίχους, στίχους, περισσότερους στίχους. Η άνατάοκριση ύπήρξε ως φαίνεται πρωτοφανής. Έντέλει μέσα από 2321 ύποβληθέντα έργα (ρεκόρ!) ή έπιτροπή του ένός περιοδικού, πού ηροικισμένη από τήν άλλη, εξέδωσε ήδη τά άποτελέσματά της. Κλείνει ή παρένθεση για τούς άνατατόπιστους).

Άς άπολαύσομε λοιπόν κι έμεις μερικά δείγματα γραφής από τά προς άκουστική και παιδευτική μας άγωγή προοριζόμενα (και με βραβείο μάλιστα) άριστουργήματα :

ΑΓΑΠΗ ΜΟΥ ΣΤΑΤΡΟΛΕΞΟ

Μια καθέτως μιá στα πλάγια
μου συμπεριφέροσαι
και σε δυό τετραγωνάκια
πιά δε συμμαχούεσαι
Μιά τό ένα μιá τό άλλο δέν μπορώ
τ' όμολογώ
'Η ζωή μου έχει γίνει άλλο σταυρόλεξο

ΚΑΙ ΔΕ ΜΙΑΨΕ ΚΑΝΕΙΣ

Εΐχαμ' άναμμένα φάτα και γλεντούσαμε
είχαμε άνοιχτή τήν πόρτα και γελούσαμε
τό τραπέζι είναι στρωμένο με τό πιάτο
σου
όταν ήρθε τό σταλμένο τό μαντάτο σου

Ποιός είπε ότι «άπέσβετο τό λάλον
ύδωρ»; Νά μην τό ξαναπεί.

*

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ
ΝΑ ΕΙΣΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

MONTESQUIEU

'Η τιμή δέν είναι διόλου ή θεμελιώδης άρχή (principe) των δεσποτικών κρατών καθώς, σ' αυτά, οί άνθρωποι είναι

όλοι ίσοι, δεν μπορεί κανείς να προτιμά τον έναν από τους άλλους και κα-
θώς, στα κράτη αυτά, οι άνθρωποι είναι
όλοι δούλοι, δεν μπορεί κανείς να προ-
τιμά τον έναν από τίποτα.

Επιπλέον, καθώς η τιμή έχει τους
νόμους και τους κανόνες της και δεν μπο-
ρεί να ενδώσει καθώς εξαρτάται από την
δική της ιδιοτροπία και όχι από εκείνην
ένος άλλου, απαντάται μόνο σε κράτη
όπου το πολίτευμα είναι σταθερό και
ορισμένο και που έχουν βέβαιους νόμους.

Πώς θα ήταν ανεκτή στον δεσπότη;
Φέρνει δόξα ή περιφρόνηση της ζωής και
ή δύναμη του δεσπότη εγκρίνεται μόνο στο
ότι μπορεί να την αφαιρέσει. Πώς η τιμή
θα μπορούσε να ανεχθεί τον δεσπότη;
Έχει συνεπείς κανόνες και πάγιες ιδιο-
τροπίες ή τιμή; ο δεσπότης δεν έχει κα-
νένα κανόνα και οι ιδιοτροπίες του κα-
ταστρέφουν όλα τα άλλα.

III, 8

*

Όπως χρειάζεται αρετή σε μία δημο-
κρατική πολιτεία και τιμή σε μία μοναρ-
χία, χρειάζεται φόβος σε μία δεσποτική
διακυβέρνηση· η αρετή δεν είναι αναγκαία
σε αυτήν τη διακυβέρνηση και η τιμή θα ή-
ταν επικίνδυνη.

Η απειρίστη εξουσία του ηγεμόνα
μεταβιβάζεται ολοκληρωτικά στους
οποίους την αναθέτει. Άνθρωποι ίκα-
νοί να έχουν μεγάλη αυτοεκτίμηση θα
ήσαν σε θέση να κάνουν επαναστάσεις.
Πρέπει, λοιπόν, ο φόβος να στακίσει το
θάρος όλων και να σβήνει σε όλους ως
και το ελάχιστο αίσθημα φιλοδοξίας.

Μία μετριопαθής κυβέρνηση μπορεί,
όσο θέλει και χωρίς κίνδυνο, να χαλαρώ-
νει την επιβολή της. Διατηρείται από

τους νόμους της και την ίδια της τη δύνα-
μη. Άλλ' όταν, στη δεσποτική διακυ-
βέρνηση, ο ηγεμόνας πάψει για μία σι-
γη να ύψώνει τον βραχίονα όταν δεν
μπορεί να εκμηδενίσει παραχρήμα όσους
κατέχουν τις πρώτες θέσεις, όλα χάνονται
γιατί όταν το έρεισμα της κυβέρνησης,
που είναι ο φόβος, δεν υπάρχει πιά, ο
λαός δεν έχει πιά κηδεμόνα [= φραγμό].

Με την έννοια αυτή, όπως φαίνεται,
μερικοί καθήδεις υποστήριξαν ότι ο αφέν-
της δεν ήταν υποχρεωμένος να τηρεί τον
λόγιο του ή τον όρκο του, εφόσον θα
περιοριζόταν έτσι η εξουσία του. III, 9

*

Όταν οι άγριοι της Λουιζιάνας θέλουν
να αποκτήσουν έναν καρπό, κόβουν το
δέντρο σύρριζα και δρέπουν τον καρπό.
Ίδου η δεσποτική διακυβέρνηση. V, 13.

*

Η δεσποτική διακυβέρνηση έχει ως
αρχή τον φόβο· αλλά σε λαούς ατόλους,
άμαθεϊς, τσακισμένους, δεν χρειάζονται
πολλοί νόμοι.

Τα πάντα, εκεί, πρέπει να κινούνται
πάνω σε δύο ή τρεις ιδέες· δεν χρειάζονται,
λοιπόν, καινούριες. [...]

Η συντήρηση του κράτους ταυτίζεται
με τη συντήρηση του ηγεμόνα, ή άλλων
του ανάκτορου όπου μένει κλεισμένος.
Ό,τι δεν αποτελεί άμεση απειλή για το
ανάκτορο αυτό ή την πρωτεύουσα δεν κάνει
καμιά εντύπωση σε πνεύματα άμαθη, αλα-
ζονικά και προκατειλημμένα· όσο για
την εξέλιξη των γεγονότων, δεν μπορούν
να την παρακολουθήσουν, να την προβλέ-
ψουν, να την σκεφθούν καν. Η πολιτική,
τα ελατήριά της και οι νόμοι της πρέπει
να είναι περιορισμένα. [...]

Καθώς θεμελιώδης αρχή της δεσπο-
τικής διακυβέρνησης είναι ο φόβος, σκο-
πός της είναι η ησυχία· αλλά δεν πρόκει-
ται για ειρήνη· πρόκειται για τη σιγή των
πόλεων εκείνων που επικρατεί η κατά-
ληψη τους από τον εχθρό.

Καθώς η ισχύς δεν εγκρίνεται στο κρά-
τος, αλλά στον στρατό που το ίδρυσε,
θα έπρεπε, για τη διαφέντευση του κρά-
τους, να διατηρηθεί ο στρατός αυτός·
άλλ' είναι επίφοβος για τον ηγεμόνα. Πώς,
λοιπόν, να συμβιβαστεί η ασφάλεια του
κράτους με την ασφάλεια του προσώ-
που;

V, 14

*

Η θεμελιώδης αρχή της δεσποτικής
διακυβέρνησης διαφθείρεται αδιάκοπα,
γιατί είναι διεφθαρμένη από τη φύση
της. Τα άλλα είδη διακυβέρνησης [= πο-
λιτεύματα] αφανίζονται γιατί ιδιαιτέρως
περιστατικά παραβιάζουν τις θεμελιώ-
δεις αρχές τους· τουτού εδω [το δεσπο-
τικό] αφανίζεται από το σύμφυτο ελάτ-
τωμά του, όταν μερικά περιστασιακά
αίτια δεν αποτρέπουν τη διαφθορά της
θεμελιώδους αρχής του. Δεν συντηρεί-
ται, λοιπόν, παρά μόνο όταν περι-
στάσεις που ανήκουν στο κλίμα, στη
θρησκεία, στην κατάσταση ή στην ιδιο-
φυία του λαού, το εξαναγκάζουν να τη-
ρήσει κάποια τάξη και να ανεχθεί κάποιον
κανόνα. Τα πράγματα αυτά περιστέ-
λουν τη φύση του χωρίς να την αλλάζουν·
η θηριωδία του παραμένει· απλώς εξημε-
ρώνεται για λίγον καιρό.

VIII, 10

Άποσπάσματα από το *De
l'esprit des lois* (1748)

Άλληλογραφία

ΑΝΤΑΠΑΝΤΗΣΗ

Διαβάζοντας την απάντησή του κ.
Χατζηαργύρη στο τεύχος 5 της Συνέ-
χειας που αναφερόταν και σε ένα δικό μου
σημείωμα στο άμεσως προηγούμενο τεύ-
χος του περιοδικού, έρχονταν στο μυαλό
μου επίμονα δύο παρακάτω λόγια του
Αντόνιο Γκράμοσι: «... δε χρειάζεται
να αντιλαμβανόμαστε τον επιστημονικό
διάλογο σε δικαστική διαδικασία, στην
όποια υπάρχει ένας κατηγορούμενος και
ένας κατηγορούμενος, από προσήλωση στο
καθήκον, πρέπει να αποδείξει ότι ο κα-
τηγορούμενος είναι ένοχος και πρέπει να
ταπεινωθεί υπό απαγόρευση» (Ιστορικός
υλισμός, σ. 47). Φυσικά δε χρειάζεται
να επεξηγήσω ότι στην άχαρη θέση του
κατηγορούμενου βρισκόταν ο υποφαι-
νούμενος και το ρόλο του κατηγορού-
μενου είχε αναλάβει ο κ. Χατζηαργύρης. Όμως,
—είναι κι αυτό φαινόμενο παράδοξο—
της εποχής μας, — ο κατηγορούμενος αμύ-
νεται διατυπώνει πάντα, με μαθηματική
ακριβεία, άνυπόστατες κατηγορίες και
συχνά μεταπορίζει σε άλλο πεδίο το
έπιμαχο πρόβλημα. Έτσι και ο κ. Χατζη-
αργύρης, στην προσπάθειά του να κρατή-
σει τις θέσεις του, άνοιξε μεγαλύτερα

ρήγματα στο όχρωό του. Αυτό θα απο-
δείξω στη συνέχεια, πολύ σύντομα.

1) Μου αποδίδεται ότι δεν έχω δια-
βάσει το *Μονοπωλιακό κεφάλαιο* ή την
Άλληλογραφία Σουήζυ - Μπετελέμ ή και
τα δύο μαζί. Κι αυτό γιατί ο κ. Χατζη-
αργύρης δεν είναι εξοικειωμένος με τις
έννοιες και δεν γνωρίζει τί σημαίνει η
λέξη *προβληματική*. Φαίνεται να πιστεύει
ότι έχω, γράφοντας προς ο Σουήζυ Άλ-
λαξε *προβληματική*, εννοώ ότι άλλαξε πο-
λιτική παράταξη και από σοσιαλιστής
έγινε ένθερος οπαδός του καπιταλισμού.
Άθως έξοργιστικό και διαστρεβλίωση
μεγάλη. Λέγοντας «προβληματική» εν-
νοούμε ένα σύνολο εννοιών που σχημα-
τίζουν μία δομή στην οποία κάθε έννοια,
που αποτελεί δομικό επίπεδο της, έχει
μια καθορισμένη θέση και διαδραματίζει
ένα καθορισμένο ρόλο. Σύμφωνα με αυτό
τον όρισμό στο *Μονοπωλιακό κεφά-
λαιο* είναι η απορρόφηση του πλεονάσμα-
τος, δηλαδή η κατανάλωση, που θεμε-
λιώνει και οδηγεί την ανάπτυξη του έρ-
γου. Αντίθετα, μετά τη συζήτηση με τον
Μπετελέμ (και, με την ευκαιρία, ως γνω-
ρίζει ο κ. Χατζηαργύρης ότι υπάρχουν
άλλες δύο επιστολές) ο Σουήζυ δημολογεί
άνοιχτά και καθαρά ότι δεν είναι δυνατό,
από μαρξιστική άποψη, να ξεκινάμε από
την ανάπτυξη της άγορας με όλες τις επα-
κόλουθες έννοιες όπως προγραμματι-
σμός, όρθολογισμός κατανάλωσης, τρό-
πος κατανάλωσης, παρασιτισμός, κλπ.,

αλλά πάντα από την ανάπτυξη των παρα-
γωγικών δυνάμεων και το καθεστώς των
παραγωγικών σχέσεων.

2) Ο κ. Χατζηαργύρης προβάλλει το
έπιμαχο (πώς ο Σουήζυ εξέφρασε τη
χαρά του για τη δημοσίευση του βιβλίου
του στην Ελλάδα, πράγμα που, κατά
τη γνώμη του, αποδείχνει ότι δεν εγκα-
τέλειψε την προβληματική του. Πραγμα-
τικά θαυμάσιο έπιμαχο. Σύμφωνα με
τη λογική του κ. Χατζηαργύρη φτάνουμε
στο πνεύμα της Έρεσης Έξέτασης και στη
σταλινική αντίληψη της αυτοκριτικής.
Δηλαδή ο Σουήζυ θα έπρεπε να παραδώ-
σει στη φωτιά ή να αποκηρύξει το βιβλίο
του για να πειστούμε ότι άλλαξε προβλη-
ματική; Όραία αντίληψη για την ανά-
πτυξη και την εξέλιξη του διανούμενου!

3) Θα ήθελα πάρα πολύ να πιστέψω
τον κ. Χατζηαργύρη όταν διατείνεται
ότι όσα υποστηρίζει για την υπεραξία
είναι απόψεις του Μπάραν από άλλο
βιβλίο του, αλλά κάτι τέτοιο μου είναι
έντελως άδύνατο. Στη σ. 18 του *Μονο-
πωλιακού κεφάλαιου* διαβάζουμε: «... Κεί-
νο που αξίζει να σημειώσουμε τούτη τη
στιγμή είναι πως η πράξη δικαιολογεί
την πρωτοβουλία των Μπάραν και Σου-
ήζυ να αλλάξουν τον όρισμό της υπερα-
ξίας σε πλεόνασμα. Δεν είναι τυπική ή
άλλαγή αυτή. Καθιστά άπεναντίας δυνα-
τή τη σωστή ανάλυση της τωρινής καπι-
ταλιστικής πραγματικότητας. Επιτρέ-
πει, ανάμεσα σε άλλα, να ξεφύγουμε επί-

σης από μια θεωρητική τοποθέτηση που δεν οδηγεί σε κανένα εποικοδομητικό αποτέλεσμα». Τη μεταπήδηση από την υπεραξία στο πλεόνασμα μπορεί να την πρεσβεύει ο Μπάραν, αλλά είναι γεγονός άναμφισβήτητο ότι την επιδοκιμάζει πανηγυρικά και ο κ. Χατζηαργύρης. Καλό είναι λοιπόν πριν καταλογίσει ευθύνες σε άλλους να θυμάται τι γράφει και όχι να κατηγορεί άδικα, ανεύθυνα και, προ πάντων, όχι δημοκρατικά.

Πέρα, τώρα, απ' αυτά τα τρία σημεία, που ουσιαστικά είναι μια υποχρεωτική ανταπάντηση και τίποτα περισσότερο, θά ήθελα να εκθέσω μερικές αντιρρήσεις σχετικά με την «έκδοτική προσπάθεια» την οποία κατευθύνει ο κ. Χατζηαργύρης.

Για να μιλάμε για «έκδοτική προσπάθεια» τρία στοιχεία πρέπει να προϋποθέτονται: α) ένα καθορισμένο κοινό· β) μια συγκεκριμένη μορφωτική πολιτική και γ) όργανα ελέγχου αυτής της μορφωτικής πολιτικής. Διαφορετικά δεν μπορούμε να μιλάμε για «προσπάθεια» γιατί δεν προσπαθούμε για κανέναν και για τίποτα κι ακόμα, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε το βαθμό επιτυχίας της προσπάθειας.

Το πρώτο στοιχείο για τον κ. Χατζηαργύρη δεν υπάρχει, μια και αρκείται να δηλώσει ότι απευθύνεται στον «έλληνα αναγνώστη», στο «πολύ κοινό», στο «έλληνικό κοινό» ή στο «λαό». Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι έφθσον ο κ. Χατζηαργύρης δεν έχει βρει ακόμη το κοινό του, αλλά το κοινό βρίσκεται αυτόν, δεν μπορεί να μιλάει για «προσπάθεια».

Τη μορφωτική πολιτική είμαστε αναγκασμένοι να την αναζητήσουμε στις επιλογές της σειράς «Η εποχή μας», αφού αυτή είναι η ύλική έκφραση της προσπάθειας. Η εποχή μας όμως δεν είναι μόνο εξωτερική πολιτική, άλλ' ούτε και αυτή είναι μόνο η «Οσπολιτική», ή Κίνα, ή Λατινική Αμερική, ή Κύπρος και η Μεσόγειος. Και ακόμη ποιός μας κατοχυρώνει την έγκαιρότητα και τη χρησιμότητα, σε σχέση με τον ελληνικό χώρο, αυτών των θεμάτων.

Νά γιατί χρειάζεται ο έλεγχος, το τρίτο αναπόσπαστο στοιχείο κάθε έκδοτικής προσπάθειας. Αυτός ενσαρκώνεται στην κριτική, τον πλατύ διάλογο και, γιατί όχι, και στην απόρριψη εκείνου ή του άλλου έργου. Χωρίς έλεγχο, κάθε προσπάθεια, κάθε προσφορά είναι δυνατό να ενέγει, σε μεγάλο μέρος, την αυταπάτη και την άσυνείδητη χοροϊδία του κοινού. Γι' αυτό ο κ. Χατζηαργύρης πρέπει να επιζητεί την κριτική, να τη λαβαίνει σοβαρά υπόψη του και να μη ξεχνά ότι οι πρώτες προσπάθειες μετά τη στασιμότητα είναι κατ' έπιφραση προσπάθειες και περισσότερο ανιχνεύσεις ή «γέφυρες» για την άνοηση των πραγματικών και άληθινών προσπαθειών που είναι πάντα συλλογικές, αυτοκρινόμενες, εξελισσόμενες και ποτέ αυτοϊκανοποιούμενες.

ΦΑΝΗΣ ΡΑΛΟΣ

Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ ΜΑΣ

Στο τεύχος 4 φάνηκε μια συζήτηση με θέμα τη «νεοελληνική πραγματικότη-

τητα και την πεζογραφία μας». Σά χρονική περίοδος ορίζεται το διάστημα άνάμεσα στα 1920 και τις μέρες μας.

Θά παραξενέψει ίσως να πώ, ότι σου γράφω επειδή δεν μπόρεσα να την παρακολουθήσω. Και τούτο, γιατί ενώ διατυπώνονται τόσες σκέψεις, τόσες προβληματικές, μου στάθηκε αδύνατο να τις αντιστοιχίσω με τις έννοιες του τίτλου. Πιστεύω πως κανείς ξεκινάει να οικοδομήσει ένα συλλογισμό, αφού πρώτα όρίσει, με τη μεγαλύτερη επάρκεια που διαθέτει, το σημείο άφετηρίας. Και νά, τά σημεία άφετηρίας: 1. Έλληνική πραγματικότητα, 2. πεζογραφία. Καθένας από τους πέντε λόγους που συνδιαλέγονται, χτζίζεται σε κάποιο σαφή καθορισμό του όρου πεζογραφία και όποισδήποτε κοινό σε όλους.

I. Άραγε όμως τί έννοούμε με τον όρο πεζογραφία; Μονάχα τη μορφή των γραφτών κειμένων που μιά δόθηκαν σαν τέτοια, και που σ' αυτά αναφέρονται οι συζητητές; Άραγε σε πρώτο επίπεδο, ή πεζογραφία είναι είδος ενός γένους γενικότερο, για παράδειγμα της λογοτεχνίας; Τότε ποιά τά στοιχεία που συνιστούν τον όρο λογοτεχνία, και ποιά τά υπόλοιπα είδη; Σε δεύτερο επίπεδο, καθίσταται γένος; (Τό μυθιστόρημα και ή νουβέλα δεν είναι μορφές όμογενείς. Άντίθετα μορφές βαθύτατα ζένες μεταξύ τους, σημειώνει ο Eikhenbaum). Που τελειώνουν τά όρια της και που αρχίζουν της ποίησης; Ποιό στο τέλος τό αντικείμενό της, ώστε να μιάς ένδιαφέρει ο βαθμός άπεικόνισης της έκάστοτε εποχής; Ξεκινώντας από την κοινή διαπίστωση πως ο συγγραφέας δεν είναι έπιστήμων και πως ή συγγραφή ενός κάποιου πεζογραφήματος (στην πολυσυνθετικότητα της εποχής μας) άπαιτεί τη μελέτη της ίδιας πραγματικότητας, που ο συγγραφέας θέλει να εκφράσει, από άλλες πηγές επιστημονικές, γενιέται τό ερώτημα: τί κενό ή πεζογραφία καλείται να καλύψει. Εύκολο να δείχτεί, μιάς και τό έργαλείο (γένος των μέσων) του πεζογράφου δεν είναι επιστημονικό, ότι τό αποτέλεσμα, δηλ. τό κείμενο, θά έχει σημασία σχετική. Πόσος και ποιός χώρος της άπομένει άνάμεσα σε μιά πεζογραφία ψυχαναλυτική και μιά κοινωνιολογική; Φοβόμαι μήν υπερθεματίζουμε, παραμελώντας κείμενα που, άφ' έαυτών θέτουν σε κρίση τη φύση τους.

II. Με άφρημένο τρόπο τίθεται και τό ζήτημα της αισθητικής. Κανείς από τους συζητητές δεν επιχειρεί να μιάς την προσδιορίσει στο παρόν του, ν' άποδεσμεύσει την ιδεολογική της φόρτιση. Ό όρος αισθητική δεν αυτοπροσδιορίζεται. Γράφει ο Althusser «... ή υπεραξία ήταν για τους μερκαντιστές τό αποτέλεσμα, μιάς αύξησης της αξίας του προϊόντος. Ο Marx έδωσε καινούριο περιεχόμενο στην ίδια λέξη...» Έχω την έντύπωση πως ή αισθητική διαμορφώνεται άνάλογα με τις εξελίξεις στην αύξουσα του γραπτού λόγου, πράγμα που έναντιώνεται με τη γενικότερη θεώρηση στη συζήτηση. Διαβάζουμε, σε κάποιο σημείο της για τη μεγάλη πεζογραφία: «Δεν καλύπτει μονάχα τους άμετάλλαχτους στόχους της τέχνης δηλ. την άρτια γραφή και τις βασικές ανθρώπινες αξίες». Πάλι,

αυτή τη φορά σε τόνο διαχρονικό, χρησιμοποιούνται αυθαίρετα οι λέξεις. Άν όχι, τότε ή φόρτισή τους μιάς βρίσκεται εκ των προτέρων αντίθετος. Τι είναι άρτια γραφή; Ό Pound όρίζει τη μεγάλη λογοτεχνία σε «γλώσσα φορτισμένη με σημασία στον ύψηλότερο δυνατό βαθμό». Άλλά ή σημασία δεν μπορεί να είναι φορτισμένη παρά ιδεολογικά. Όποτε έχουμε γλώσσα ιδεολογικά φορτισμένη. Ο Mallarme θά πει πως «αισθητική είναι ένα είδος οικονομίας των λέξεων». Μα και ο τρόπος που οικονομείς τις λέξεις σου είναι λογαριασμός ιδεολογικός. Τό ίδιο συμβαίνει και με τη διαμόρφωση κριτηρίων. Άς θυμηθούμε τό Θεοτοκά, τον περισσότερο συνειδητό έκφραστή της τάξης του, και την καταδικαστική του στάση άπέναντι στα κείμενα του Καβάφη και του Καρυωτάκη. Η ακόμη την άλληλογραφία του Arlaud με τό Riviere. Τά παραδείγματα άμέτρητα.

III. Νομίζω πως ήταν ο Eliot που ξεχώριζε την εξέλιξη από τη μίμηση. Στην αντίληψή μου, οι συνταχόμενες του συγγραφέα παριστάνονται με τις εύθειες χχ' και ψψ'. Στην όριζόντια χχ' ή παράδοση μέσα από τη δική του γλώσσα. Στην κάθετη ψψ' ή παγκόσμια. Ό συγγραφέας δοκιμάζει να κατακτήσει τον κερτημένο χώρο που είναι συνάρτηση χχ' και ψψ', κι έπειτα να τον εξέλιξει άνάλογα με τά κείμενα που διαλέγεται. Έπειδή όμως και τά κείμενα του διαλόγου του διαποτίζονται από συνάρτηση χχ' και ψψ', έπεται ότι και τό εξέλιχτικό αποτέλεσμα θά διαποτίζεται με τον ίδιο τρόπο. Άς πάρουμε ένα παράδειγμα. Σε προηγούμενο τεύχος, ή άναγγελία του βιβλίου του Κουμανταρέα Τά κλημένα συνοδεύταν από τη φράση «εκπλήσσει ή τεχνική του». Αυτή ή φράση - κλισέ, και με άρνητική λειτουργία στον αναγνώστη, θά μεταφραζόταν: «ρήξη της κατεστημένης ιδέας για την πρόα και την ποίηση, ρήξη του παραδοσιακού ρυθμού, τέλος της δοσμένης πεζογραφικής γραφής». (Η λειτουργία γυρεύει τη μορφή της, καθώς έγραψε ο Tynianov).

Ό Κουμανταρέας ζητάει να γράψει μιά ιστορία. Μα ποιά; (Τό τέλος του φεουδαρχικού Μεσαίωνα και ή άρχή της σύγχρονης καπιταλιστικής εποχής σημειώνονται από μιά γιγάντια φιλγούρα. Πρόκειται για έναν Ιταλό, τό Dante, που ταυτόχρονα είναι ο τελευταίος μεσαιωνικός ποιητής και ο πρώτος σύγχρονος, παρατηρούσε ο Engels, υπογραμμίζοντας τη διάσταση και συνάμα τό πέρασμα από τη μιά στην άλλη εποχή. Η περικοπή αυτή, σε άλλο επίπεδο, μου χρησιμοποιεί να δείξω την ιστορία που ο Κουμανταρέας έπιθυμεί να γράψει. Δεν είναι τέτοια που συνηθίσαμε να έννοούμε με τη λέξη, αλλά ή ιστορία της διαδικασίας μιάς εξέλιξης.

Τό σύντομο τούτο γράμμα είναι άποτέλεσμα προσπάθειας να έποπτευθούν τά άπροσπέλαστα σημεία του ενός μόνο σκέλους, που όρίζει ο τίτλος της συζήτησης. Ένδιαφέρομαι για την ποίηση. Όστόσο, δεν είναι πρόβλημα είδους, μα πρόβλημα «προσδιορισμού της ουσίας», όπως έλεγε ο Άναγνωστάκης.

Χαιρετισμούς
Άντώνης Ζέρβας

Συνάντηση με τὸν Saint - John Perse

Κυριακὴ 27 Γενάρη 1957. Νέα Ὑόρκη

Ἡ Οὐάσιγκτον, πολιτεία θὰ ἔλεγε κανεὶς ἀντιγραμμένη με χαρτὶ καρμπὸν πάνω σ' ἓνα χαμένο πρωτότυπο· σὰ νὰ φυλλομετρᾶς τετράδιο ἀρχιτεκτονικῶν ἀσκήσεων ἑνὸς πολὺ μελετηροῦ φοιτητῆ. Ἡ πλήξη της, καθὼς τὴν ὑποψιάζομαι, πρέπει νὰ εἶναι ἢ πλήξη ἑνὸς ὑπέρογκου μουσικολογίου (ἐκεῖνα τὰ ἀρχαιοπρέπεα χτίρια, χωρὶς παράθυρα) ποὺ περιμένει ἕναν ζάπλουτο νεκρό.

Τὴν περασμένη Τετάρτη 23, πάλι ἐκεῖ μέσα στὶς τελευταῖες δέκα μέρες. Φτάσαμε βράδυ. Στὸ ξενοδοχεῖο *Fairfax* μιὰ στιγμή (μετὰ τὴν ἀπίθανη ὀφθαλμαπάτες) κι ἔπειτα στοῦ — ὅπου θὰ συναντοῦσα τὸν Saint - John Perse. Λίγα πρόσωπα, καθὼς εἶχα παρακαλέσει ἀπὸ τὸ περασμένο ταξίδι· ἔτσι ἐκτός ἀπὸ τὴν ὥρα τοῦ γεύματος, μπόρεσα νὰ μιλήσω ἀνενόητα μαζί του.

Καθὼς περνοῦσα γιὰ ν' ἀφήσω τὸ παλτό μου, τὸν πῆρε τὸ μάτι μου καθισμένον σὲ μιὰ πολυθρόνα κοντὰ στὸ τζάκι. Δὲν περίμενα νὰ μοῦ τὸν συστήσουν· τοῦ ἔδωσα τὸ χέρι σὰ νὰ τὸν εἶχα γνωρίσει ἀπὸ χρόνια· ἄλλωστε ξέρω τὸ ἔργο του ἀπὸ τὰ '31. Δὲν εἶναι ἀψηλός, ὅπως θὰ τὸ φανταζόταν κανεὶς· τὸ παρουσιαστικό του με κάποιον ἐκζητητὴ ἀλλοτινῶν καιρῶν· μικρόσωμος ἀλλὰ ἀκαμῖος — μοῦ λένε πὼς κάνει ἀσκήσεις Γιόγκι κάθε πρωί· δὲν καπνίζει. Μουστάνι Σαρλό, μαλλιά «ramenage», ἴσως βαμμένα· μαῦρα ροῦχα, κραβάτα πεταλοῦδα μαύρη καὶ ἄσπρη καί, κάτω ἀπὸ τὸ σακάκι, διακρίνεις ἓνα γελόκο με ρίγες κάθετες μαῦρες καὶ ἄσπρες σὰ νὰ ἦταν κομμένο σὲ πετσὶ ζέβρα. Πρόσεξα τὰ μάτια· ἂν δὲν ἦταν τόσο εὐκίνητα καὶ κάποτε τόσο ἐπίμονα, θὰ μπορούσες νὰ τὰ ἔλεγες ἀδιάφορα. Μοῦ θύμισε τὸ πρόσωπο τοῦ Βαλερί σ' ἓνα ἄτεχνο σχέδιο, ποὺ πρέπει νὰ ἔχω σὲ κάποιον βιβλίο, ὅπου τὸ κεφάλι προσπαθεῖ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν περίπτωξη ἑνὸς φιδιοῦ. Ἡ συντομογραφία θὰ ἦταν διασταύρωση Σαρλό καὶ Βαλερί. Ἔχει μιὰ κίνηση τοῦ κεφαλιοῦ πρὸς τὰ πίσω καὶ θὰ ἔλεγα κάποτε μιὰ τρυφερότητα γύρω ἀπὸ τὴν ἐκφραση τοῦ στόματος.

Κάθισα κοντὰ του. Τοῦ εἶπα ὅτι τὸν πρωτοδιάβασα στὴν ἔκδοση τοῦ Faber and Faber, τὴν Ἀνάβαση ποὺ βγήκε μαζί με τὴ μετάφραση τοῦ Ἑλιστ. Μίλησε ὅχι με πολλὴ θέρμη γιὰ τὸν Ἑλιστ, ὅπως θὰ τὸ περίμενε κανεὶς — «... il m' envoyait des télégrammes pour me demander l' éclaircissement de certains points...», εἶπε. Ἐπειτα δοκίμασε νὰ ἐξηγήσει τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ γαλλικὴ ποίηση καὶ τὴν ἀγγλική — ἢ γλώσσα τους, ἔλεγε, ἔχει

τόσο πλοῦτο, εἶναι τόσο ποιητικὴ ποὺ δὲν ἔχουν δυσκολίες — κι ὁ Θεὸς ξέρει πόσο τις χρειάζεται ὁ ποιητὴς («et Dieu sait si le poète en a besoin») — κάνουν ποίηση χωρὶς ἐνδιαφέρον. Ἐνῶ οἱ γάλλοι μετὰ τὴ γλώσσα ποὺ ἔχουν «ils doivent recréer l' objet» καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μποροῦν νὰ κάνουν ποίηση. Δὲν εἶμαι σίγουρος πὼς γενικὰ βλέπω τὰ πράγματα ἔτσι. Ὅμως τὰ λόγια του με φώτισαν πάνω στὴ δική του δουλειά.

Λέει κάποτε: «Mon ami Valery» ἀγαπᾷ τὸν Claudel· ὅταν ἐπρόκειτο νὰ τὸν στείλουν Πρέσβυ στὴν Οὐάσιγκτον ὁ Briand τοῦ εἶπε: «Mais c'est un poète!!» Μὰ ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ποιητὴς, ἀποκρίθηκε ὁ Leger, θὰ κάνει τὴ δουλειά του comme un grand administrateur du XVIII siècle». (Ἔτσι τὸ σκέφθηκα κι ἐγώ· ὁ πραγματικὸς ποιητὴς ξέρει νὰ ξεχωρίσει τὴν ποίηση ἀπὸ τὴν πρακτικὴ δουλειά· οἱ ἄλλοι χάνονται σὲ συναισθηματικὰ μεπεδέματα κάποτε τόσο καταστρεπτικά).

Δὲν ἤθελε νὰ δημοσιέψει ὅσο ὑπηρετοῦσε τὴν Ἀνάβαση τοῦ τῆ δημοσίεψαν στὴν NRF κάπως ἐκβιαστικά· ὁ Rivière τοῦ παρουσίασε τὸ τεῦχος ἔτοιμο σὲ δοκίμια λέγοντάς του πὼς θὰ ἦταν καταστροφή ἂν ἀπέσυρε τὸ κείμενό του. Τότε ἔβαλε τὸ ψευδώνυμο St.-John Perse ποὺ ἐπινόησε σὲ μιὰ στιγμή. Τὸν ρώτησα ἂν εἶχε στὸ νοῦ του τὸ λατίνου ποιητῆ. Καθόλου, εἶπε τονίζοντας τὸν ἦχο τοῦ ὀνόματος, γιὰ μιὰ στιγμή μάλιστα ἔβλεπε τὸ Perse γραμμένο με δύο ss¹. Ὁ Briand τὸν πείραζε, τὸν ἔλεγε «dada» («ὅπως ἔλεγαν τότε», παρατηρεῖ). Αὐτὸς τοῦ ἀπαντοῦσε: «Mais c'est une mystification».

Λέει πὼς ὅταν μπῆκαν οἱ γερμανοὶ² στὸ Παρίσι πῆραν ἀπὸ τὸ διαμέρισμά του μιὰ βαλίτσα με ὅλα τὰ χειρόγραφα του· δὲν μπόρεσε νὰ τὰ ξαναβροῖ μετὰ τὸν πόλεμο· ἦταν πολλὰ, καθὼς λέει, κι ἓνα θεατρικὸ ἔργο.

Τὸν ρώτησα γιὰ τὶς σπάνιες λέξεις ποὺ χρησιμοποιεῖ. «Ὅλες οἱ λέξεις, μοῦ ἀποκρίνεται, βρίσκονται στὸ μικρὸ Larousse· τὸ προσέχω ἰδιαίτερα αὐτό». Νομίζω πὼς δὲν εἶναι ὅλες — ὅσο θυμᾶμαι τουλάχιστο.

Διάβασε πολὺ τοὺς λατίνους: «Ils ne sont pas intéressants comme auteurs mais ils sont les antécédants de ma langue» — ὁ Βιργίλιος ἀσήμαντος, ἀλλὰ ἢ γλώσσα του ἄλλο πράγμα, παρατηρεῖ. Ἐπιμένει πολὺ στὴ γλώσσα. Στὴν Ἑλλάδα τὸν ἐνδιαφέρουν οἱ προσωκρατικοὶ — τὸ τονίζει — κι ἔπειτα περνᾷ στὰ ἀλεξανδρινὰ χρόνια. Δὲ μένει καιρὸς νὰ ἐπεκταθοῦμε. Ἀπὸ τοὺς μεγάλους ὁ Ὅμηρος, ἢ Ἰλιάδα ὅχι ἢ Ὀδύσεια, τονίζει πάλι. Ὁ Αἰσχύλος φυσικά, προσθέτει κι ἔπειτα ξεσπᾷ σ' ἓναν ὕμνο γιὰ τὸν Πίνδαρο. Ἄλλὰ δὲ μ' ἐνδιαφέρουν, ἔλεγε, ὅλες αὐτὲς οἱ ἱστορίες ποὺ γράφει κατὰ παραγγελία· ὅμως ἢ γλώσσα, αὐτὴ ἢ γλώσσα, κι αὐτὸς ὁ ρυθμὸς — μιλοῦσε με πάθος. Εἶχε, λέει, μιὰ προσωπικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ μετρικὴ τοῦ Πινδάρου καί, ξαφνικά, τοῦ ἑκα-

Σελίδες ἀπὸ ἀνέκδοτο Ἡμερολόγιο τοῦ Γιώργου Σεφέρη, τὶς ὁποῖες παραχώρησε στὴ Συνέχεια ἢ κυρία Μαρῶ Σεφέρη. Στὶς 20 Σεπτεμβρίου συμπληρώθηκαν δύο χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ ποιητῆ, ποὺ τὴ μνήμη του θέλει νὰ τιμήσει τὸ μικρὸ αὐτὸ ἀφιέρωμα.

μαν ένα δῶρο, έναν Πίνδαρο σχολιασμένο από έναν αγγλό που βεβαίωνε την άποψή του, τυπωμένο στην 'Οξφόρδη — «un livre qui vaut une fortune, publié l'année de la bataille de Waterloo». Το χάρισε στον Claudel, πιστεύοντας πως ήξερε ελληνικά αφού είχε μεταφράσει Αίσχύλο. Τα ελληνικά, καθώς του όμολόγησε ο Claudel, δεν τον ενδιαφέρουν πιά· είχε χρησιμοποιήσει μεταφράσεις «mot - à - mot» για την εργασία του. Και το βιβλίο χάθηκε. Χαρακτηριστικό : όταν μιλά για τη γλώσσα κάνει μια χειρονομία με τα δάχτυλα σά ν' αγγίζει ρίζες.

Το στόμα του είναι εύκλειστο· μιλά χωρίς ἴσως ν' ακούει εύκολα την παρέμβαση του συνομιλητή του. Μπορεί να είναι ένας τρόπος που τον προστατεύει. Αφήνεται στη ροή του λόγου του· δεν ψάχνει τις λέξεις.

Στο τραπέζι μίλησε σχεδόν αποκλειστικά. Έλεγε για τους δικτάτορες που γνώρισε τον καιρό του μεσοπολέμου, όταν διηύθυνε την έξωτερική πολιτική της Γαλλίας : «Je les ai tous connus», έλεγε, «Franco avec son air de curé, Mussolini, Hitler». Για τον Mussolini : «Quand il nageait il y avait deux policiers qui l'accompagnaient à la nage». Για τον Hitler : είχε διπλή προσωπικότητα — «Quand il se heurtait a une opposition l'autre personnalité apparaissait ; son regard, l'expression de son visage changeaient ; c'était l'épileptique, alors il n'y avait rien a faire ; il fallait le laisser parler». Μίλησε περισσότερο για τον Στάλιν που γνώρισε από κοντά όταν έκανε τις διαπραγματεύσεις των συμφωνιών του '35 στη Μόσχα. «Ένα βράδυ, στο τραπέζι, τον έπιασαν να γεμίζει το ποτήρι του με νερό αντί βότκα· ο Στάλιν (μιλούσαν με διερμηνέα) του έκαμε την παρατήρηση. «Μά, κάνω όπως ο camarade Staline», ήταν η απάντηση που ριψοκινδύνεψε· κανείς δε θέλησε να τη μεταφράσει· φοβούνταν. Ο Leger επέμενε κι όταν επιτέλους τη μετάφρασαν μέσα σε μια παγερή σιωπή, ο Στάλιν σημάχθηκε από τη θέση του, έκαμε το γύρο του τραπέζιού και τόν αγκάλιασε. Μίλησε ακόμη για μιὰ επίσκεψή του στο Μουσείο της Μόσχας. «Ήξερε πως τον παρακολουθούσαν· δε σταμάτησε σε τίποτε· μόνο στο τέλος σ' ένα βαλσαμωμένο άλογο, ένα άλογο της στέπας, ένα άλογο ασιάτη εισβολέα (έδώ η περιγραφή γίνεται σε ψηλότερη στάθμη· βλέπεις πως τ' αγαπά τα άλογα). «Εγώ που ταξίδεψα την Άσία καβάλα, δεν μπορούσα να μη σταματήσω μπροστά σ' αυτό», λέει. Ήταν πρωτόγονα σελωμένο· ένα κομμάτι πετσά ριγμένο στη ράχη του, τα ζεγκιά του από λουριά, και το χαλινόναρι ένα λουρί δεμένο κόμπο και, στο ένα από τα μπροστινά του πόδια, ένα βραχιόλι από πολύτιμες πέτρες (λεπτομερής περιγραφή του βραχιολιού). Την άλλη μέρα ο Στάλιν τόν ρώτησε : «Δε σταματήσατε πουθενά στο Μουσείο, μόνο στο άλογο. Γιατί ;» «Ήξερα πως θα ξέρατε ὅ,τι κάνω», του αποκρίθηκε. Ο Στάλιν τόν κοίταξε πονηρά και είπε : «Α ! καταλαβαίνω, σταμάτησες για το βραχιόλι».

Διηγήθηκε ακόμη την ιστορία κάποιου θείου του, του Amiral Pothier (?) που είχε διοικήσει κάποτε συμμαχικούς στόλους — ἴσως στην Κρήτη. — Έχει ένα tatouage obscene στο χέρι, κατάλοιπο έθελοντικής ύπηρεσίας του στο Τονκίνο. Κάποτε

ένας ὄλμος πέρασε ζυστά κάτω από τη μύτη του. Ή αντίδρασή του ήταν να φωνάξει : Merde ! Από τότε του έμεινε το νευρικό τίκ να λέει merde κάθε 5 λεπτά — δε μπορούσε να κρατηθεί (διασκεδάζει καθώς διηγείται τις περιστάσεις) όταν πήγε να ζητήσει σε γάμο τη θεία του, όταν παρουσιάστηκε στο αγγλικό παλάτι κ.τ.λ.

Οί άλεξανδρινοί τόν ενδιαφέρουν γιατί τόν ενδιαφέρει ο συγκερασμός της Άσίας με τη Δύση. Ή εστία του είναι η Άσία θά μπορούσα να πώ. Το νιώθει κανείς αυτό κι όταν ακόμη η κουβέντα γίνεται πιο άλαφριά : «Διάβαζα, μου έλεγε χαμογελώντας, στο βιβλίο μιὰς καμποτζιάνας για την Κλεοπάτρα !» Δίνει την εντύπωση πως αποστρέφεται το κλασικό, το αττικό — «Vous avez l'esprit attique», μου είπε μια στιγμή, σαν για κάτι που θά του ήταν ξένο. «Αλλά στην Ελλάδα έχουμε και την Ανατολή, του είπα, δεν πρέπει να ξεχνά κανείς το Βυζάντιο». Κοίταζε προσεχτικά σά να του θύμισα κάτι που θά είχε ξεχάσει. Του μίλησα για τη Σελεύκεια επί του Τίγρη — το ποτίο εκείνο κοντά στην Κτησιφώντα και τέλειωσα : «Il ne reste plus rien, maintenant». «Il ne reste plus rien. Voilà.» ξαναείπε εκείνος σά να ήταν αυτό το rien κάτι που ένιωθε πολύ. Ναι, η Άσία τόν σαγηνεύει. Οί ιδέες της Άσίας ; — Δεν μπορώ να το βεβαιώσω όταν συλλογίζομαι τα κείμενά του. Έχω την εντύπωση πως είναι η εύρυχωρία της Άσίας που τόν τραβά, το κενό της Άσίας πηγαίνα να γράψω. Τόν βλέπω να πηγαίνει ὄχι προσκυνητής σε ναούς του Θιβέτ ή της Ινδίας, αλλά καβαλάρης στην Άσιανή στέπα. Έτσι το ενδιαφέρον του για τη Σελεύκεια του Τίγρη δεν ήταν μόνο γιατί ήταν ένας μεγάλος κρατήρας της Δύσης και της Ανατολής (είχα αναφέρει τόν Henri Seyrig και τόν ήξερε) αλλά και γιατί δεν έμεινε τίποτε πιά στη θέση της — αυτό το τίποτε που επανέλαβε.

Μίλησαμε πολύ ακόμη ὕστερ' από το τραπέζι. Τόν ρώτησα για τη ζωή του εδώ. Συλλογίζομαι που ήταν για χρόνια ο μέγας σύμβουλος της έξωτερικής πολιτικής της Γαλλίας. Σηκώνει με άρχοντιά τις στεναχώριες της τωρινής του ζωής· δεν παραπονιέται. Μιλά με καλόβολη συμπάθεια για τόν εδώ οργανισμό που του έδωσε ένα βιοποριστικό fellowship. Τη συνταξή του την αφήνει στους δικούς του στη Γαλλία (μιάν αδερφή, νομίζω). Έχει την κοσμική άνεση του παλιού διπλωμάτη.

— «En France on est quelqu'un», μ' αποκρίνονταν, «il ne faut être personne». (Άρνιέται την «vie littéraire»). «Ici je peux ne pas être personne, Washington ce n'est pas une ville. Chaque ville a sa verrue (μημόνεψε κάποιον που δε θυμάμαι ἴσως τόν Balzac). Washington n'a pas de verrue, Washington c'est un point abstrait dans l'univers».

«Όπως η Σελεύκεια. Έχει εγκατασταθεί σ' αυτό το σημείο X που μου θύμισε την κάμαρα του κ. Τέστ. Αισθάνεται την κατάρρευση εκείνη της Γαλλίας (μισεί τόν Paul Reynaud). Καθώς του μιλούσα για την πίστη μου στη ζωντάνια του ελληνικού λαού, είδα πως σκέπτεται κι αυτός το λάό του σαν τόν μόνο έλπιδοφόρο πράγμα που απομένει στον τόπο του.

Ρώτησα αν δεν του λείπει (όπως μου λείπει

έμένα) στην ξενιτιά που δεν ακούει τη γλώσσα του. Δεν έμοιαζε να τη νιώθει αυτή τη στέρηση· είχα την έντύπωση πως του φαίνονταν λαχτάρα άλλης λογής ανθρώπων. Μου ανέφερε το παράδειγμα του Ximenez με κάποιο τόνο συγκαταβατικής συμπόνιας — «η γλώσσα μας είναι ένας ποταμός, του παραπονούσαν· νιώθω πως μ' αφήνει πίσω». Πήγε στη Νότιο Αμερική για να την πλησιάσει όσο μπορούσε. 'Ο Perse δεν το καταλάβαινε αυτό· ίσως γιατί δουλεύει άλλο, σε άλλες ρίζες όπου η μιλημένη γλώσσα της Γαλλίας δεν έχει τίποτε να δώσει· ίσως γιατί η γλώσσα του είναι τελειωμένη (με τις δυό έννοιες).

Κι όμως η μεγαλύτερη έντύπωση που αφήνει είναι πως η γλώσσα είναι το βαθύτερο πράγμα που έχει μέσα του. Τη νιώθει όπως ο Rodin, ως ποῦμα, νιώθει τη ματιέρα του, με την ίδια φούρια. Τη ζει ψηλαφητά μέσα του. Δέ διαβάσει τα ποιήματά του ούτε δέχεται να τ' ακούσει απαγγελμένα, καθώς μου έλεγε. Δεν τὸ θέλει να τοῦ χαλάσει ὁ ἔξωτερικὸς ἤχος αὐτὴ τὴν ὕλη που πλάθει. — «Je fais la mer...», καθώς μου τὸ ἔλεγε αὐτὸ καὶ μου μιλοῦσε γιὰ κίνηση καὶ γιὰ ρυθμὸ, γιὰ τὸ στίχο του «qui n'est pas un vers libre mais très rigoureux» — αἰσθανόμενον πόσο μπορούσε να φουσκώνει μέσα του ἡ δύναμη τῆς γλώσσας. Καταλάβαινα γιατί τὰ πρῶτα χειρόγραφα του γίνονταν στὴν ἀρχὴ τόσο πλατιά που ἔπειτα τὰ περιόριζε σημαντικὰ καθὼς μου ἐξηγοῦσε. Μιὰ τέτοια φύση εἶναι λογικὸ νὰ μὴν τὴν ἐνδιαφέρουν οἱ μεταφράσεις, μου τ' ὁμολόγησε.

Ἐλεγε πως εἶχε παραδεχτῆ αὐτὸ τὸ ἀφηρημένο σημείο τοῦ σύμπαντος που εἶναι ἡ Οὐάσιγκτον. Κι ὅμως τὸ νιώθει πως εἶναι ἕνας ἐξόριστος σ' αὐτὸ τὸ ἀφηρημένο σημείο. Δεν ἔχει γυρίσει τίς πλάτες του στὴ Γαλλία· λογαριάζει, ὅσο καὶ νὰ μὴν τὸ δείχνει, τί σκέφτονται ἐκεῖ πέρα γι' αὐτόν. Ὅταν τοῦ εἶπα πως δὲν ἔτυχε νὰ διαβάσω μιὰ καλὴ κριτικὴ γιὰ τὸ ἔργο του (ἴσως ἐπειδὴ δὲν παρακολουθῶ πιά ἀρκετά), μου ἀπαρίθμησε ἀρκετοὺς που ἔγραψαν γι' αὐτόν — ἴσως πολλοὺς. Ἐχει τὴν ὑπερηφάνεια τῆς ἀξίας του :

«Θὰ μὲ καταλάβουν σὲ τριάντα χρόνια», ἔλεγε. Δέ σὴνεται κανεὶς εὐκολὰ ἀπὸ τὴ «vie littéraire».

Τὸν ρώτησα ἀκόμα, γιατί μ' ἐνδιέφερε, ἂν δὲν τὸν δυσκόλεψε τὸ πέρασμα στὴν τελευταία ἀπομονωμένη ζωὴ του, ὕστερα ἀπὸ μιὰ τόσο ἐντατικὴ ὑπηρεσία. — «Mais il faut dominer la situation», εἶπε. Δεν πρέπει νὰ εἶναι κανεὶς σὰν ἐκεῖνον τὸν πλοίαρχο στὸν *Τυφάνα* (ἐδῶ μίλησε με πολλὴ ἀγάπη γιὰ τὸν Joseph Conrad) που τὰ ἔχασε ὀλοτέλα ὅταν νίκησε τὴν τρικυμία. Σηκωθήκαμε νὰ φύγουμε. Καθὼς βάζαμε τὰ παλτά μας τοῦ εἶπα : «Αγαπάτε τίς πέτρες ; Νὰ ῥθῆτε νὰ ἰδῆτε τίς πέτρες μας, ὅχι τὰ μάρμαρα». Ἔτσι που τὸν ἐγνώρισα φαντάστηκα πως αὐτὸ θὰ μπορούσε ἴσως νὰ τὸν ἐλκύσει.

Νύχτα στὴν Οὐάσιγκτον. Ἐρμη, ἀπρόσωπη νύχτα. Μέσα στὸ ἀμάξι λέγαμε ἀστεῖα με τίς δυὸ ἡλικιωμένες κυρίες που συνοδεύαμε. Πέρασαμε μιὰ λεωφόρο ὀλοτέλα ἄδεια· οἱ φάροι χτυποῦσαν ἀπάνω στὰ δέντρα. Ὅλο τὸ βράδυ δὲν εἶπαμε λέξη γιὰ πολιτικὴ· δὲν ἄγγιξα οὔτε μιὰ στιγμή τὸ Κυπριακό. Μόνο, καθὼς κοντεύαμε στὸ σπίτι του, λὲς καὶ ἡ παρέα εἶχε φέρεи στὴν ἐπιφάνεια παλιές ἐπαγγελματικὲς συνήθειες, μου εἶπε σχεδὸν ἀπελπισμένος : «Mais vous attendez quelque chose de ce monsieur Dulles?»

Τὸ αὐτοκίνητο εἶχε σταματήσει μπροστὰ σὲ μιὰ μαβιὰ οἰκοδομὴ φωτισμένη ἀπὸ ἕνα γαλατερό φῶς. — «Vous habitez dans cette maison bleue?», τὸν ρώτησα. — «Oui, j'habite là», ἀποκρίθηκε μ' ἕναν τόνο ἀποφασιστικὸ σὰ νὰ εἶχε καταλάβει τὴν δυσφορία μου. Ἐτοιμαζόταν νὰ κατέβει. — «Ἄν καμιὰ φορά περάσετε ἀπὸ τὴν Οὐάσιγκτον, τηλεφωνῆστε μου νὰ φῶμε μαζί», μου εἶπε. Χάθηκε ἐκεῖ μέσα ὅπως ἕνα ψάρι γυρίζει στὸ ἐνυδρίο του.

1. Δέσ : *Bibliothèque : Idéale*, σ. 206 καὶ *Poètes d'aujourd'hui*, σ. 108 (αὐτὸ κυρίως) που γράφουν γιὰ τὸ ἴδιο περιστατικό. Πρὶν ἀπὸ τὴν *Anabase* ὑπέγραφε A. Saint-Léger Léger.

2. *Poètes d'aujourd'hui*, σ. 106.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ

προδημοσίευση

Μέρες τοῦ 1945 - 1946

1945

Πέμπτη, 6 Δεκέμβρη

Πόσο ἔντονα ξανάρχονται, με τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς, εἰκόνες ἀπὸ τὸ φριχτὸ πόλεμο τῆς Ἀθήνας πάει ἕνας χρόνος. Προτιμῶ νὰ ἔχω πεθάνει παρά νὰ ξαναἰδῶ τέτοιες μέρες.

Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ *Μέρες τοῦ 1945-1951*, τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ Ἡμερολόγια τοῦ Γιώργου Σεφέρη, που κυκλοφορεῖ αὐτὲς τίς ἡμέρες στίς ἐκδόσεις Ἴκαρος με τὴν εὐκαιρία τῆς δευτέρας ἐπετείου τοῦ θανάτου τοῦ ποιητῆ.

Χτὲς θέατρο — Ἄλλὰ οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἱ συγκινήσεις αὐτὲς δὲν ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ στὸ συγγραφέα· ἀνήκουν σ' ἑμένα, στὸν πλαϊνὸ μου, σὲ τόσοὺς καὶ τόσοὺς. Εἶναι οἱ φίλοι μας, τ' ἀδέρφια μας που σκοτώθηκαν. Καὶ ρωτιέμαι τί δικό του μᾶς φέρνει, τί προσθέτει σ' αὐτὸ τὸν κοινὸ βραχνά, σ' αὐτὸ τὸ κοινὸ χτῆμα ; Ποιὰν ἔξαρση ; ποιά κάθαρση ; Ἐκαμε μιὰ λιθογραφία με μουντὰ χρώματα που προτιμᾶ κανεὶς νὰ μὴν τὴ βλέπει, που ἐνοχλεῖ.

Παρασκευή, 7 Δεκέμβρη

Τὸ μεσημέρι στὸ ἀμερικάνικο πολειμικὸ *Provid-* 297

ence. Ξεκίνησα ευχαριστημένος πού θά 'βλεπα ένα καράβι. Μόλις ανέβηκα, ένιωσα αίχμάλωτος στὰ χέρια γιατρῶν καὶ νοσοκόμων πού πᾶνε νὰ σ' ἐγγχειρίσουν. Στὴν πρύμη μᾶς ἔδειξαν τοὺς καταπέλτες τῶν ἀεροπλάνων.

— Σὰν κανόνι, ἐξήγησε ὁ ναύαρχος' ἐκτοξεύουν τὸ ἀεροπλάνο μὲ ἀρχικὴ ταχύτητα ἐξήντα μίλια τὴν ὥρα.

— Καὶ τὸ κεφάλι τοῦ πιλότου; ρώτησε κάποιος.

— Θά 'σπαζε βέβαια, εἶπε ὁ ναύαρχος πολὺ ἀπλά, ἀλλὰ ὑπάρχει εἰδικὴ συσκευή.

"Ἐπειτα ἀνοῖξαν τ' ἀμπάρι πού εἶναι ἡ ἀποθήκη καὶ τὸ συνεργεῖο. Βλέπεις, σκύβοντας κάτω, διάφορα ἀντικείμενα πού γυαλίζουν μὲ ἀπειρὴ τάξη. "Ἐνας θάλαμος ἐπιστημονικῆς καταστροφῆς. Κατέβηκα στὴν ἀτμάκατο μὲ ἀνακούφιση.

Τρίτη, 11 Δεκέμβρη

Ν' ἀνασάνω. Ἀφάνταστη ἡ πίεση αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων.

Τὸ πρῶτὸ τὸ ἀκόλουθο ὄνειρο :

"Ἦμουν σ' ἓνα δωμάτιο μὲ δυὸ παράθυρα πού ἔβλεπαν κατὰ τὴ θάλασσα. Τὸ σπῆτι ἔμοιαζε σαθρό' φτενὸ σὰν ἀπὸ χαρτί. Σὰ νὰ ἦμουν μέσα σὲ μιὰ σκηνογραφία ζωγραφισμένη πολὺ ἀπλοϊκά. Συγκεχυμένες πράξεις καὶ πράγματα. Ὁ Στάνγωπ πολὺ κεφάτος, ἴσως ἐρωτικός. Πίσω ἀπὸ τὸ πρῶτο αὐτὸ δωμάτιο, ἓνα ἄλλο, μ' ἓνα τραπέζι, στρογγυλὸ, καὶ στὸ βᾶθος ἓνας μπουφές. "Ὅλα αὐτὰ γνῶριμα' ἴσως ἀπὸ τὸ σπῆτι τῆς Σκάλας. Κάθομαι στὸ τραπέζι καὶ ἀνοίγω ἓνα βιβλίο' γυρίζω τὰ φύλλα του' ἴσως ἓνα βιβλίο ζωγραφικῆς, ἴσως ἓνα οἰκογενειακὸ λεύκωμα. Ὁ Στάνγωπ κάθετα πλάι μου καὶ κοιτάζει κι αὐτὸς μὲ τρυφερότητα' Ἐαφνικὰ παρουσιάζεται τὸ φάντασμα τῆς ἀλλοτινῆς γυναίκας του, μ' ἓνα γκριζο τούλι, ὅπως ἡ νέα γυναίκα στὸ *Blithe Spirit* πού εἶδα στὸ Κάιρο. Ξέρω πὼς εἶναι αὐτὴ, ἀλλὰ τὸ πρόσωπο δὲν τῆς μοιάζει πολὺ' τὸ φτιασίδι τῶν χειλιῶν ξεβαμμένο, ξεφλουδισμένο φανερά, ὅπως ξεφλουδίζει ἡ μπογιά ὅταν τὴν πυρῶσεις. Ἡ Ταζίλα, βασιανισμένη, θυμωμένη, λέει : «Ἐκεῖ πού μὲ κλείσατε στὸ πορνεῖο, ἔφαγα οἰάδες καὶ οἰάδες ἀράπικο κρέας...» Μέσα στὸ ὄνειρο, ἔντονη αἴσθησις τοῦ βάρους μιᾶς ἀδιάκοπης συνουσίας. "Ἐνα πλήθος ἀραπάδες ἐμφανίζεται, φέσια καὶ γκελεμπές, φωνάζοντας καὶ χειρονομώντας φριχτά, μὲ ἀρπαχτικὲς κινήσεις τῶν χειρῶν. Ἐδῶ ζύπνησα.

Πέμπτη, 13 Δεκέμβρη

Χτὲς στὸ σπῆτι τοῦ Τσαρούχη. Ἡ κρεβατοκάμαρά του εἶναι καὶ τὸ ἀτελιέ του' πὼς δουλεῖ ἐκεῖ μέσα ; Συζητοῦμε γιὰ τὸ frontispiece τοῦ *Ἡμερολόγιου Καταστροφῆς Β'* πού φτιάνει. Τώρα ζωγράφισε θεατρίνους, ἀλλὰ τοὺς ἔκλεισε μέσα σὲ μιὰ παράγκα. Τὸ ζήτημα εἶναι νὰ τοὺς βγάλει ἔξω, στὴν ἔρημο τῆς Μ.Α.

Καθὼς σηκωνόμασταν νὰ φύγουμε, μᾶς ἔδειξε δυὸ φωτογραφίες τοῦ Θεόφιλου. Στὴ μιὰ ντυμένος Μεγαλέξαντρος, στὴν ἄλλη φουστανελάς. Ἀφάνταστη ἡ τραγωδία (καὶ ἡ σοβαρότητα) πού εἶναι ζωγραφισμένες σ' αὐτὸ τὸ πρόσωπο. Ἀπὸ χτὲς κυριαρχημένος ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐντύπωση. Εὐπνήσα μὲ τὴν ἐπιθυμία νὰ γράψω ἓνα ποίημα γιὰ τὸ Θεόφιλο.

Σήμερα φόρεσα γυαλιὰ (πρῶτὴ φορά). Αἰσθάνομαι λίγο σὰν τὸν σκάφανδρο.

Σάββατο, Δεκέμβρης

"Ἡ φωτογραφία τοῦ Θεόφιλου : Κάλιμπαν φορτωμένος φύκια κτλ., ἀναδυόμενος ἀπὸ ἄλλους καιροὺς. "Ἐνα πρόσωπο Μεγαλέξαντρον, ἐξαντλημένο ἀπὸ τὴ συνομιλία του μὲ τὴ Γοργόνα. "Ἐνας Ἀλέξαντρος, φολιδατὸς ἀπὸ κοχύλια, κρατώντας ἓνα σκουτάρι νέγρου. Ὁ Τσαρούχης ἔλεγε πὼς τὰ κοστούμια του ἦταν ἀπὸ κοστούμια ἰταλικῆς ὄπερας διορθωμένα ἀπὸ τὸν ἴδιον.

ΘΕΟΦΙΛΟΣ

"Ὁ ὄπνος εἶναι βιῶς τὰ προινὰ τοῦ Δεκέμβρη μαῦρος σὰν τὰ νερὰ τοῦ Ἀχέροντα, χωρὶς ὄνειρο, χωρὶς μνήμη, κι οὔτε ἓνα φυλλοράκι δάφνη.

"Ὁ ἔσπνος χαριζοῦναι τὴ λησμονιά σὰν τὸ μαστιγωμένο δέγμα

κι ἡ παροστρατημένη ψυχή ἀναδύεται κρατώντας συντοίμια ἀπὸ χθόνιες ζιγογραφίες, ὀρηκτοὺς μ' ἀνώφελες κασταγιέτες, μὲ πόδια πού τροκκίζουν μολωπισμένες φτέρνες ἀπ' τὴ βιομὰ ποδοβολῆ στὴν καταποτισμένη σὺνάξη ἐκεῖ πέρα.

"Ὁ ὄπνος εἶναι βιῶς τὰ προινὰ τοῦ Δεκέμβρη.

Κι ὁ ἓνας Δεκέμβρης χειρότερος ἀπ' τὸν ἄλλο.

Τὸν ἓνα χρόνο ἡ Πάργα, τὸν ἄλλο οἱ Συρακοῦσες

κόκαλα τῶν προγόνων ξεχωσμένα, λατομεῖα γεμάτα ἀνθρώπους σακατεμένους, χωρὶς προῆ καὶ τὸ αἷμα ἀγορασμένο καὶ τὸ αἷμα πολυλημένο καὶ τὸ αἷμα μοιρασμένο σὰν τὰ παιδιὰ τοῦ Οἰδίποδα καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Οἰδίποδα νεκρά.

"Ἀδειωνοὶ δρόμοι, βλογοκομιμένα πρόσωπα σπιτιῶν εἰκονολάτρες καὶ εἰκονομάχοι σφάζονταν δλη νύχτα. Παραθυρόφυλλα μινταλωμένα. Στὴν κάμαρα τὸ λίγο φῶς χάνεται στὶς γωνιές σὰν τὸ τυφλὸ περιστέρι —

Παρασκευή, 21 Δεκέμβρη

Τὰ μορὰ γυρνεῖον νὰ πιαστοῦν ἀπ' τὴν ἀράχη τοῦ ἕλιου στὰ περιβόλια καθὼς τὰ σηκώνουν οἱ μινάδες.

Κουρασμένος τὸ βράδυ, ξεφυλλίζω τοὺς δυὸ πρώτους τόμους τοῦ Verlaine. Χρόνια πού δὲν τοὺς ἀνοίξα. Φυλλομετρῶ στὴν τύχη. Ἐκτὸς ἀπὸ λίγα μικρὰ ποιήματα τῆς πρώτης ἐποχῆς, ἀδύνατο νὰ προχωρήσω πέρ' ἀπ' τοὺς τέσσερις πέντε πρώτους στίχους. Ἡ πλήξη μὲ σταματᾷ' μοῦ κάνει κόπο, σὰ νὰ ἔχασα ἓναν παλιὸ φίλο. Ἐπειτα διαβάζω μονορούφι τὸ «Après - midi d'un Faune», πού μὲ ξαναφέρει σὲ ἰσοροπία.

Χριστοῦγεννα '45

"Ἡ Μαρὼ ἄρρωστη. Χρηματικὲς στεναχώριες. Βγῆκα κατὰ τὸ μεσημέρι πρὸς τ' Ἀναφιώτικα. Κοιτάζω νὰ μείνω ἀρκετὰ χαμηλά, ν' ἀποφύγω τ' ἀρχαῖα. Αὐτὴ ἡ χάρη τοῦ σαθροῦ, τοῦ ὄχι στερεοῦ πού βλέπεις στὴν Ἑλλάδα' ἓνα ξεχρωβαλωμένο ἀνώφλι μὲ τρία φυλλαράκια εἶναι πραγματικά κάτω! Εἶναι τὸ φῶς. Τὰ πιὸ ἀσήμαντα ἀθύρματα χοροπηδοῦν μέσα στὸ φῶς καὶ τὸ παρατηρεῖς νὰ τὰ μετουσιώνει' νὰ τὰ κάνει ἄλλα πράγματα, ἀστάθμητα, χωρὶς καμιά σχέση μ' αὐτὴ τὴ μιζέρια. Ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἀσυμπόνετη.

Κατέβαινα πρὸς τὴν παλιὰ ἀγορά· ἕνα ζευγάρι ἀνηφόριζε. Ὁ ἄντρας ἀψηλός, νέος ἀκόμη, καὶ ἀλλήθωρος, ἡ γυναίκα ἀκολουθώντας πέντ' ἔξι βήματα πίσω τόσο ἀλλήθωρος πού, ἐνῶ μιλοῦσε σ' αὐτήν, νόμισα πὼς μοῦ μιλοῦσε ἐμένα : «Τί νὰ κάνουμ' ἀφοῦ μᾶς ἔδωσαν κλειδί ἄλλ' ἄντ' ἄλλο· τί φταίξαμ' ἐμεῖς ; »

Καβαφικὴ σκέψη.

Κουβεντιάζοντας μὲ τὸν Κτησίβιο γιὰ τὸν «Σόλωνος ἀπόλογο», ἀποροῦσα πὼς εἶναι δυνατὸ νὰ τελειώνει ἕνα ποίημα μὲ τὸ στίχο : *Σὰν νὰ 'ταν ἄλλουνοῦ*. Σπαταλιέται ἄραγες ἀδιάφορα τ' ἄλλουνοῦ ἢ σοφία ; «Εἶναι ἴσως μιὰ εἰκόνα πού ἀναφέρεται στὴ σπατάλη ξένων περιουσιῶν» παρατήρησε μὲ πολλὴ σοβαρότητα ἐκεῖνος.

*

1946

Παρασκευή, 4 Γενάρη

Ὁ Μεγαλέξαντρος : Μοῦ εἶσαι γνωστὴ φυσιογνωμία.
Πῶς σέ λέγουν ;

Καραγκιόζης : Καραγκιόζη. Κι ἐσὺ ποιὸς εἶσαι ;

Ὁ Μεγαλέξαντρος : Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδών.

Καραγκιόζης : Μπάχα! Τρόμαζα νὰ σέ γνωρίσω.

(Παράσταση Σπαθάρη)

Τρίτη, 15 Γενάρη

Πρεμιέρα στὸ Ἐθνικόν. Κανένα ἐνδιαφέρον ἢ παράσταση. Ὁ Σικελιανός, κουρασμένο πρόσωπο, σκοῦρα γυαλιά. Ἀπὸ μέρες εἶχαμε ἀκούσει πὼς τὸν εἶχε ρυτῆσει ἡ ἀρρώστια, στὰ μάτια τούτη τὴ φορά, καὶ τὸν ἀνάγκασε νὰ μείνει σὲ σκοτεινὸ δωμάτιο. Σὰ νὰ τὸν παίρνει ἕνα βόλι κάθε τόσο· πότε τὸ πόδι, πότε τὸ χέρι, πότε τὸ μάτι. Γιατρεύεται ἢ λαβωματιά καὶ τὸν βλέπεις ξανά στὰ πόδια του νὰ διαλαλᾷ πὼς εἶναι ὁ υγιέστερος ἄνθρωπος στὴν Ἑλλάδα. Βιάστηκα νὰ πάω κοντά του καὶ νὰ τὸν ρωτήσω :

— Δούλεψα πολὺ αὐτὸ τὸν καιρὸ καὶ κούρασα τὰ μάτια μου. Εἶχα καὶ μιὰ συμφόρηση στὸ κέντρο τοῦ ἐγκεφάλου· ἕνα πράγμα πού μ' ἐνδιέφερε πάρα πολὺ.

Χάρηκα πού μιλοῦσε μὲ τέτοιο κουράγιο καὶ τὸν ἐπίασα ἀπὸ τὰ δυὸ του μπράτσα·

— Μὰ ναί, χρυσέ μου, γιὰ σκέψου· νὰ 'χεις ἕνα ρουμπίνι στὴ μέση τοῦ μυαλοῦ σου...

Χτύπησε τὸ κουδούνι γιὰ τὴν παράσταση· χωριστήκαμε. Στὸ διάλειμμα μοῦ λέει :

— Εἶδα πὼς σοῦ ἄρρεσε αὐτὸ πού σοῦ εἶπα. Θὰ σοῦ πῶ κι ἄλλη μιὰ ἱστορία. Διάβασες ποτέ σου *Ροκαμβόλ* ;

— Νομίζω· ὅταν ἤμουν πολὺ μικρός.

Δὲν εἶναι δυνατὸ· θὰ τὸ θυμόσουν· εἶναι σπουδαῖο βιβλίο. Μιὰ φορά οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ροκαμβόλ τοῦ ρίξαν βιτριόλι στὸ πρόσωπο. Ἀλλὰ δὲν ἔπρεπε ὁ Ροκαμβόλ νὰ εἶναι παραμορφωμένος. Τὸν πῆρε λοιπὸν ὁ καλύτερος μαθητὴς του καὶ τὸν πῆγε σ' ἕναν σπουδαῖο γιατρό. Ὁ γιατρὸς ἐξέτασε τὸν Ροκαμβόλ καὶ τοῦ εἶπε πὼς γιὰ νὰ διορθωθεῖ τὸ πρόσωπό του ἔπρεπε νὰ θυσιάσει τὰ μάτια του. Ὁ Ροκαμβόλ δὲν ἀποφάσισε,

σὸπαινε. Τότε, ἀπὸ τὸ πλαῖνὸ δωμάτιο, ἀκούστηκε ἡ φωνὴ τοῦ μαθητῆ πού περίμενε : «Ὁ Ροκαμβόλ δὲν ἔχει ἀνάγκη τῶν ὀφθαλμῶν του !...»

Ἄν πεθάνει ὁ Σικελιανός, θὰ εἶμαστε ἀσφαλῶς πιὸ φτωχοὶ στὴν Ἑλλάδα. Δὲν πάει χρόνος πού μοῦ ἔλεγε : «Εἶμαι στὴν τρίτη ἡβη, τὴν ἡβη τοῦ Ἡρακλῆ ! »

Πέμπτη, 18 Γενάρη

Κάθε καινούρια γνωριμιὰ καὶ μιὰ καινούρια γκρίνια.

Νὰ θές νὰ γίνεις ἕνα χρῶμα, ἢ ἕνα δέντρο, ἢ ἕνα μάρμαρο πού γύρω του χορεύει ὁ οὐρανός. Ὅπως τὸ στρογγυλὸ λιθάρι...

Καὶ ῥάγισε ἡ καρδιὰ προσμένοντας
Καὶ τὸ αἷμα πότισε γλυκὰ τὰ μῆλα —

Στοῦ Ξεναγόρα, γιὰ νὰ ἰδῶ τὰ ἔργα τοῦ Θεόφιλου πού ἔχει στίτι του. Τὰ περισσότερα τοῦ '30, τῆς περιόδου πού ὁ Ἐλευθεριάδης εἶχε τὸ ζωγράφο σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴ δούλεψή του. Ὁ κόσμος τοῦ Θεόφιλου : Ὑδραγωγεῖο στὴ Σμύρνη· τοπιὸ στὴν Πόλη (λίμνη, ἐκκλησιὰ ἀριστέρα καὶ ποτάμι μὲ πάπιες στὸ πρῶτο πλάνο)· Ὀδυσσεύς Ἀνδροῦτσο· —κίνηση κυκλικὴ πού δείχνει τὸ γιαταγάνι· Ἀθανάσιος Διάκος· ἕνας Μυτιληνιός· («Ἑλληνὶς Χορεύτρια») —ἀίσθημα ἀφῆς τοῦ γυναικείου σώματος· θυμίζει «γυμνά τ' ἄσπρα βυζία τους» τοῦ Κάλβου· ἐσωτερικὸ λαμπριάτικο μὲ δυὸ παιδάκια πού τσουγκρίζουν αὐγὰ (ῥωαῖος πίνακας - λεπτομέρεια κρεμασμένη στὸν τοῖχο τῆς κίμαρας) καὶ μιὰ γυναίκα ξεπρατσωμένη πού βυζιάει ἕνα μωρό. Ὁ Ξεναγόρας παρατηρεῖ πὼς τὸ μωρὸ δὲν εἶναι πραγματικὰ βρέφος ἀλλὰ ἄντρας. Καὶ πραγματικὰ βλέπω κι ἐγὼ πὼς τὸ πρόσωπο τοῦ μωροῦ εἶναι πολὺ πιὸ ἠλικιωμένο ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς μάνας, πού εἶναι λεῖο καὶ ἀπαθές. Τὸ βυζιὶ ἔχει ἕνα στυμμένο σχῆμα ἀλαμπίκου καὶ δὲν ξέρεις ἂν εἶναι πραγματικὰ βυζιὶ ἢ μπιμπερόνι. Μοῦ κάνει πολλὴ ἐντύπωση ἡ διαφάνεια τῶν νερῶν, καθὼς καὶ τὰ φυτὰ του. Ἐχει ἕνα δέντρο, θὰ ἔλεγε κανεὶς, ἰδωμένο ἀπὸ τὰ μέσα, κλωνάρια καὶ κορμὸς ἄσπρος καὶ φυλλωσιὰ ριγμένη πρὸς τὰ πίσω, πού μοιάζει σὰν τομὴ ὀργάνου ἀνθρωπίνου σώματος, νεφρὸ, ὄρχεις ἢ καρδιά. Σὲ ἄλλα «πορτρέτα» τὸ τοπιὸ εἶναι πιὸ ζωντανὸ ἀπὸ τὸ εἰκονιζόμενο πρόσωπο· νομίζεις πὼς πάει νὰ δρασκελίσει τὸ πλάσιον γιὰ νὰ ῥθει νὰ σταθεῖ στὸ πλάι σου γιὰ νὰ σ' ἀφήσει νὰ ἰδεῖς τὸν ἄδειον ὀρίζοντα. Ἀλλὰ πρόσωπα τοῦ Θεόφιλου εἶναι σπαρτοῖ, φτιαγμένοι ἀπὸ τὴν ἴδιαν οὐσία μὲ τοὺς λόφους καὶ τὰ φυτὰ· ἢ σάρκα τους εἶναι χῶμα ζωντανόν. Ἀλλὰ ἀπὸ τὰ φυτὰ του κάνουν τὸν ἔρωτα ἢ περιμένουν νὰ τὸν κάνουν.

Ὁ Θεόφιλος ζωγραφίζοντας γυρεύει νὰ φτιάξει ἕνα πρόσωπο, μιὰ σκηνὴ τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἕνα τοπιὸ· γυρεύει νὰ παραστήσει ἕνα θέμα. Ἀλλὰ τὸ θαυμάσιο εἶναι πού ὅ,τι ἔχει μέσα του, κάτω ἀπὸ τὴ συνειδήσή του : παράδοση, αἰσθησεις, παραστρατημένες ἐπιθυμίες —βγαίνει στὸν ἀφρὸ καὶ γίνεται ἀντικείμενο. Αὐτὸς εἶναι ὁ πουολόγος, τὸ θέμα του εἶναι οἱ ξόβεργες. Ὅπως σὲ κάθε ἄξιο καλλιτέχνη, δὲν ἔχει ἄλλη σημασία. Ἀνθρωπος πού ἔχει μέσα του ἕνα πλα-

τὸ ὁμαδικὸ ἐγώ. Δὲ φτάνει νὰ πεῖς ὅτι τὰ λουλούδια τοῦ θυμίζουσι κεντήματα. Εἶναι ἐκεῖ, συνάμα, χιλιάδες χέρια πού τὰ κεντοῦν ἀπὸ γενεῆς γενεῶν. Καὶ οἱ πόθοι ἀκόμη πού συνοδεύουν τὸ κέντημα τοῦ κοριτσιού, θὰ ἔλεγα, ἂν δὲ φοβόμουν μήπως μπερδεύω τὴ λογοτεχνία μὲ τὴ ζωγραφικὴ του.

Ἔτσι ἀπὸ τὸ δρόμο τοῦ χερσιού πού φτιάχνει, ἢ

τοῦ λουλουδιοῦ πού κάποιος τὸ ἔκοψε γιὰ νὰ μιλήσει τῇ γλώσσᾳ τῆς ἀγάπης, ἢ τοῦ κορμιού πού δὲν τὸ ἄγγιξε παρὰ μονάχα ὁ σκοτεινὸς πόθος, ἢ τοῦ στολιδοῦ πού δὲν εἶναι ἀφηρημένο, ἀλλὰ τὸ δοχεῖο μιᾶς ἥρωικῆς πράξης — τὸ σῶμα ἑνὸς λεβέντη λ.χ. — θὰ κοίταζα νὰ βρῶ τί πραγματικὰ συγκινεῖ στὸν Θεόφιλο.

Ξ. Α. ΚΟΚΟΛΗΣ

μελέτη

Τὸ ὕφος

Ἀπόψεις γιὰ τὸ περιεχόμενο ἑνὸς ὅρου [διάλεξι]

Πρὶν ἀρχίσουμε, κυρίες, δεσποινίδες καὶ κύριοι, τὴ συζήτηση πάνω στὰ ὅσα περιέχονται στὶς τέσσερις σελίδες πού ἔχετε στὰ χέρια σας, σὰς ὀφείλω μερικὲς ἐξηγήσεις.

Τὸ θέμα τῆς ἀποψινῆς συνάντησης εἶναι, ὅπως λέει τὸ πρόγραμμα, «Τὸ ὕφος». Ὅπως ὅμως ἔγραφε πρὶν ἀπὸ 50 χρόνια ἕνας σημαντικὸς ἀγγλος κριτικὸς, «μιὰ συζήτηση πάνω στὴ λέξι "Ὑφος, κι ἂν ἀκόμα τὴν ἐπιχειρούσαμε μὲ λίγη μόνο ἀπὸ ὅση αὐστηρότητα ἀπαιτεῖ μιὰ ἐπισημονικὴ διερεύνηση, θὰ ἀπλωνόταν ἀναπόφευκτα σ' ὅλη τὴ λογο-

τεχνικὴ αἰσθητικὴ καὶ σ' ὅλη τὴ θεωρία τῆς κριτικῆς. Ἐξί βιβλία δὲ θὰ ἔφταναν γιὰ μιὰ τέτοια ἀπόπειρα· πολὺ λιγότερο ἔξι διαλέξεις»¹. Αὐτὰ ὁ John Middleton Murry, πού εἶχε νὰ κάνει 6 διαλέξεις. Τώρα ἐμεῖς ἐδῶ — τί μπορούμε νὰ κάνουμε στὸ πλαίσιο μιᾶς ὁμιλίας; Βέβαια, ἐλάχιστα.

Καὶ ἀκριβῶς αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα θέλησε νὰ δηλώσει ὁ ὑπότιτλος τῆς ὁμιλίας: «Ἀπόψεις γιὰ τὸ περιεχόμενο ἑνὸς ὅρου». — Πρὶν ἀπὸ ὅ,τι ἄλλο, ἄς ποῦμε ἀμέσως κάτι τὸ αὐτονόητο: αὐτὲς οἱ ἀπόψεις εἶναι, βέβαια, ξένες ἀπόψεις, καθόλου δικές μου· αὐτὸ θὰ τὸ κατάλαβαν ὅσοι ξεφύλλισαν αὐτὸ τὸ τετρασέλιδο (θὰ ξαναγυρίσουμε σ' αὐτὰ τὰ χαρτιά — πολλὲς φορές). Ξένες λοιπὸν οἱ ἀπόψεις. Ὁ δικός μου ρόλος — ἢ εὐθύνη μου — θὰ εἶναι νὰ εἶμαι καλὸς — σαφῆς — μεσολαβητῆς ἀνάμεσα στὸ χαρτί πού κρατᾶτε καὶ σ' ἐσᾶς· τόσο μόνο. Καλὸς πομπός.

Ὁ ὅρος Ὑφος καὶ τὸ περιεχόμενό του· ἐπομένως: ὀρισμοὶ τοῦ Ὑφους.

Βέβαια, ὁ Pascal² εἶπε πῶς «οἱ ὀρισμοὶ εἶναι ἐλεύθεροι» (καὶ ξέρουμε τέτοιους ὀρισμούς, πού οὔτε δεσμεύονται οὔτε σὲ δεσμεύουν), ἀλλὰ οἱ ὀρισμοὶ εἶναι ... ἀναπόφευκτοι — κι εἶναι καὶ χρήσιμοι ὅπως καὶ ὅσο τὰ λεξικά: αὐτὸ πού ἔχει σημασία εἶναι νὰ κάνεις καλὴ χρήση.

Εἶπα πρὶν ὅτι ὀφείλω νὰ εἶμαι καλὸς πομπός — καί, σὰς παρακαλῶ πολὺ, νὰ μοῦ λέτε πότε παρυσιάζονται παρὰσιτα στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀκουστικῆς ἢ στὸ χῶρο τῶν νοημάτων — πομπός, γιὰτὶ κάθε γλωσσ-

σικὸ γεγονός εἶναι καὶ μιὰ πράξι ἐπικοινωνίας. Μιὰ πράξι ἐπικοινωνίας εἶναι τόσο καλύτερη ὅσο περισσότερη πληροφορία μεταφέρεται ἀπὸ τὸν ἕναν ἐπικοινωνοῦντα στὸν ἄλλο, ὅσο λιγότερη «ἐντροπία» παρουσιάζεται (ἐντροπία = χοντρικά, ἢ ἀπώλεια πληροφορίας· ἢ ὑπαρξὴ αὐτῆς τῆς ἐντροπίας, τῆς ἀπώλειας πληροφορίας εἶναι ἔμφυτη, ἄς ποῦμε, σὲ κάθε ἐπικοινωνία). Ἐνας τρόπος νὰ ἐξουδετερώσουμε κάμποση ἀπὸ τὴν ἀναπόφευκτη ἐντροπία εἶναι νὰ ἐπισημαίνουμε τὴν ὑπαρξὴ τῶν παρασίων, πού λέγαμε. Ἐνας ἄλλος τρόπος, ἴσως σημαντικότερος, ἦταν γιὰ μένα νὰ θυμηθῶ καὶ νὰ ὑποταχθῶ σ' ἕνα πολὺ παλαιὸ σχόλιο πάνω στὴν ἐπικοινωνία καὶ τὴν ἐντροπία — σχόλιο πολὺ γνωστὸ: *seripla manent, verba volant*. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ πολυγραφημένα πού ἔχετε στὰ χέρια σας. Καὶ τὴ συζήτηση θὰ διευκολύνουν καὶ λίγη ἐντροπία θὰ ἐξουδετερώσουν.

*

Στὴν ἐπικοινωνία θὰ ξαναγυρίσουμε. Πρέπει ὅμως πρῶτα νὰ ξεκαθαρίσουμε ὀρισμένα σημεῖα. Βλέπετε, τὸ θέμα μας εἶναι τόσο μεγάλο καὶ περιπλοκο, ὥστε εἴμαστε ἀκόμα στὰ περιθώρια, στὴ χάραξη πλαισίων:

Ἀποκλείουμε, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ κοινῇ συναινέσει — φαντάζομαι — μερικὲς σημασίες τῆς λέξης ὕφος:

1. Τὴ σημασία, βέβαια, τῆς ἔκφρασης τοῦ προσώπου: βλοσυρὸ ὕφος, ταραγμένο ὕφος, ἢ καὶ: «αὐτὸς ἔχει ὕφος!»

2. Τὴς χρήσεις «ὕφος τηλεγραφικὸ — γραφειοκρατικὸ — μάγκικο

Τὴ διάλεξι ὀργάνωσε στὶς 4.4.73 ἡ «Τέχνη, Μακεδονικὴ Καλλιτεχνικὴ Ἐταιρεία» στὴ Θεσσαλονίκη. Δὲν ἔχουν γίνεи σχεδὸν καθόλου ἀλλαγές ἢ προσθήκες στὸ κείμενο — ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σημειώσεις στὸ τέλος.

Βέβαια, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὕφολογικὰ ζητήματα πού ἐδῶ ἀπλά καὶ μόνο ἀναφέρονται θὰ μπορούσαν, ὀλοφάνερα, νὰ ἀναπτυχθοῦν σὲ μικρές, αὐτελεῖς, αὐστηρότερα ἐπιστημονικὲς μονογραφίες — ἢ καὶ σὲ κεφάλαια ἑνὸς βιβλίου γιὰ τὴ θεωρία τῆς ὕφολογίας· γιὰ κάτι τέτοιο ὅμως δὲν ὑπάρχουν, στὸ προβλέψιμο τουλάχιστο μέλλον, χρονικὰ περιθώρια. Πρὸς τὸ παρόν, θέλω νὰ πιστεῦω πῶς, μέσα στὴν πενιχρὴ σχετικὴ βιβλιογραφία στὸν τόπο μας, ἀντίστροφα ἀνάλογη πρὸς τὸ ἔντονο ἐνδιαφέρον πού προκαλοῦν (ὅσο μπορῶ νὰ ξέρω) τὰ ζητήματα τοῦ ὕφους, οἱ ἀκόλουθες σελίδες δὲ θὰ φανοῦν περιττές.

Ὁ ἀναγνώστης θὰ πρέπει νὰ ἔχει στὸ νοῦ του ὅτι διαβάζει ἕνα κείμενο γραμμένο γιὰ νὰ ἀκουστῆ, καὶ ὅτι βρίσκεται μπροστὰ σὲ μιὰ πρώτη συγκέντρωση ὕλικου, σ' ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ «σχηώσει» μιὰ διάλεξι.

Οἱ ἀκροατῆς εἶχαν στὰ χέρια τους ἕνα τετρασέλιδο μὲ πολυγραφημένα τὰ κείμενα τῶν ὀρισμῶν καθὼς καὶ τὰ σχήματα (ὅσα δηλ. ἀριθμοῦνται ἐδῶ ἀπὸ α' ἕως κ')· στὸ τετρασέλιδο αὐτὸ ἀναφέρονται δυὸ τρία σημεῖα τοῦ κειμένου.

— νομικό — δικηγορίστικο — δημοσιογραφικό» και τις «μοιες, χρήσεις στις όποιες ύφος σημαίνει ύποκώδικας, δηλώνει δηλ. έναν τομέα, ένα λειτουργικό τομέα μιας γλώσσας, ενός κώδικα· κάτι σαν επαγγελματικές γλώσσες ή κοινωνικές διαλέκτους.

[Έξυπακούεται ότι, όταν χαρακτηριστεί αυτό το ύποκώδικας, ως πούμε του δημοσιογραφικού, είσχωρούν στο λογοτεχνικό ύφος, τότε ό σχετικός όρος θά μās χρειαστεί· παράδειγμα (από την «Κίγλη» του Σεφέρη): «Αθήναι. Άνελίσσονται ραγδαίως / τὰ γεγονότα που ήκουσε με δέος/ ή κοινή γνώμη» κτλ. Έδώ φυσικά υπάρχουν και στοιχεία από τον δημοσιογραφικό, ή όπως αλλιώς θά τον λέγατε, ύποκώδικα, στοιχεία που ύπονομεύουν, με την σατιρική χρήση τής ρίμας, τόν κύρος του ίδιου του ύποκώδικα].

3. Χρησιμοποιούμε ακόμα τόν όρο ύφος και για τὰ κοινά χαρακτηριστικά που εμφανίζουν οι τέχνες (και ή λογοτεχνία μαζί) ή μόνο ή λογοτεχνία μιας όρισμένης εποχής: ύφος μπαρόκ — ρομαντικό ύφος κτλ. Κι αυτή ή χρήση του όρου δέν μās ενδιαφέρει απόψε.

Άς δοϋμε πιά τί, τέλος πάντων, θά κάνουμε απόψε.

Άς ξεκινήσουμε από έναν πολύ γνωστό και δημοφιλή όρισμό:

(α) «Τό ύφος είναι ό ίδιος ό άνθρωπος» (Buffon, 1753)³.

Συνήθως τó ίδιος τó παραλείπουμε: «Τό ύφος είναι ό άνθρωπος».

Με τόν όρισμό αυτό συμβαίνει κάτι αξιοπρόσεχτο: δέν τόν χρησιμοποιούμε με τή σημασία που τόν πρωτοεΐπε ό Buffon: είναι εκτός συμφραζομένων (θά δοϋμε παρακάτω τόν όρισμό του Buffon εντός συμφραζομένων). Άπό πολύ νωρίς ή φράση «le style est l'homme même» απομονώθηκε από τὰ συμφραζόμενά της και έφτασε να ύποδηλώνει — καταρχήν — ότι ή σχέση που ύπάρχει ανάμεσα στον άνθρωπο και τó ύφος είναι όμοια με τή σχέση του ανθρώπου προς τó δαχτυλικό του άποτύπωμα: ότι κάθε άνθρωπος έχει τó άπόλυτα δικό του ύφος.

Αυτό τó ίδιο πράγμα τó είχε πεί, πολλά χρόνια πριν από τόν Buffon, τó Λεξικό του Richelet:

(β) "Ύφος είναι «ό τρόπος με

τόν όποιο εκφράζεται ό καθένας. Γι' αυτό και ύπάρχουν τόσα ύφη όσοι και άνθρωποι που γράφουν» (Richelet, 1680)⁴.

Τή μοναδικότητα του ύφους κάθε συγγραφέα τήν τονίζουν εξίσου και τὰ λεγόμενα ενός γάλλου κριτικού (πριν από 3/4 του αιώνα περίπου) και ό αϋστηρότερος, λογικός όρισμός ενός γλωσσολόγου (πριν 15 χρόνια): «Ο Remy de Gourmont:

(γ) «Νά έχεις ύφος σημαίνει να μιλάς — μέσα σε μια γλώσσα κοινή — μια διάλεκτο ιδιαίτερη, μοναδική και άμιμητη, ή όποια είναι συγχρόνως και ή γλώσσα του καθενός και ή γλώσσα ενός μόνου» (R. de Gourmont, πέθ. 1915)⁵.

Ό Joseph Greenberg:

(δ) «Σε πολύ γενικούς λογικούς όρους, θά όρίσουμε τó ύφος σαν εκείνο τó σύνολο χαρακτηριστικών με τή βοήθεια του όποιου ξεχωρίζουμε τὰ μέλη μιας ύπομάδας από τὰ μέλη άλλων ύπομαδών που όλα τους είναι μέλη τής ίδιας γενικής ομάδας. Αυτό άπλούστατα είναι ένας τρόπος να πούμε ότι τó ύφος είναι "διαγνωστικό", ένα μέσο διάγνωσης, σαν τó δαχτυλικό άποτύπωμα» (Joseph Greenberg, 1958)⁶.

Τόν όρισμό του Greenberg θά τόν ξαναδοϋμε — και μάλιστα πληρέστερο. Έδώ ως προσέξουμε ότι, όταν ή κριτικός μιλάει για τή γλώσσα του ενός που είναι και γλώσσα του καθενός, κι όταν ό γλωσσολόγος αναφέρεται σε μια ύπομάδα που ύποτάσσεται σε μια γενική ομάδα, λένε και οι δύο πράγματα συγγενικά μεταξύ τους.

Πριν όμως προχωρήσουμε, ως ξαναδοϋμε τόν Buffon:

Ό εκτός συμφραζομένων όρισμός, «τό ύφος είναι ό άνθρωπος», όφείλει τή δημοτικότητα του όχι μόνο στην επιγραμματική του κομψότητα, όχι μόνο στο ότι μās παραπέμπει — και σωστά — στην έννοια του δαχτυλικού άποτυπώματος, αλλά — ίσως περισσότερο από ό,τι άλλο — στη λέξη *ανθρωπος* που περιέχει. Έχω τήν εντύπωση πως τή φράση του Buffon τή χρησιμο-

ποιούμε (άρκετες φορές, αν όχι πάντα) με μια στάση κριτική, ή θικα κριτική απέναντι και στο ύφος και — πιό πολύ — απέναντι στον συγκεκριμένο κάθε φορά άνθρωπο. Σκεφτόμαστε πως, γνωρίζοντας τó ύφος, θά γνωρίσουμε τόν άνθρωπο — έναν άνθρωπο σημαντικό, από σκοπιά ήθικη ή — καλύτερα — από σκοπιά ανθρωπιστική σημαντικό. Είναι ίσως ή λέξη *άνθρωπος* που μās οδηγεί σε τέτοιες άποτιμήσεις, μια λέξη με κάποια μαγική δύναμη: ως μήν ξεχνάμε ότι ή λέξη αυτή στα χείλια του Οιδίποδα «χάλασε τó τέρας», όπως έλεγε πριν δέκα χρόνια στη Σουηδική Ακαδημία ό Γ. Σεφέρης⁷.

Άπό αυτή του τήν πλευρά, τήν ανθρωπογνωστική, ό εκτός συμφραζομένων όρισμός του Buffon πλησιάζει στην έννοια που ό ίδιος ό γάλλος επιστήμονας και ύφολόγος ήθελε: ότι δηλ. αυτό που είναι μέσα στον άνθρωπο, στο κέντρο του ανθρώπου, είναι τó ύφος, σε αντίθεση (αυτή τήν αντίθεση χάνουμε με τόν εκτός συμφραζομένων όρισμό), σε αντίθεση με τις γνώσεις του και τις ανακαλύψεις του, που είναι περιφερειακά στοιχεία, έξω από τόν άνθρωπο. Ό όρισμός του Buffon, με τὰ συμφραζόμενά του:

(ε) «Τὰ καλογραμμένα έργα θά είναι τὰ μόνα που θά περάσουν στους επιγενομένους. Η ποσότητα των γνώσεων, ή μοναδικότητα των γεγονότων, τó πρωτοφανέρωτο άκόμα των ανακαλύψεων δέν είναι σίγουροι έγγυητές άθανασίας: εάν τὰ έργα που τὰ περιέχουν δέν καταπιάνονται παρά με μικροπράγματα, εάν είναι γραμμένα χωρίς καλαισθησία, χωρίς εύγένεια και χωρίς μεγαλοφυΐα, θά χαθούν, γιατί οι γνώσεις, τὰ γεγονότα κι οι ανακαλύψεις εύκολα άποσπώνται, μετατοπίζονται, και φτάνουν ακόμα να εν-εργοποιηθούν (*être mis en oeuvre*) από χείρια πιό ικανά. Αυτά τὰ πράγματα είναι έξω από τόν άνθρωπο, ό άνθρωπος ό ίδιος είναι τó ύφος» (Buffon, 1753)⁸.

Στό ίδιο κείμενο του Buffon (πρόκειται για τó λόγο που εκφω-

νησε κατά την εισδοχή του στην 'Ακαδημία), βρίσκω έναν άλλο όρισμό του ύφους, που άδικα τόν έχει επισκιάσει ο προηγούμενος. 'Ο όρισμός αυτός είναι :

(στ) «Το ύφος δέν είναι παρὰ ἡ τάξη καὶ ἡ κίνηση πού βάζει κανεὶς στίς σκέψεις του» (Buffon, 1753)⁹.

Με τὸ σκέψεις ὁ Buffon ἐννοεῖ περιπέτου ὅσα ἔχει μέσα του καὶ θέλει νὰ ἐκφράσει ὁ συγγραφέας. Αὐτὰ πού εἶναι ἀξιοσημείωτα εἶναι τὰ δύο οὐσιαστικά : τάξη καὶ κίνηση. 'Αν τὰ σκεφτοῦμε μὲ τὸ σημερινό μας λεξιλόγιο, τότε τάξη ἴσον δομῆ, καὶ κίνηση ἴσον λειτουργία : ὁ ὅρισμός τοῦ Buffon γίνεται ἰδιαιτέρα μοντέρνος — καὶ εἶναι ὅπως δὴποτε περιεκτικότερος ἀπὸ ἕναν συγγενῆ ὅρισμό, τοῦ Stendhal, κάπως κυκλικὸ καὶ περιήλοκο :

(ζ) «'Υφος εἶναι νὰ προσθέτεις σὲ μιὰ ὀρισμένη σκέψη ὅλες τίς κατάλληλες περιστάσεις, ἔτσι πού ἡ σκέψη αὐτὴ νὰ παράγει ὀλόκληρο τὸ ἀποτέλεσμα πού πρέπει νὰ παράγει» (Stendhal, πέθ. 1842)¹⁰.

'Ο ὅρισμός αὐτός καὶ βοηθάει καὶ δέν βοηθάει. Δέν βοηθάει, ἐξαιτίας ἐκείνου τοῦ προσθέτεις : θεωρεῖ μιὰ ὀρισμένη σκέψη ὑπαρκτὴ πρὶν ἀπὸ τὴ γλωσσική της ὑλοποίηση — κάτι πολὺ συζητήσιμο. Κι ἀκόμα — τὸ πιὸ ἐπικίνδυνο — μᾶς κάνει νὰ σκεφτόμαστε τὸ ὕφος σὰν κάτι πρόσθετο, κάτι πού ντύνει τὰ προϊόντα τοῦ μυαλοῦ, ἐνῶ εἶναι ἀνάγκη στὸ ὕφος νὰ βλέπουμε ἕνα ἰσοδύναμο-καί-σύγχρονο μὲ τὰ ἄλλα προϊόν τοῦ μυαλοῦ (ἢ τοῦ πνεύματος, ἢ ὅπως ἀλλιῶς θέλετε). 'Απὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ ὅρισμός τοῦ Stendhal εἶναι χρήσιμος, γιατί βάζει στὸ παιχνίδι τῆς ἐπικοινωνίας τοὺς δύο βασικούς παράγοντες : τὸν συγγραφέα, αὐτὸν πού ἐκπέμπει (εἶναι αὐτός πού θὰ φροντίσει νὰ «προσθέσει»), καὶ τὸν ἀναγνώστη, τὸν παραλήπτη τοῦ μηνύματος, αὐτὸν πού ἐπάνω του θὰ μετρηθοῦν τὰ ἀποτελέσματα πού θὰ ἔχει τὸ μήνυμα : «τὸ ἀποτέλεσμα πού ἡ σκέψη πρέπει νὰ παράγει».

*

'Ετσι ξαναγυρνοῦμε στὴν ἐπικοινωνία. Θὰ ἐπιμείνουμε κάπως παραπάνω ἐδῶ.

ΖΕΦΗ ΔΑΡΑΚΗ

Τρία ποιήματα

ΠΑΙΔΙΚΗ ΜΝΗΜΗ

«... τί στέκεσαι τώρα μ' ἕνα κλονάρι ἀθῶο σὰν λυγισμένο ἄγγελο μέσα στὰ μάτια ἄκου, ἢ σκάλα τραγονδάει σὰν παλιὸ βιολὶ» ἔλεγε ἡ μητέρα

Μιὰ νύχτα πῆρα τὸ κλειδὶ ἀπ' τ' ὄνειρο τοῦ γιατροῦ καὶ τό'σασα

κατέβηκα νυχτοπατώντας τίς σκάλες ὄλων τῶν ἀπαγορεύσεων μ' ἕνα φόρεμα τεντωμένο στὸ πορτοκαλὶ δέν αἰσθανόμουν πόνο πιά μονάχα εἶχα μιὰ βαθιὰ πληγὴ σὰν τεράστιο παιδικὸ βλέμμα

ξετύλιγα μέσα μου ἀργὰ τὸν ἐπίδεσμο τοῦ κίπου καὶ τῶν δρόμων

ἕνα γέλιο ἀόρατο ἀνεβοκατέβαινε μέσα μου σὰν ἀθόρυβο τόπι

ὅσπου ἡ ἀγῆ ἄρχισε νὰ ἰδρώνει στίς παλάμες μου

«... νὰ ὑπάρχεις στὰ κορφὰ τοῦ αἵματός σου νὰ 'ναι οἱ ἄνθρωποι μέρος τῶν ἀγαθῶν πραγμάτων...»

'Οχι, δὲ θὰ γυρίσω πίσω οὔτε τώρα οὔτε ποτὲ

ἄς πᾶει μονάχη της ἡ μητέρα ταξίδι στὸ μοναχικὸ τραπέζι τῆς λουτρόπολης

ἄς κάνει περίπατο μονάχη της μὲς στὸν ἀνθῶνα τοῦ καπέλου της

ἐγὼ μισῶ τὸν κῆπο μὲ τὰ χαλίγια καὶ τὸ κουτσὸ βρωμόσκυλο

καὶ κάθε ἀπόπειρα καλλιερρημένης χλόης — νοικοκυρὲς γαρδένιες καὶ ἄλλα

Θ' ἀνοίξω αὐτὸ τὸν κλειδωμένο ἀγέρα θὰ πηδήξω κῆπο καὶ θάλασσα

θὰ κορμαστῶ ἀπ' τὴ ψυχὴ μου καὶ θὰ φύγω.

ΘΑ ΜΕ ΚΑΝΕΙ ΝΑ ΠΕΘΑΝΩ ΑΥΤΟ ΤΟ ΣΠΙΤΙ

Θὰ μὲ κάνει νὰ πεθάνω αὐτὸ τὸ σπίτι ριζωμένο πάντα στὸν ἴδιο τόπο

τὸ γέρικο σκυλὶ πού κοιτσαίνει λιγάκι πρὸς τὸ γκριζὸ νὰ πηδάει μὲ κόπο μὲς' ἀπ' τὸ φεγγάρι

Σύμφωνα μὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους γλωσσολόγους τοῦ καιροῦ μας, τὸν Roman Jakobson, σὲ μιὰ πράξη ἐπικοινωνίας ἔχουμε ἕξι ἀναγκάσιους συστατικούς παράγοντες :

Καταρχῆν, αὐτὸν πού ἐκπέμπει ἕνα μήνυμα, αὐτὸν πού δέχεται τὸ μήνυμα, τὸ ἴδιο τὸ μήνυμα : 3 παράγοντες.

(ἡ) Συμφραζόμενα ἢ περι-οῦ-ό-λόγος πομπὸς... μήνυμα... δέκτης ἐπαφῆς κώδικας

(R. Jakobson 1958)¹¹.

Τέταρτος ἀναγκάσιος συστατικὸς παράγοντας σὲ μιὰ πράξη ἐπικοινωνίας εἶναι τὸ περι-οῦ-ό-λόγος, τὰ συμφραζόμενα ἢ — ἂν θέλετε —

κι ἡ αἰώνια σκυμμένη γυναίκα μὲ τις θαμπές ἀντανακλάσεις
στά χέρια

« . . . πῶς νὰ ξεριζωθῶ ἀπ' τὸν τόπο μου πῶς νὰ φύγω
ἀπὸ τις ἔντρομες καμπάνες τῶν σεισμῶν. . . »

« ὄμορφη πὺν εἶσαι μ' αὐτὲς τις λευκὲς πεταλοῦδες
στά μάγουλα »

τῆς ἔλεγε ἄλλοτε ὁ πατέρας
κι αὐτὴ κομματίζετο γελώντας στὴν πολυθρόνα

Αὐτὰ βέβαια συνέβησαν ποῖν ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες γέλιου
στὸ ὄνειρό μου

ὅταν ἀκόμη ἔβροχεα τις μύτες τῶν παπουτσιῶν μου
στὴ μπλὲ χλόη

τώρα γιατί σκοτείνιασε ὅταν ξύπνησα δὲν ξέρω. . .

Τὸ ἀγοράκι πάντως πὺν παίξει στὴν ἀκροποταμιὰ μ' ἕναν
φανταστικὸ ἀδερφὸ
εἶναι δικό μου.

ΠΡΩΙΝΟ ΣΥΜΒΑΝ

Μπῆκε μιὰ νόχτα κι ἀνατάραξε τὰ νερά τῆς λίμνης στὸ
σαλόνι

καὶ ἐκεῖνη κατέβαινε ἀπ' τὰ οὐράνια μεσόκοπη πιὰ —
στά μαλλιὰ τῆς ἀσημένια φύλλα

« . . . ἄστρο μου μακρινὸ μὴ δύεις » —

στοιφογύριζε στὸ καλῶδιο τοῦ τηλεφώνου τὴ φωνὴ τῆς
κι ὁ ἄλλος μὲ ἀναποδογυρισμένο δέγμα ἀναποδογυρισμένο
πρόσωπο

συζητοῦσε ἀτάραχτα μπροστὰ σ' ἕνα ποτήρι στάχτη
Μακριὰ λάμπαν οἱ βράχοι. . .

Τὸ πένθος τῆς γιορτῆς προχωροῦσε

Κυρίες ἀποκεφαλισμένες μὲ ἐξαίσια πόδια
κάνανε ἔρωτα πίσω ἀπ' τις φυλλωσιὲς τῶν φώτων

ὁ ἀχὸς τῆς θάλασσας ἀνέβαινε στά ὑπόγεια
κομμένα μέλη ἐδῶ κι ἐκεῖ κι οἱ ἀράχνες νὰ πλέκουν τὸν
ἴστό τῆς κουβέντας

Μακριὰ λάμπαν οἱ βράχοι. . .

Δὲν εἶχε πιὰ καμιὰ σημασία γιὰ κεῖνον ἂν θροῦζε
δίπλα του —

ὕποχθόνιοι φίλοι στά ὑπόγεια τοῦ αἵματός τους χρόνια
καὶ χρόνια

ὄχι πιὰ τώρα πὺν ἐρχόταν μὲ ἕνα πρόσωπο σβησμένο ἄστρο. . .
« τολμᾶς κι ὄνειρεῖσαι ἀκόμη ἕναν ἔρωτα στά ἐξήντα
σου χρόνι ; »

Τὸ ἄλλο προὐ τῆ βοῆκαν κορμασμένη ἀπ' τὰ μαλλιὰ τῆς
Μακριὰ λάμπαν οἱ βράχοι. . .

τὸ θέμα στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται τὸ
μῆνυμα. Σκεφθεῖτε, πόσες φορές δὲν
καταλαβαίνουμε κάτι, ἐπειδὴ ὁ συνο-
μιλητῆς μας — ὁ πομπὸς — ἔχει στὸ
νοῦ του ἕνα θέμα πὺν ἐμᾶς μᾶς δια-
φεύγει, ἔχει κάνει σκέψεις πὺν δὲν
ἔχουμε κάνει ἐμεῖς ἢ ἀρχίζει ξαφνι-
κὰ νὰ μιλᾷ πάνω σὲ ζήτημα πὺν
δὲν τὸ ξέρουμε : ἡ ἐπικοινωνία δὲν
γίνεται, γιατί ἀκριβῶς λείπει ὁ

παράγοντας αὐτός, τὰ συμφραζό-
μενα (πὺν ὁ πομπὸς τὰ ἔχει, ἀλλὰ
δὲν τὰ 'χει ὁ δέκτης), λείπει τὸ
περι-οὐ-ὁ-λόγος.

Τὸ ἴδιο ἀκατανόητα μᾶς μένουν
καὶ ὀρισμένα θραύσματα κουβέντας
πὺν πιάνει τυχαῖα τὸ αὐτί μας —
γιὰ τὸν ἴδιο λόγο. Λείπουν τὰ συμ-
φραζόμενα.

Ἐξίσου ἀτελῆς ἢ ἀδύνατη εἶναι

ἡ ἐπικοινωνία ὅταν λείπει (ἢ δὲν εἶ-
ναι πλήρης) ὁ πέμπτος παράγοντας,
ἡ ἐπαφή : ὅταν δὲν προσέχουμε ἢ
ὅταν δὲν ἀκοῦμε — ἀπὸ ἀφηρημά-
δα, ἀπὸ ἀπόσταση, ἀπὸ τὸν γύρω
θόρυβο, κτλ.

Τέλος (ἐκτός παράγοντας), γιὰ νὰ
ἐπικοινωνήσουμε πρέπει νὰ ξέ-
ρουμε κι ἐσεῖς κι ἐγώ, νὰ κατέχουμε
τὸν ἴδιο κώδικα ἐπικοινωνίας, τὴν
ἐλληνικὴ γλώσσα, ἢ — σ' ἄλλη πε-
ρίπτωση — τὸν κώδικα Μόρς κτλ.

Σὲ κάθε ἕναν ἀπὸ τοὺς ἕξι αὐ-
τοὺς παράγοντες, τοὺς ἀναγκαίους
συστατικούς παράγοντες, ἀντιστοι-
χεῖ καὶ μιὰ λειτουργία ἐπικοινωνι-
νίας.

Τὸ πρῶτο καθῆκον κάθε πράξης
ἐπικοινωνίας εἶναι νὰ μεταφέρει ἀπὸ
τὸν πομπὸ στὸ δέκτη μιὰ γνώση,
μιὰ πληροφορία. Αὐτό, κι ἂς φαίνε-
ται ἐκ πρώτης ὄψεως παράξενο, δὲν
ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μῆνυμα. Ἄς
δοῦμε ἕνα παράδειγμα : Ἡ τελευ-
ταία φράση πὺν ἀκούσατε εἶναι :
« δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μῆνυμα ».
Ἄν τὴν ἀπομονώσετε, σκεφθεῖτε πό-
σες σημασίες μπορεῖ νὰ ἔχει : οὔτε
γιὰ ποιὸ μῆνυμα πρόκειται ξέρουμε,
οὔτε γιὰ τὸ ποιὸς ἢ τί ἐξαρτᾶται
ἀπὸ τὸ μῆνυμα αὐτό, οὔτε κἂν πῶς
ἐξαρτᾶται, τί σημαίνει αὐτὴ ἢ
ἐξάρτηση· διάφορες μυθιστορημα-
τικὲς καταστάσεις μποροῦμε νὰ πλά-
σουμε, νὰ φανταστοῦμε πίσω ἀπὸ
τὸ « δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μῆνυμα ».
Ἐπομένως, γιὰ νὰ 'χει μιὰ πράξη
ἐπικοινωνίας λειτουργία πληροφο-
ριακὴ, γνωστικὴ, πρέπει νὰ ξέρου-
με, πομπὸς καὶ δέκτης, τὰ συμφρα-
ζόμενα, τὸ περι-οὐ-ὁ-λόγος, τὸ
σὲ τί ἀναφέρεται τὸ μῆνυ-
μα : ἀκριβῶς ἀναφορικὴ λέ-
γεται ἡ λειτουργία πὺν ἀφορᾷ τὸ
περι-οὐ-ὁ-λόγος σὲ μιὰ πράξη ἐπι-
κοινωνίας.

(θ) ἀναφορικὴ λ.
συναισθηματικὴ λ.-ποιητικὴ λ.-βουλητικὴ λ.
φατικὴ λ.
μεταγλωσσικὴ λ.

(R. Jakobson, 1958) ¹²

Συναισθηματικὴ εἶναι ἡ λειτουργία
πὺν ἀναφέρεται στὸν πομπὸ : ἡ
λειτουργία αὐτὴ φαίνεται καθαρὰ
ὅταν ὁ πομπὸς ἐκφράζει τὴ συναι-
σθηματικὴ του στάση ἀπέναντι στὴν
πράξη τῆς ἐπικοινωνίας, π.χ. στά
ἐπιφωνήματα.

Βουλητικὴ εἶναι ἡ λειτουργία πὺν
ἀναφέρεται στὸ δέκτη· ἀφορᾷ τὴ
στάση πὺν ὁ δέκτης πρέπει — συμ-
φωνα μὲ τὴ βούληση τοῦ πομποῦ,

βέβαια — να κρατήσει σε μιὰ πράξη ἐπικοινωνίας· ἐκφράζεται κυρίως με τις προστακτικές και με τὴν κλητική πτώση.

Ἡ λειτουργία τῆς ἐπικοινωνίας ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἐπαφή λέγεται φατική. Φατική λειτουργία εἶναι τὸ ναι-ναι ποὺ λέμε στὴν κουβέντα ἢ στὸ τηλέφωνο, γιὰ νὰ δείξουμε ὅτι ὑπάρχει ἐπαφή, ὅτι τὸν παρακολουθοῦμε τὸν ἄλλο· τὸ ἴδιο εἶναι καὶ τὰ καταφατικά κουνήματα τοῦ κεφαλιοῦ, ἢ — γιὰ νὰ ἀρχίσει ἢ ἐπαφή — τὰ «ἄκου νὰ δεῖς», «θὰ θελα νὰ σοῦ πῶ», καὶ τὰ παρόμοια. Ὅταν σὲ μιὰ πράξη ἐπικοινωνίας ὁ πομπὸς χρησιμοποιήσει μιὰ λέξη ποὺ ὁ δέκτης δὲν τὴν ξέρει, τότε φυσικά ὁ δέκτης θὰ ρωτήσει «τί θὰ πεῖ αὐτό», κι ὁ πομπὸς θὰ δώσει τὴ σχετική ἐξήγηση: θὰ καταφύγουν στὴ μεταγλωσσική λειτουργία, ποὺ εἶναι ἡ λειτουργία ποὺ ἀναφέρεται στὸν κώδικα, τὴ γλώσσα ποὺ χρησιμοποιοῦν. Ὁ παράδεισος τῆς μεταγλωσσικῆς λειτουργίας εἶναι βέβαια τὰ λεξικῶνα.

Τέλος, ὅταν σὲ μιὰ πράξη ἐπικοινωνίας τὸ κέντρο βάρους, ἢ μεγαλύτερη σημασία, ἢ «ἐστίαση» (ὁ ὅρος, ἀπὸ τὴ φωτογραφικὴ τέχνη, εἶναι αὐτὸς ποὺ προτιμᾷ ὁ Jakobson), ὅταν λοιπὸν ἡ ἐστίαση γίνεται πάνω στὸ μήνυμα καθ' ἑαυτό, στὸ μήνυμα γιὰ χάρη τοῦ μηνύματος, τότε ἔχουμε τὴν ποιητικὴ λειτουργία τῆς ἐπικοινωνίας (καὶ — τελικά — τῆς γλώσσας).

[Μιὰ εὐδιάκριτη παρουσία αὐτῆς τῆς λειτουργίας εἶναι — μπορούμε νὰ ποῦμε, ἀπλοποιώντας — ἡ παρήχησις. Ἡ ὑπαρξὴ τῆς παρήχησις σ' ἓνα μήνυμα δὲν ὀφείλεται σὲ καμία ἀπὸ τις πέντε πρώτες λειτουργίες· ὀφείλεται στὴν ἕκτη, τὴν «ποιητικὴν» λειτουργία, ὅπως τὴν εἶπε ὁ Jakobson. Καὶ σημαίνει, ἢ ὑπαρξὴ τῆς παρήχησις, ὅτι ἐδῶ, σ' αὐτὴ τὴν πράξη ἐπικοινωνίας στῆς ὁποίας τὸ μήνυμα ὑπάρχει παρήχησις, τὴ μεγαλύτερη σημασία ἀπὸ τοὺς ἕξι παράγοντες τὴν ἔχει τὸ μήνυμα, καὶ ὅτι ἡ κυρίαρχη ἀνάμεσα στῆς ἕξι λειτουργίες εἶναι ἡ ποιητικὴ. (Προσοχὴ: «μεγαλύτερη σημασία ἔχει τὸ μήνυμα» δὲν σημαίνει ὅτι οἱ ὑπόλοιποι παράγοντες δὲν ἔχουν σημασία· καὶ «κυρίαρχη εἶναι ἡ ποιητικὴ λειτουργία» δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχουν καὶ οἱ ἄλλες λειτουργίες)].

Ἀπὸ τὴ θεωρία τοῦ Roman Jakobson, ποὺ μόλις εἶδαμε, ὁ ἴδιος ὁ μεγάλος γλωσσολόγος δὲν θέλησε — ἀπὸ ὅσο ξέρω — νὰ βγάλει, νὰ διατυπώσει ἓναν ὄρισμὸ τοῦ ὕφους.

Ὡστόσο, εὐκόλα μπορούμε νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ 2 - 3 ὄρισμούς.

Ὁ πρῶτος εἶναι τοῦ P. Guiraud· τὸν διατυπώνει ὁ Guiraud, ἀλλὰ τὸν ἀποδίδει, φυσικά, στὸν Jakobson:

(ι) «[Κατὰ τὸν Jakobson] τὸ ὕφος εἶναι μιὰ ιδιότητα τοῦ μηνύματος — καὶ ὄχι τοῦ κώδικα» (P. Guiraud, 1969)¹³.

Ἐνας ἄλλος ὄρισμὸς, ἀπὸ μιὰ ἄλλη σκοπιά, θὰ ἦταν:

(ια) «Τὸ ὕφος εἶναι μιὰ λειτουργία τῆς γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας: ἡ — κατὰ Jakobson — ποιητικὴ λειτουργία».

Ἐνας τρίτος ὄρισμὸς, σχολαστικότερος ἀλλὰ καὶ ἀκριβέστερος, εἶναι αὐτὸς ποὺ προκύπτει ἀπὸ ὅσα γράφει ἡ Aline Levavasseur (μετὰ τὴ συνεργασία τοῦ André Martinet) σ' ἓνα τῆς ἄρθρο γιὰ τὸ ὕφος καὶ τὴν ὑφολογία:

(ιβ) Ὑφος εἶναι ἐκεῖνο τὸ χαρακτηριστικὸ ἑνὸς μηνύματος τὸ ὁποῖο προκύπτει ὅταν σὲ μιὰ δεδομένη πράξη ἐπικοινωνίας ἡ ἐπικρατέστερη λειτουργία εἶναι αὐτὴ ποὺ ὁ Jakobson ὀνομάζει ποιητικὴ λειτουργία· ὅταν δηλ. ἡ προσοχή μας, στὴ δεδομένη πράξη ἐπικοινωνίας, προσανατολίζεται ὄχι τόσο πρὸς τὴν πραγματικότητα ποὺ δημιουργεῖ τὸ μήνυμα, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἴδιο τὸ μήνυμα, τὸ μήνυμα καθ' ἑαυτό (κατὰ τοὺς A. Levavasseur καὶ A. Martinet, 1969)¹⁴.

Καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ ὄρισμοί, ὅσο κι ἂν ὀροθετοῦν με ἐπιστημονικὴ σαφήνεια τὸ χῶρο μέσα στὸν ὁποῖο γεννιέται καὶ λειτουργεῖ τὸ φαινόμενο τοῦ ὕφους, ἔχουν μιὰ σημασία κάπως μερικὴ γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν ὑφολογικῶν σπουδῶν: τονίζοντας τὴ βαρῦτητα ποὺ ἔχει τὸ μήνυμα, τὸ κείμενο, ὀδηγοῦν σὲ μιὰ φορμαλιστικὴ - γλωσσολογικὴ μελέτη τῆς ποίησης, βασισμένη στὴν ἐξέταση

τῶν δομῶν τοῦ ποιητικοῦ μηνύματος.

Ὅχι πὼς κάτι τέτοιο δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ εὐχόμεστε, τουλάχιστον γιὰ τὸν τόπο μας, ὅπου ἀκόμα κυνηγοῦμε τὰ πέρα ἀπὸ τὸ κείμενο (ιδέες νοήματα κι ἄλλα) — παραμερίζοντας, με ἀμήχανη ταραχὴ, τὸ ἴδιο τὸ κείμενο, δηλ. τὴ βᾶση.

*

Ἄς δοῦμε τώρα δύο ἄλλες ομάδες ὀρισμῶν.

Τὸ ὕφος ταυτίστηκε μετὰ τὴν ἐκλογή:

(ιγ) Ὑφος εἶναι «ἡ ποιότητα τοῦ κειμένου, ἢ ὁποῖα προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐκλογή ποὺ κάνει ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποτελοῦν μιὰ δεδομένη γλώσσα αὐτὸς ποὺ χρησιμοποιεῖ τὴ γλώσσα αὐτὴ σὲ μιὰ καθορισμένη περίσταση» (J. Marouzeau, 1943)¹⁵.

Ἡ, πιδ κοφτά:

(ιδ) «[] ἢ ἐκλογή, δηλαδή τὸ ὕφος []» (J. Marouzeau, 1946)¹⁶.

Αὐτοὶ οἱ δύο ὄρισμοί εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικοί: θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ βρεῖ πολλοὺς ἴσως ἀκόμα, περὶ που ὅμοιους, παλαιότερους ἢ καὶ νεότερους.

Τὸ πρόβλημα μ' αὐτοὺς τοὺς ὀρισμούς εἶναι ὅτι ἀφήνουν σὲ μᾶς τὸ πρόβλημα: πρέπει νὰ ξεκαθαρίσουμε ποιά ἐκλογή ἔχει ἢ δὲν ἔχει σχέση μετὰ τὸ ὕφος. Γιατὶ ἐκλογή μπορῶ νὰ κάνω ἀνάμεσα στὸ συμπαθῶ καὶ τὸ ἀντιπαθῶ, καὶ νὰ πῶ «συμπαθῶ αὐτὴ τὴ γάτα / ἀντιπαθῶ αὐτὴ τὴ γάτα» καὶ ἐδῶ, βέβαια, εἴμαστε σύμφωνοι ὅτι ἡ ἐκλογή μου ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ ῥήματα δὲν εἶναι ἐκλογή ποὺ ἀφορᾷ τὸ ὕφος. Ἄν ὅμως ἀποφασίσουμε ὅτι συμπαθῶ τις γάτες, τότε μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἐκλέξω ἀνάμεσα στὰ «συμπαθῶ / ἀγαπῶ / τρελαίνομαι γι' αὐτὴ τὴ γάτα», ἢ «ἀγαπῶ αὐτὴ τὴ γάτα / ψιψίνα / γατούλα». Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, ἡ ἐκλογή ἀνάμεσα στὰ τρία ῥήματα «συμπαθῶ - ἀγαπῶ - τρελαίνομαι γιὰ», ἢ ἀνάμεσα στὰ τρία οὐσιαστικά «γάτα - ψιψίνα - γατούλα», εἶναι ἢ δὲν εἶναι σχετικὴ μετὰ τὸ ὕφος;

Ἄς καταφύγουμε στὴ βοήθεια ἑνὸς γλωσσολόγου:

(1ε) «Σε γενικές γραμμές, δύο έκφρασεις τῆς ἴδιας γλώσσας πού παρέχουν τὴν ἴδια κορὰ προσέγγιση πληροφοροφία ἀλλὰ διαφέρουν στὴ γλωσσική τους δομὴ μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς διαφέρουν στὸ ὕφος» (Charles W. Hockett, 1958)¹⁷.

Ἐπομένως, ἂν θέλω νὰ σᾶς μεταβιβάσω τὴν πληροφορία «θετική συναισθηματική στάσις ἐναντι τῆς γαλῆς, εἰς ἀ' ἐνικὸν πρόσωπον» (βλέπετε, ἐδῶ ταιριάζει ἡ καθαρῆσιν — γιατί δὲν εἶναι γλώσσα» εἶναι ἓνα σύστημα νεκρῶν συμβόλων), ἂν λοιπὸν αὐτὴ τὴ συγκεκριμένη πληροφορία θέλω νὰ μεταβιβάσω, τότε, εἴτε πῶ «ἀγαπῶ αὐτὴ τὴ γάτα» εἴτε πῶ «ἀγαπῶ αὐτὴ τὴ γατούλα», μεταβιβάζω τὴν ἴδια πληροφορία — σύμφωνοι; Ὁχι ἀκριβῶς· γιατί ἡ φράση μετὰ τὴ γατούλα αἰσθάνεται νὰ περιέχει περισσότερη πληροφορία ἀπὸ ὅση ἡ φράση μετὰ τὴ σκέτη γάτα. Βέβαια ὁ Hockett λέει «ἴδια κατὰ προσέγγιση πληροφορία»· αὐτὴ ὅμως ἡ προσέγγιση εἶναι κάτι τὸ πολὺ ἀκαθόριστο. Τὸ παράδειγμα ἐξάλλου πού ὁ ἴδιος γλωσσολόγος μᾶς προσφέρει (Sir, I have the honor to inform you καὶ jeez, boss, get a load of dis) καὶ πού θὰ μπορούσε ἐλλληνικά νὰ εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ ἢ φράση «Κύριε, θὰ ἤθελα νὰ σᾶς πῶ» καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη «Ρὲ σύ, γιὰ δῶσε βᾶση», τὸ παράδειγμα αὐτὸ εἶναι ἓνα «προδοτικὸ» παράδειγμα: ποῖος αἰσθάνεται ὅτι ἡ πληροφορία πού μᾶς παρέχει ἡ πρώτη φράση εἶναι, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγιση, ἴδια μ' ἐκείνη τῆς δεύτερης φράσης.

Σ' αὐτὸ τὸ ὀριακὸ ἀδιέξοδο βρίσκειται ἡ συζήτηση γιὰ τὴ σχέση τοῦ ὕφους μετὰ τὴν ἐκλογὴ — σχέση καταρχὴν ἀναμφισβήτητη βέβαια.

*

Τὸ ὕφος ταυτίστηκε ἐπίσης καὶ μετὰ τὴν παρεκκλίση ἀπὸ ἓνα κανόνα:

(1στ) «[] ὁ αὐστηρότερα ἐπισημονικός ὀρισμὸς ἓνος ἀτομικοῦ ὕφους, ὁ ὀρισμὸς ἓνος γλωσσολόγου, πού θὰ ἀντικαθιστοῦσε τίς τυχαῖες, ἱμπρεσσιονιστικὲς παρατηρήσεις τῶν λογοτεχνικῶν κριτικῶν []: Ἡ ἀτομικὴ ὕποπαρέκλιση¹⁸ ἀπὸ τὸν γενικὸ κανόνα» (Leo Spitzer, 1948)¹⁹.

Ἡ, ἴσως πῶ ἀπλά:

(1ζ) «Ἦφος, μετὰ τὴ γλωσσολογικὴ ἔννοια, συνήθως σημαίνει κάθε εἰδικὴ χρῆση τῆς γλώσσας πού ἔρχεται σὲ ξεκάθαρη ἀντίθεση πρὸς τὴ γενικὴ. Ἀκριβέστερα, τὸ ὕφος θὰ μπορούσε νὰ ὀριστεῖ ὡς ἐκεῖνος ὁ τρόπος νὰ παρουσιάσεις ἓνα θέμα ὁ ὁποῖος διαφέρει λιγότερο ἢ περισσότερο ἀπὸ τὸ μέσο ὄρο καὶ ὁ ὁποῖος ἐξαρτᾶται ἀπὸ (ἔχει ὡς κίνητρά του) τὸ χαρακτήρα τοῦ θέματος, τὸ σκοπὸ τῆς παρουσίας, τὰ προσόντα τοῦ ἀναγνώστη καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ συγγραφέα» (Eric Wellander, 1948)²⁰.

Τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ καθορίσεις τί εἶδους εἰδικὴ χρῆση τῆς γλώσσας ἔχουμε στὸ ὕφος, τί εἶδους ἀντίθεση θὰ εἶναι αὐτὴ στὴν ὁποία θὰ βρεθεῖ ἡ εἰδικὴ χρῆση, ποῖα εἶναι τὰ ὄρια τῆς γενικῆς χρήσης: ποῖος εἶναι ὁ μέσος ὄρος τοῦ Wellander ἢ ὁ γενικός κανόνας τοῦ Spitzer;

Μία ἀπάντηση (καὶ ἡ μόνη πού, μᾶλλον, δὲν ἐπιδέχεται ἀμφισβήτησις) εἶναι αὐτὴ πού ἔδωσαν οἱ στατιστικὲς μελέτες τοῦ ὕφους. Δύο ὀρισμοὶ ἐν προκειμένῳ: Ὁ πρῶτος εἶναι τοῦ Greenberg:

(1η) «Σε πολὺ γενικούς λογικούς ὄρους, θὰ ὀρίσουμε τὸ ὕφος ὡς ἐκεῖνο τὸ σύνολο χαρακτηριστικῶν μετὰ τὴ βοήθεια τοῦ ὁποῖου ξεχωρίζουμε τὰ μέλη μιᾶς ὑπομάδας ἀπὸ τὰ μέλη ἄλλων ὑπομαδῶν πού ὅλα τους εἶναι μέλη τῆς ἴδιας γενικῆς ομάδας. [] Ἄν τὰ χαρακτηριστικά αὐτὰ πού ὀρίζουν τὸ ὕφος εἶναι ποσοτικά [], τότε μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἓνα ἰδιαιτέρῳ ὕφος εἶναι δυνατὸ νὰ σηματοδοτεῖται (μαρκάρεται) ἀπὸ μιὰ παρέκκλιση ὡς πρὸς τὸν γενικότερο κανόνα τῆς ομάδας τῆς ὁποίας ὑπομάδα ἀποτελεῖ τὸ συγκεκριμένο ὕφος. [] Μία παρέκκλιση ἀπὸ ἓνα κανόνα στατιστικὸ» (Joseph Greenberg, 1958)²¹.

Ὁ δεύτερος ὀρισμὸς εἶναι καὶ αὐτὸς στατιστικός, πῶ ὀριοθετεῖται ἀπὸ

τὸν προηγούμενο ἀλλὰ καὶ πῶ κουραστικὰ ἐπισημονικός:

(1θ) «Ἦφος εἶναι οἱ παρεκκλίσεις ἓνος ἀτόμου ἀπὸ κανόνες πού ἰσχύουν γιὰ τίς συνθηκῆς κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες τὸ ἄτομο κάνει χρῆση τοῦ γλωσσικοῦ κώδικα· οἱ παρεκκλίσεις αὐτὲς συμβαίνουν στίς στατιστικὲς ἰδιότητες ἐκείνων τῶν δομικῶν χαρακτηριστικῶν γιὰ τὰ ὁποῖα ὑπάρχει, μέσα στὸν κώδικα πού τὸ ἄτομο ἔχει στὴ διαθέσή του, κάποιο βαθμὸς ἐκλογῆς» (Charles Osgood, 1958)²².

Ὅλες οἱ στατιστικὲς σπουδὲς τοῦ ὕφους καὶ ἰδιαίτερα ἡ στατιστικὴ ἔρευνα τῶν συντακτικογραμματικῶν χαρακτηριστικῶν εἶναι — ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς μεθόδου — μιὰ πολὺ οὐσιαστικὴ δουλειά, μετὰ σοβαρὲς προοπτικές.

Τὰ ἀποτελέσματα ὡς σήμερα εἶναι κάπως ἰσχνά: μιὰ ἀπλή συκέντρωση μετρήσεων, τίς περισσότερες φορές. Ὅπως ὅμως ὀμολογεῖ ἓνας γλωσσολόγος, ὁ Richard Ohman²³, τὸ φταίξιμο δὲν εἶναι στὴ μέθοδο, ἀλλὰ στίς ἀκατέργαστες, χοντροκομμένες κατηγορίες πού προσφέρουν στοὺς ἔρευνήτες ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ σημασιολογία. Ὅσο θὰ γίνονται, σιγά σιγά, πῶ συστηματικὲς καὶ ὀργανωμένες αὐτὲς οἱ κατηγορίες, τόσο πῶ εὐνοϊκὸ θὰ εἶναι τὸ μέλλον τῆς στατιστικῆς ὕφολογικῆς ἔρευνας.

*

Γιὰ νὰ προχωρήσουμε σ' ἓνα ἄλλο ὀρισμὸ, σχετικὸ μετὰ τὴν παρεκκλίση καὶ αὐτόν, θὰ πρέπει νὰ ξεκαθαρίσουμε τὴ σημασία δύο ὀρων, πού ἀνήκουν στὴ σημασιολογία καὶ στὴ σημειολογία. Οἱ ὀροι εἶναι *δήλωση* (*dénotation*, *denotation*) καὶ *συνδήλωση* (*connotation*). Θὰ διευκλινθῶμε, ἂν δοῦμε, ἐνδιάμεσα, καὶ αὐτὸν ὄρο *μεταγλώσσα* (*metalangue*, *metallanguage*): ἐξάλλου ξέρουμε τὴ «μεταγλωσσικὴ λειτουργία» τοῦ Jakobson.

Σ' ἓνα «σύστημα σημασιοδότησης» ἔχουμε ἓνα σημαῖνον, — ἀπλοποιώντας μπορούμε νὰ ποῦμε: μιὰ λέξη — καὶ ἓνα σημαίνόμενο — μιὰ, ἂς ποῦμε, ἔννοια, αὐτὸ δηλ. πού «ἀντιπροσωπεύει» ἡ λέξη — ἡ σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ

σημαίνον και στο σημεινόμενο είναι ακριβώς ή σημασιοδότηση. Σ' ένα απλό σύστημα σημασιοδότησης, μ' ένα σημαίνον και το αντίστοιχο σημεινόμενό του, έχουμε ακριβώς τή δ ή λ ω σ η : ή δήλωσι (που τή λέμε και «γνωστική σημασία») είναι ή απλή σχέση που υπάρχει ανάμεσα σ' ένα σημαίνον και στο σημεινόμενό του, ανάμεσα στη λέξη «τσιγάρο» και στην έννοια «τσιγάρο», ως πούμε. Το αντίστοιχο σχήμα είναι :

(κ)

σημαίνον	σημεινόμενο
----------	-------------

Δήλωση

Με τον όρο «δήλωση» βρισκόμαστε στο επίπεδο των απλών σημασιών, των «γνωστικών σημασιών».

Όταν ένα σημεινόμενο (ή έννοια, ως πούμε, του τσιγάρου) δεν μου είναι γνωστό, τότε θα χρειαστεί να μου εξηγήσουν τί είναι, τί σημαίνει το σχετικό σημαίνον (ή λέξη «τσιγάρο»). δηλ. θα μου αναπτύξουν το σημεινόμενο σ' ένα δεύτερο σύστημα σημασιοδότησης, καταφεύγοντας στη μεταγλωσσική λειτουργία. Έτσι φτάνουμε στη μεταγλώσσα. Το σχήμα είναι :

(κα)

σημαίνον	σημεινόμενο
σημαίνον	σημεινόμενο

Μεταγλώσσα

«Η μεταγλώσσα είναι ένα σύστημα σημασιοδότησης στο οποίο το επίπεδο του περιεχομένου [του σημεινομένου, δηλ.] αποτελείται από ένα άλλο σύστημα σημασιοδότησης»²⁴.

Όταν τώρα αυτό που αποτελείται από ένα άλλο σύστημα σημασιοδότησης δεν είναι το επίπεδο του σημεινομένου αλλά το επίπεδο του σημαίνοντος, τότε το σύστημα σημασιοδότησης στο οποίο περιέχεται το σημαίνον αυτό είναι ένα σύστημα σ υ ν δ ή λ ω σ η ς. Το σχήμα :

(κβ)

σημαίνον	σημεινόμενο
σημαίνον	σημεινόμενο

Συνδήλωση

Ής δοῦμε ἀμέσως ἓνα παράδειγμα : ἡ λέξη «Ἑλλάδα» ἔχει γιὰ ἕλους μας ἓνα πολὺ σαφές περιεχόμενο· εἶναι ἓνα σημαίνον πού τὸ σημεινόμενό του μᾶς εἶναι γνωστό. Τὸ ἴδιο ὅμως τὸ σημαίνον «Ἑλλάδα» ἀποτελεῖ γιὰ τὸν καθένα μας (ὡς τὸ πούμε ἔτσι, ἀπλᾶ) καὶ κάτι ἄλλο· ἔχει μιὰ διαφορετικὴ φόρτιση, ὅπως λέμε· ἡ — ἓνα πιὸ καθαρὸ παράδειγμα — ἀλλιῶς τῆ «νιώθουμε» τῆ λέξη «Ἑλλάδα» σήμερα κι ἀλλιῶς τὴν εἶχαμε μέσα μας πρὶν ἑφτά χρόνια. Τί σημαίνουν ἔλα αὐτά ; Σημαίνουν ὅτι ἡ λέξη αὐτή, ἡ — καλύτερα — τὸ σημαίνον αὐτό ἀποτελεῖ ἓνα ὁλόκληρο σύστημα σημασιοδότησης, ἓνα δικό του σύστημα σημασιοδότησης, ἔχει δική του σ υ ν δ ή λ ω σ η, πέρα ἀπὸ τῆ δήλωσή του. Τῆ συνδήλωση τῆ λέμε καὶ «συναισθηματικὴ σημασία».

*

Με ἔλα αὐτά ὑπόψη μας μποροῦμε νὰ δοῦμε τὸν ἐπόμενο ὄρισμό· δὲν ἀναφέρεται στὸ ὕφος ἀπειθείας· ἀν ὅμως τὸ ὕφος εἶναι μιὰ λειτουργία τῆς γλώσσας, τότε ὁ ὄρισμός τῆς λειτουργίας αὐτῆς εἶναι ὄρισμός τοῦ ὕφους :

(κγ) «Ἡ ποιητικὴ λειτουργία²⁵ εἶναι τὸ πέρασμα ἀπὸ τῆ γλώσσα τῆς δήλωσης στὴ γλώσσα τῆς συνδήλωσης. Ἐπομένως μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἡ μέγιστη παρεκκλίση ἀπὸ τὸν κανόνα· ὡς "κανόνα" ἐδῶ θὰ ἐννοήσουμε τὸ σύνολο τῶν δηλώσεων μιᾶς δεδομένης γλώσσας» (J. Cohen, 1966, κατὰ τοὺς A. Levvasseur καὶ A. Martinet, 1969)²⁶.

Βέβαια, δὲν πρόκειται γιὰ ἓναν ὄρισμό πού δὲν δημιουργεῖ προβλήματα· ἡ χρησιμότητά του γιὰ μᾶς ἀπόψε ὡς εἶναι μόνο ὅτι μᾶς βοηθεῖ νὰ καταλάβουμε κάπως περισσότερο τὸ φαινόμενο τοῦ ὕφους — ἀν μᾶς βοηθεῖ.

*

Ὁ ἐπόμενος (καὶ προτελευταῖος) ὄρισμός μας εἶναι :

(κδ) «Τὸ ὕφος εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἔργο» (R.A. Sayer, 1961)²⁷.

Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀρκετὰ εὐδιάκριτη παράφραση τοῦ γνωστοῦ ὀρισμοῦ τοῦ Buffon : τὸ ὕφος εἶναι — ὅχι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τὸ

ἴδιο τὸ ἔργο. Ὁ ὄρισμός αὐτός ἔχει ἓνα πλεονέκτημα, πέρα ἀπὸ τὴν «Buffon-ικὴ» κομψότητα : μᾶς βγάζει ἀπὸ τοὺς γλιστεροὺς δρόμους τοῦ ψυχολογικισμοῦ ὅπου μᾶς ἔφησε ὁ ὄρισμός τοῦ Buffon (ὁ ἐκτός συμφραζομένων ὄρισμός) καὶ μᾶς προσφέρει ἓνα στόχο πιὸ συγκεκριμένο, πιὸ χειροπιαστό : ὅχι τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ τὸ ἔργο, τὸ συγκεκριμένο κάθε φορὰ κείμενο, τὸ σίγουρο ἀχνάρι τοῦ ἀνθρώπου· ὅχι γιὰ νὰ βροῦμε τὸν ἄνθρωπο πού ἔγραψε τὸ κείμενο — τρομακτικὴ φιλοδοξία ἄλλων ἐποχῶν, πιὸ ἥρωικῶν ἢ τῶ ἀθῶων — ἀλλὰ γιὰ νὰ δοῦμε σὲ β ἄ θ ο ς αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο, τὸ λογοτέχνημα, καὶ τὸ τί μᾶς κάνει, ἐμᾶς τοὺς καταναλωτές του, τοὺς χρήστες του, νὰ παθαίνουμε τὸ ἀντικείμενο αὐτό.

Κι ἀφοῦ εἶπαμε πὼς «τὸ ὕφος εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἔργο», ὡς δοῦμε τί εἶναι τὸ ἔργο, τὸ κείμενο :

(κε) «Ἄν ὡς τὰ τώρα βλέπαμε τὸ κείμενο σὰν ἓνα εἶδος καρπού μὲ κοκκοῦτσι — ἓνα βερίκοκο, π.χ. —, πού ἡ σάρκα του ἦταν ἡ μορφή καὶ ὁ πυρήνας του τὸ περιεχόμενο, τώρα θὰ ἦταν καλύτερο νὰ τὸ δοῦμε σὰν ἓνα κρεμμύδι, μιὰ κατασκευὴ ἀπὸ διαδοχικὰ στρώματα — ἢ ἐπίπεδα ἢ συστήματα — πού τὸ σῶμα τῆς δὲν περιέχει, τελικὰ, οὔτε καρδιά, οὔτε κοκκοῦτσι, οὔτε μυστικό, οὔτε κάποιο ἀκατάμητο στοιχεῖο, τίποτα ἄλλο ἐκτός ἀπὸ τὸ ἄπειρο τῶν περιτυλίγμάτων τῆς — καὶ κάθε περιτύλιγμα δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὴν ἐνότητα τῶν ἴδιων του τῶν ἐπιφανειῶν» (Roland Barthes, 1969)²⁸.

Εἶναι, φυσικὰ, ἓνας ἀκραῖος ὄρισμός, ἡ — μᾶλλον — δὲν εἶναι ὄρισμός· ὁ ἴδιος ὁ Barthes εἶπε γι' αὐτό του τὸ κείμενο πὼς εἶναι μιὰ «θρεπτικὴ μεταφορὰ» (ἡ : μιὰ «τροφικὴ μεταφορὰ»). Θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς ὁ Barthes ἐδῶ ὑπερτονίζει τὸ δομικὸ στοιχεῖο τοῦ λογοτεχνικοῦ γεγονότος : ὅτι διακηρύσσει πὼς «Ὅλα εἶναι δομῆ» — ἔτσι τὸν κατηγορήσαν στὸ συνέδριο ὅπου εἶπε τὰ παραπάνω. Τοῦ εἶπαν ἀκόμα πὼς, μὲ ὅσα λέει, ἀποκλείει ἀπὸ τῆ συζήτηση τὸ «θέμα» (sub-

ject), τὸ ὁποῖο εἶναι μιὰ ἐκ τῶν γῆ-
πὺν κάνει ὁ συγγραφέας, ὅτι παρα-
βλέπει τὸ γεγονός πῶς, στὸ τέλος
τέλος, σὲ κάθε λογοτέχνημα, ὅσο
κι ἂν τὸ «ξεφλουδίσεις», θὰ μείνει
ἓνα προϋπάρχον ὕλικό, πὺν εἶναι
τὸ περιεχόμενο ἢ τὸ θέμα.

Ὁ Barthes ἀπάντησε πῶς «γι»
αὐτὸν τὸ θέμα εἶναι μιὰ ἀπατηλὴ
ἐννοια. Ἔνας συγγραφέας δὲν ἐκ-
φράζει ἓνα θέμα· τὸ θέμα εἶναι
ἓνα ἐπίπεδο στὴν ἱεραρχία τῆς

ἐρμηνεύας. Εἶναι πάνω στὴν ἐρμη-
νεύα τοῦ ἔργου πὺν ὁ ἀναγνώστης
τοῦ δίνει ἓνα κέντρο, ἓνα περιεχό-
μενο»²⁹.

Μ' αὐτὲς τὶς μαχητικὲς ἀπόψεις
μποροῦμε νὰ σταματήσουμε.

*

Φοβᾶμαι ὅτι ὅλα αὐτὰ ὑπῆρξαν
πολύ κουραστικά.

Ἡ μόνη παρηγοριά θὰ εἶναι νὰ

ἔχουμε κάτι μάθει γιὰ τὸ ὕφος : τὴ
γλώσσα δηλαδή, στὴν εἰδική τῆς
χρῆση : στὴ λογοτεχνία.

Καὶ ἂν ἀγαπάμε σωστὰ τὴ λογο-
τεχνία, δὲν θὰ μᾶς βλάψουν ὅλες
αὐτὲς οἱ διανοητικὲς προσπάθειες.

Ὅπως εἶπε ὁ Leo Spitzer :

«Μόνον μιὰ κούφια ἀγάπη δὲν ἀντέ-
χει σὲ διανοητικὴ σημασιοδότηση.
Ἡ μεγάλη ἀγάπη εὐδοκιμεῖ μέσα
στὴν κατανόηση»³⁰. Σᾶς εὐχαρι-
στῶ.

1. John Middleton Murry, *The Problem of Style*, Oxford Paperbacks, 1960, σελ. 3 (ἡ α' ἐκδοσι εἶναι τοῦ 1922)· τὸ παραθέτει ὁ Nils Erik Enkvist «On defining style», στὸ *Enkvist, Spencer, Gregory, Linguistics and Style*, O.U.P. Λονδίνο [1964], σελ. 10.

2. Τὸ παραθέτει, δίχως παραπομπή, ὁ R.A. Sayce «The definition of the term style» στὰ *Proceedings of the III Congress of International Comparative Literature Association (Utrecht 1961)*, Mouton et Co., S - Gravenhage 1962, σελ. 156.

3. Buffon, *Discours à l'Académie française*, 1753· βλ. πρόχειρα, *Pages choisies*, éd. *Adrien Cart*, Classiques Larousse, σελ. 73.

4. Λῆμμα «Stile» στὸ «Dictionnaire» τοῦ Richelet, ἐκδ. τοῦ 1732 (ἡ α' ἐκδοσι εἶναι τοῦ 1680)· τὸ παραθέτει ὁ R.A. Sayce, ὁ.π. σελ. 165.

5. Remy de Gourmont, *La culture des idées*, Παρίσι 1916, σελ. 9· τὸ παραθέτει ὁ N.E. Enkvist, ὁ.π. σελ. 21.

6. «Comments to Part Nine [= Retrospects and Prospects]» στὸ *Style in Language*, ed. *Thomas A. Sebeok*, M.I.T., Massachusetts [1960], σελ. 426 - 27. Τὸ συνέδριο τοῦ ὁποῦο τὰ πεπραγμένα τυπώνονται στὸ *Style in Language* ἔγινε τὸ 1958.

7. Γ. Σεφέρης, Ἐκλογὴ ἀπὸ τὶς «Δοκιμῆς», ἐκδ. Γαλαξία, [Ἀθήνα 1966], σελ. 124.

8. Buffon, ὁ.π. σελ. 73.

9. Buffon, ὁ.π. σελ. 67.

10. Ὁ R.A. Sayce, ὁ.π. σελ. 163, πα-

ραθέτει τὸν «familiar to all», ὅπως τὸν λέει, ὄρισμό τοῦ *Stendhal* δίχως παραπομπή· ὁ N.E. Enkvist, ὁ.π. σελ. 12, παραπέμπει στὸ *Dictionary of World Literary Terms* τοῦ J.T. Shipley, Λονδίνο 1955, σελ. 398.

11. *Roman Jakobson*, «Linguistics and Poetics» στὸ *Style in Language*, ὁ.π. σελ. 353.

12. R. Jakobson, ὁ.π. σελ. 357.

13. *Pierre Guiraud*, «Immanence and transitivity of stylistic criteria» στὸ *Literary Style : A Symposium*, ed. *Seymour Chatman*, O.U.P. 1971, σ. 16 καὶ 21. Τὸ «Συμπόσιο» ἔγινε τὸ '69.

14. Λῆμμα «Style et stylistique» στὸ *La Linguistique. Guide alphabétique sous la direction d'André Martinet*, Denoël [1969], σελ. 361 καὶ 430.

15. *J. Marouzeau*, *Lexique de la terminologie linguistique*, Παρίσι 1943, λῆμμα «Style» τὸ παραθέτει ὁ R.A. Sayce, ὁ.π. σελ. 158.

16. *J. Marouzeau*, *Précis de stylistique française*, Παρίσι 1946, σ. 11· τὸ παραθέτει ὁ N.E. Enkvist, ὁ.π. σελ. 16, ὑποσημ.

17. *Charles W. Hockett*, *A Course of Modern Linguistics*, New York 1958, σελ. 556· τὸ παραθέτει ὁ N.E. Enkvist, ὁ.π. σελ. 19 - 20.

18. Τὸ stylistic deviation τοῦ κειμένου δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ μὲ τὸ «ὀφολογικὴ παρέκκλιση», γιὰ τὴν «ὀφολογικὴ παρέκκλιση» —κι ὅχι ὁ τοῦ ὕφους—, οὔτε μὲ τὸ «στυλιστικὴ παρέκκλιση», γιὰ τὴν «στυλιστικὴν» εἶναι καλότερα νὰ τὸ κρατήσουμε γιὰ τὶς περιπτώσεις

πὺν μιλάμε γιὰ «στυλ», γιὰ τὶς εἰκαστικὲς δηλ. τέχνες καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ Ἀναγκάστηκε νὰ πλάσῃ τὸ «ὀφολογικὴν».

19. *Leo Spitzer*, *Linguistics and Literary History*, New York 1962, σελ. 11 (ἡ α' ἐκδοσι εἶναι τοῦ 1948).

20. *Erik Wellander*, *Riktig svenska*, Στοκχόλμη 1948, σελ. 18· τὸ παραθέτει μεταφράζοντας τὸ ὁ N. E. Enkvist, ὁ.π. σελ. 23.

21. Βλ. τὴν σημείωση 6.

22. *Charles E. Osgood*, «Some effects of motivation on style of encoding», στὸ *Style in Language*, ὁ.π. σελ. 293.

23. *Richard Ohmann* «Generative grammars and the concept of literary style», στὸ περ. *Word* 20 (1964) 425.

24. *Roland Barthes*, *Éléments de sémiologie*, § IV. 1, ἐκδομένα μαζί μὲ τὸ *Le degré zéro de l'écriture*, Παρίσι 1964, σελ. 163 - 64. Ἀπὸ τὸ ἴδιο βιβλίο καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ θεωρία, καθὼς καὶ τὰ σχήματα(κα) (καὶ κβ).

25. Ὁ ὅρος δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν ποιητικὴ λειτουργία τοῦ Jakobson.

26. Λῆμμα «Style et stylistique» στὸ *La Linguistique. Guide α-λ.*, ὁ.π. σελ. 362 καὶ 430.

27. R.A. Sayce, ὁ.π. σελ. 166.

28. *Roland Barthes*, «Style and its image» στὸ *Literary Style : A Symposium*, ὁ.π. σελ. 10.

29. Βλ. τὴ συζήτηση πὺν ἀκολούθησε τὴν ἀνακοίνωση τοῦ R. Barthes στὸ *Literary Style : A Symposium*, ὁ.π. σελ. 11 κέ.

30. *Leo Spitzer*, ὁ.π. σελ. 30.

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

πεζογραφία

'Αρχή

Κοιμᾶμαι. Βλέπω ἐφιάλητῆ. Βογγᾶω. Θέλω νὰ φωνάξω «βοήθεια», νὰ μ' ἀκούσουν. Πρέπει νὰ τὰ καταφέρω. Μὰ ξέρω ταυτόχρονα μέσα στὸν ὕπνο μου, πῶς πάντα ἔτσι συμβαίνει στὰ ὄνειρα, μάταια προσπαθεῖς, ἡ φωνὴ δὲ βγαίνει. Κοιτάω μὲ ἀγωνία τὴ μεσόπορτα, κάποιος νὰ μ' ἀκούσει, νὰ μπεῖ.

«Βοήθεια»...

Μισοξυπνάω καὶ γυρίζω στὸ πλάι, προσέχω μάλιστα νὰ μὴ μοῦ φύγει καὶ τελείως ὁ ὕπνος. Ξέρω

πῶς ἐγώ, μόνο ἂν εἶμαι ἀνάσκελα μοῦ ῥχονται βραχνάδες. Τώρα ἡσυχάζω. Ἐξ ἄλλου εἶμαι βέβαιος πῶς μ' ἀκούσανε.

Δὲ θυμᾶμαι πῶς ἀκριβῶς ἔγινε οὔτε τί εἶχε εἰπωθεῖ. Ἡ μάνα μου βαρυγκομάει, μοῦ χεῖ ριχτεῖ καὶ μὲ καταριέται σὰν τρελή. Ὁ πατέρας μου ἀναγκάζεται νὰ πάρει τὸ μέρος τῆς, τὸ βλέπω πῶς δὲν μπορεῖ νὰ κάνει ἀλλιῶς, ἄσχετα ἂν δὲ συμφωνάει. Στὸ τέλος δὲν ἀντέχω ἄλλο καὶ φεύγω.

“Εξω στο δρόμο με προλαβαίνει ο αδερφός μου.

— Σιχτίρ πιά, βαρέθηκα, του λέω.

— Καλά και τί θα κάνεις ;

Στο αριστερό μου χέρι κρατάω κάτι, με βαραίνει.

“Εχω την αίσθηση όμως ότι είναι πολύτιμο. Ο αδερφός μου με κοιτάει. Ξέρω καλά κι από άλλες φορές ότι δεν μπορώ να ζήσω έξω, ή νοσταλγία με τυραννάει, δεν τ’ άντέχω. Το ξέρει κι αυτός. Τούτη τη φορά όμως δεν έχει. . .” Οχι.

Βλαστημάω μανιασμένα. Είναι κι αυτό το βαρύ πράμα που κουβαλάω, το χέρι μου πιάστηκε.

Τέλος δέχομαι ν’ ανέβω λίγο πάνω να πάρω δυο ρούχα. Μπαίνουμε στην είσοδο του παλιού ψηλού σπιτιού. Τετράγωνη πλατιά σκάλα, γυριστή, τυλίγει ένα πηγάδι στη μέση. Γύρω γύρω οι κλειστές πόρτες. Άρχίζουμε τα σκαλιά. Πίσω μας έρχεται ξαφνικά ένας μεγαλόσωμος παπάς, όλος βιασύνη κι έξαψη. Τον ακολουθάει ένα παιδί μ’ ένα ντενεκάκι στο χέρι. Ο παπάς στέκεται κόντρα στο φως που περνάει από τα πολύχρωμα τζάμια του φωταγωγού και τον λούζει απ’ τις πλάτες.

— Δεν έπρεπε, δεν έπρεπε. . ., μου κάνει.

— “Αστον να μάς περάσει να φύγει, λέω επίτηδες δυνατά στον αδερφό μου.

Άπότομα με πιάνει ένας φόβος μέσα μου, μήπως έρχεται για τη μάνα μας, μην έχει πάθει τίποτα.

— Στο τελευταίο πάτωμα είναι πάτερ μου, δεξιά, λέει κι ο αδερφός μου.

Ήσυχάζω. Εμείς καθόμαστε στο δεύτερο. Η όργη ξαναμαζεύεται μέσα μου. Βλέπω τον παπά ν’ ανεβαίνει γρήγορα τις σκάλες σηκώνοντας τα ράσα του. Ο μικρός με το ντενεκάκι πάει πηδώντας κουτσό ζοπίσω του, μα φτάνοντας στο τέρμα ψηλά, προβάλλει το κεφάλι του πάνω από τα κάγκελα και φτύνει. Παρακολουθεί το φτύμα του μέχρι να σκάσει κάτω στα πλακάκια.

Το δωμάτιό μου είναι γεμάτο κουβέρτες, παντού, στο πάτωμα, στους τοίχους, στις καρέκλες. Μά τώρα δέ θ’ ασχοληθώ βέβαια μ’ αυτό, δέ μ’ ενδιαφέρει. Ο αδερφός μου στέκεται παράμερα και κοιτάει απορημένος κι αυτός. Από την ανοιχτή πόρτα, έξω στο χόλ, φαίνεται μια κοντή σβέλτη γυναίκα, μεγάλη στα χρόνια, με μιάν άλλη νέα. Τις αναγνωρίζω, είναι μια φίλη της μάνας μου με την κόρη της. Αυτή ζυγώνει στην πόρτα με ειρωνικό ύφος.

— Άκκκ. . . κόμα ; με ρωτάει τραυλίζοντας.

— Τί ακόμα ; της φωνάζω άγρια. Άκόμα δέν έφυγα ή ακόμα δέ μετάνιωσα ; Δέν πάτε στο διάολο όλοι σας λέω γώ ;

“Έρχεται κι ή μάνα της κοντά.

— “Η μητέρα σου δέ θέλει τίποτα, μου λέει. Μόνο να της τηλεφωνάς πότε πότε ότ’ είσαι καλά. “Οπως γίνεται πάντα. Τους παραμερίζω έξαλλος όλους και βγαίνω έξω.

Στην πλατεία, ένα κοπάδι κοπελίτσες με σχολικές ποδιές χύνονται ξαφνικά από μια πόρτα. Τρέχουν ξεφωνίζοντας στα δρομάκια και τις στοές, περνάνε μπρός από τις φαρδιές βιτρίνες. Το ξεφωνητό τους αϊφνιδιάζει, έρεθιστικό, μέσα απ’ την ξαναμμένη ήβη τους.

Πιο πέρα, πάνω στο πεζοδρόμιο του καφενείου, έχει στηθεί μια υπαίθρια ρουλέτα. Το τραπέζι έχει

ταμπλώ με τὰ μισὰ νούμερα μόνο κι έναν όριζόντιο δίσκο, χωρισμένο με τούς αριθμούς ανάκατα. Κόσμος είναι μαζεμένος γύρω.

— Κάντε παιχνίδι, παιδιά.

Ο ρουλετατζής καρφώνει ένα μικρό βέλος στο δίσκο που γυρίζει γρήγορα. Με ξαφνική έμπνευση βάζω ένα δεκάρικο στο 16. Είμαι σίγουρος πώς θα ’ρθει. Κι οι μαθήτριες ήταν δεκάξι. Δεν τις μέτρησα μα σίγουρα τόσες ήταν. Ένας κοκαλιάρης νέος με κίτρινα μαλλιά και ξασπρουλιάρικα μάτια, έχει στυλώσει το βλέμμα του στο δίσκο που παίρνει στροφές με το βέλος καρφωμένο κάθετα πάνω του. Πιάνει και βάζει μια φούχτα λεφτά στα ζυγά.

— Δεν πάνε, του λέει ο ρουλετατζής και του τὰ σπρώχνει έξω απ’ την τσόχα ενώ με το άλλο χέρι συνεχίζει να δίνει στροφές στη ρουλέτα.

Ο ξανθός τὰ μαζεύει και φεύγει άδιαμαρτύρητα. Τον έμαθαν κι εδω άφοϋ τούς ξετίναξε δυο φορές. “Όλοι το ξέρουμε πώς στριφογυρίζει τὰ μάτια του μαζί με το δίσκο και βλέπει μέχρι και το νούμερο ακόμα. Και σήμερα έπαιζε δῆθεν τὰ ζυγά μην τυχόν και τον άφήσουνε. Προσπαθώ να παρακολουθήσω κι εγώ με τὰ μάτια τη ρόδα που γυρίζει. Τίποτα. Κλείνω το ένα μάτι, στρίβω το κεφάλι στο πλάι. Μπά. Ο άνθρωπος από φύση του τὰ ’χει χωρίσει όλα σε όριζόντια και κάθετα. Ίσως γιατί έχει δυο μάτια έτσι που τὰ ’χει. Και σίγουρα μέσα στο κεφάλι του θα ’χει ένα είδος αλφάδι, γι’ αυτό όταν δει κάτι πλαγιαστό με κλίση το ισώνει άμέσως. Σκέψου να ’τανε τὰ μάτια μας σε διαφορετικό ύψος τό ’ν’ απ’ τ’ άλλο, πώς θα βλέπαμε τότε ; Λοζά ; “Η να ’τανε κάθετα. “Η ένα μόνο, σαν τούς Κύκλωπες. Άλήθεια ένας Κύκλωπας δέ θα διόρθωνε ποτέ ένα στραβό κάδρο στον τοίχο.

— Το δεκάξι, φωνάζει ο επιχειρηματίας.

Κέρδισα. Χώνω τὰ λεφτά στην τσέπη κι απομακρύνομαι βιαστικά. Πρέπει να πάω κάπου, τώρα το σκέφτηκα.

“Ένας παλιός καλός φίλος έχει έρθει απ’ έξω που έλειπε χρόνια. Εγώ και δυο άλλοι της παλιάς παρέας, πάμε στο ξενοδοχείο του να τον δοϋμε. Καθόμαστε στο δωμάτιό του. Κοιτάω το ταβάνι, έτσι κι άνέβεις σε μια καρέκλα και τεντώσεις το χέρι σου τό ’φτασες.

— Πριν φύγω, τὰ σπίτια ήταν χαμηλά απ’ όξω μα ψηλά από μέσα, λέει ο ξενοφερμένος. Τώρα είναι αντίθετα. Και σε μάς εκεί το ίδιο τὰ φτιάχνουν τὰ καινούρια.

— Είδα ένα όνειρο, λέω ξαφνικά. Είμαι σ’ ένα τέτοιο χαμηλοτάβανο δωμάτιο. Κι άλλος κόσμος πολύς, με παρδαλά ρούχα, φτιασιδωμένος έντονα. Δυνατές μουσικές, βουητό, κίνηση, όλα είναι ανακατωμένα και θολά. Εγώ βρίσκομαι στη μέση όρθιος, με το χέρι τεντωμένο ψηλά. Στη σφιγμένη γροθιά μου κρατάω κάτι άκρες από τις χρωματιστές κορδέλες. «Παίζουμε το γαϊτανάκι και κάνω το κοντάρι», σκέφτομαι. Οι άλλοι στριφογυρίζουν ζέφρενα γύρω μου, πολύχρωμοι κι άλλοτινοί, με τυλίγουνε με τις κορδέλες σφιχτά, σκεπάζουν τὰ μάτια μου, τ’ αυτιά, το στόμα, κι όλο μου το σώμα ως κάτω. Δέ βλέπω πια καθόλου, νιώθω σά να ’μαι μέσ’ από ένα ξασπρουλιάρικο λερωμένο σεντόνι. Μυρίζει σκόνη και ιδρώτα. Το βουητό έγινε μακρινό, το χέρι μου τεντωμένο ψηλά έχει πιαστεί.

Δὲ λέω τίποτα, σκέφτομαι πὼς ὅπου νὰ ἴναι θὰ πιάνουν νὰ γυρίζουν ἀντίστροφα καὶ θὰ μὲ λύσουν κι ἐμένα. Αὐτοὶ ὅμως συνεχίζουν. Τὸ σφιγμένο δυναμῶνει, ἀρχίζω ν' ἀνασαίνω μὲ δυσκολία. Μοῦ κάνει κατάπληξή πὼς μπορεῖ νὰ ἔχουν τέτοιο μάκρος οἱ κορδέλες. Ξαφνικὰ ἔχω μιὰν ἰδέα, θὰ σωθῶ. Ἄνοιγω τὴ σφιγμένη γροθιά κι ἀφήνω τὶς κορδέλες. Λέω πὼς θὰ λυθοῦν μόνες τους. Δὲ γίνεται ὅμως τίποτα, αὐτὲς κρατᾶνε γερά μπλεγμένες στὸν καρπὸ τοῦ χεριοῦ. Δὲν μπορῶ οὔτε νὰ φωνάξω. Ἄσφυκτιῶ. Πέφτω κάτω ἀλλὰ κι ἔτσι πεσμένος νιώθω νὰ μὲ τυλίγουν ἀκόμα γύρω γύρω. «Μὰ πὼς γίνεται; Πὼς μπορεῖ νὰ μὲ τυλίγουν ξαπλωμένον;» Θυμᾶμαι, αὐτὴ ἦταν ἡ τελευταία σκέψη ποῦ ἔκανα κι ἀμέσως ξύπνησα λαχνιασμένος, φωνάζοντας «βοήθεια».

— Θὰ πάρεις τιμητικὴ διάκριση τυχερέ, λέει γιὰ πλάκα ἕνας. Τ' ὄνειρο εἶναι ξεκᾶχαρο. Λαμβάνεις εἰς τρίτον γάμον νεαρὰν ὀδαλίσκη.

— Ἐκτὸς ἂν ἄρχισες νὰ γίνεσαι ἀνώμαλος. Τὸ γαῖτανάκι εἶναι ὑποπτο σημάδι. Κλιμακτῆριος εἶν' αὐτὴ, δὲν ἀστειεύεται, λέει ὁ τρίτος.

*Ἔτσι τὴν ἔπαθε κι ὁ κύριος Ἡλίας
κι ἔπεσε θύμα ὀφίμου ἀνωμαλίας.*

— Ὡραῖα. Ἐδῶ πέφτει γέλιο καὶ ἀκολουθεῖ τὸ εὐτυχὲς τέλος. Προσωρινὸ βέβαια γιὰ τὸ πρόβλημα παραμένει, λέω κι ἐγὼ.

— Ἐσὺ βλέπεις πουθενὰ κανένα πρόβλημα; ρωτᾷ ὁ ξενοφερμένος.

— Κι ἂν ὑπάρχει, δὲ θὰ ἔχει λύση, λέει ὁ τρίτος.

— Τελοσπάντων, χέστο... Ἄντε νὰ φύγουμε καμιά φορά. Πείνασα.

Κατεβαίνουμε κάτω. Στὴν πόρτα, ὁ ξένος φίλος συναντᾷ ἕνα γνωστὸ του, μιᾶνε. Ἐγὼ προχωρῶ μπροστά, πειραγμένος λιγάκι. Οἱ ἄλλοι δύο τὸν περιμένουν. Ἐξέρω ποῦ θὰ πάμε καὶ τραβάω μόνος μου γιὰ κεῖ. Φτάνω στὸ μαγαζί. Ἐχει ἕνα κῆπο σκεπασμένο μὲ χαμηλὴ πράσινη τέντα καὶ γύρω γύρω μάντρα κλειστή ἀπὸ παντοῦ. Τὰ τραπεζάκια εἶναι ὅλα πιασμένα. Μελίσσι. Βλέπω κάτι γνωστούς, παίρνω μιὰ καρέκλα καὶ κάθομαι στὸ τραπέζι τους στὴν ἄκρη. Τοὺς ἐξηγῶ πὼς περιμένω παρέα. Ἐνα γκαρσόνι περνᾷ συνέχεια πίσω ἀπ' τὴν πλάτη μου καὶ μὲ σκουντάει. Τραβιέμαι, αὐτὸς πάλι τὰ ἴδια. Ἐπίτηδες τὸ κάνει. Ζογαδιάζομαι, σηκώνομαι ἀπάνω καὶ τοῦ βάζω τὶς φωνές.

— Δὲν εἴμαστε καλά, μοῦ κάνει θρασύτατος.

Ἄπως τοῦ φωνάξω, ἕνα τσίγκινο πιάτο μοῦ ῥχεται στὸ σβέρο. Οἱ πελάτες βάζουν τὰ γέλια, τὸ ἴδιο κι οἱ γνωστοί μου ἀπ' τὸ τραπέζι μᾶς. Ἀρχίζουν ὅλοι μαζί νὰ τοῦ φωνάζουν παραγγελίες. Τὸ γκαρσόνι μοῦ γελάει κατὰμουτρα, γυρίζει καὶ τοὺς κλείνει τὸ μάτι.

— Ἐφτασε, λέει. Μιὰ στιγμή νὰ τελειώσω μὲ τὸν κύριο.

Ἐξῶ φρενῶν πιάνω τὴν καρέκλα μου καὶ τὴν πετάω πάνω σ' ἕνα τραπέζι. Στρίβω καὶ φεύγω μανιασμένος μέσα στὰ σφυρίγματα καὶ τὶς φωνές.

Τραβάω πρὸς τὴν παραλία κάτω. Βλέπω τοὺς τρεῖς φίλους, ὁ ξενοφερμένος φορᾷ μπουρνούζι μπάνιου.

— Λέω νὰ κάνουμε μιὰ βουτιά πρῶτα.

— Θὰ πέσετε κι ἐσεῖς; ρωτᾷ τοὺς ἄλλους.

— Μπά, δὲν ἔχουμε κέφι.

— Ἐγὼ, νὰ σοῦ κάνω παρέα ἂν θέλεις. Μόνο ποῦ τὸ νερὸ εἶναι χάλια ἐδῶ.

Πραγματικά, βλέπουμε τὴ θάλασσα, εἶναι φουσκωμένη καὶ βρώμικη. Τὰ βραχάκια κάτω εἶναι σκεπασμένα μὲ πίσσες, σανίδια καὶ φύκια μαῦρα.

Πιο πέρα, ἕνας βράχος μακρὸς κι ἀπότομος σὰν ἀφρισμένη γλώσσα βοδιοῦ. Πίσω του περνᾷ ἕνα σκουριασμένο παλιοκάραβο μὲ ψηλὸ φουγάρο. Φαίνεται ἀπ' τὴ μέση κι ἐπάνω, τρέχει μὲ ταχύτητα ξυστὰ στὸ βράχο καὶ σφυρίζει πανηγυρικά. Τὰ παιδιὰ κοιμοῦνται ἤσυχα στὶς κουσέτες τους. Στὴν ἄλλη καμπίνα ὁ ἀδερφός μου, ἐγὼ κι ἕνας φίλος. Μᾶς ἐτοιμάζει καφέ μ' ἐπιμέλεια. Εἶναι τύπος ποῦ ξέρει ἀπ' ὅλα, κάνει καλὰ ὅτιδήποτε καταπιαστῆ, τὰ χέρια του πιάνουν.

Πᾶμε στὸ σαλόνι τοῦ πλοίου, εἶναι γεμάτο. Κάθομαι μὲ τοὺς δικούς μου, συγγενεῖς, φίλους, τὶς οἰκογένειές τους. Πιο πέρα μιὰ γυναίκα ξένη κατὰ-ξανθη, τὴ θυμᾶμαι, ἦταν παντρεμένη μ' ἕνα συνάδερφό μου πρὶν χρόνια. Τί νὰ γίνονται ἄραγε, γιὰ τὴ ταξιδεύει μόνη της; Πᾶω καὶ κάθομαι κοντὰ της, μιᾶμε. Ἐχει παχύνει λίγο καὶ ψιλὲς ρυτίδες ἄρχισαν νὰ φαίνονται στὸ λεπτὸ δέρμα της. Μοῦ λέει πὼς χάρισε καὶ γυρίζει πίσω στὸν τόπο της νὰ ξαναπαντρευτῆ.

— Κρίμα, τόσα χρόνια χωρισμένη καὶ δὲν τὸ ἔξερα, τῆς λέω καὶ γελάω πονηρά.

Τὰ γόνατά μᾶς ἀκουμπᾶνε.

Ἐχουν περάσει δώδεκα χρόνια. Μοῦ ῥχεται νὰ οὐρλιάξω.

Κοιτάζω ἀπ' τὸ παράθυρο. Ἐνα τεράστιο παλιρροϊκὸ κύμα ἔρχεται καταπάνω μᾶς, τὸ βλέπω νὰ μᾶς ζυγώνει, βουνοῦ. Τὸ πλοῖο γυρίζει στὸ πλάι. «Δὲ θὰ γλιτώσουμε», σκέφτομαι λυτρωτικά. Τὸ κύμα μᾶς ἀναποδογυρίζει καὶ βυθιζόμαστε.

Ὅλα τελειώνουν πρὶν ἀπὸ τὸν πανικό, γρήγορα κι εὐκολα. Βλέπω ἕνα μικρὸ λιμάνι, ἡ προκουμαία του εἶναι ψηλὴ πέτρινη σὰν τάπια κάστρου. Ἐνα ἐλικόπτερο πετώντας ξυστὰ στὴ θάλασσα ἔρχεται καταπάνω στὸ τεῖχος τοῦ λιμενοβραχίονα. Θὰ συντριφετῆ. Μὰ τὴν τελευταία στιγμή σηκώνεται ἀπότομα, ζυγιάζεται μιὰ στιγμή καὶ προσγειώνεται μαλακά. Ὁ πιλότος καὶ δυὸ τρεῖς ποῦ νὰ μᾶς φαινόνται νὰ τὸ διασκεδάζουν. Γελᾶνε μὲ τοὺς φόβους μου. Μετὰ ξανασηκώνονται, κάνουν ἕνα ὠραῖο λούπινγκ καὶ βουτᾶνε στὰ ἤσυχα νερὰ τοῦ λιμανιοῦ.

— Ὅριστε κύριε, βλέπεις; Δὲν εἶναι τίποτα, μοῦ λέει κάποιος.

— Πρέπει νὰ ἐπιθεωρήσω καὶ τὸ ναυάγιο, δηλώνει περισπούδαστα ἕνας ἄλλος, καλοντυμένος, μὲ γάντια καὶ γυαλιά. Καὶ μὲ ἀστεῖες κινήσεις πάει στὴν ἄκρη καὶ πέφτει μέσα στὸ νερὸ. Κατεβαίνει βαθιά καί, σὰν νὰ περπατᾷ, φέρνει γύρω γύρω τὸ βουλιαγμένο σκάφος καὶ τὸ ἐξετάζει μὲ προσοχή. Κάθε τόσο σηκώνει τὸ κεφάλι καὶ μᾶς κοιτᾷ κοροῖδευτικά. Γενικὰ ὑπάρχει μιὰ διάθεση εὐθυμίας καὶ εἰρωνίας εἰς βάρος ὅλων ἐμᾶς τῶν ναυαγῶν.

Ἐνα κῆπος νέρας κινεῖται στὸ βάθος ἐφιαλτικά, σκοτεινὸς ἴσκιος, τρόμος. Κανένας δὲ δείχνει νὰ ἐντυπωσιάζεται παρόλο ποῦ τὸ βλέπουν.

Ἀριστερά μου, χαμηλά, εἶναι κάτι σὰ ναυπηγεῖα. Βλέπω ἕνα μισοδιαλυμένο σκάφος, στὸ λαμαρινένιο κατὰστρωμά του δουλεύουνε ἐργάτες. Ἔχουν ἀφήσει σὲ μιὰ γωνιὰ τὰ ρούχα τους, τὰ λεφτά τους. Δυὸ μαυριδερά παιδιὰ πηδᾶνε ἀπὸ κεῖ ψηλά πού ἔμαστε πάνω στὴ λαμαρίνα. Θαυμάζω πῶς δὲ σκοτώνονται. Διακρίνω ἕνα νεαρὸ παράμερα, πολὺ μελαχρινόν. Εἶμαι σίγουρος ὅτι αὐτὸς ἔβαλε τὰ παιδιὰ νὰ κλέψουν. Τὸν πλησιάζω καὶ τοῦ λέω :

— Ἄκου φίλε, ἐγὼ σᾶς ἀγαπάω ἐσᾶς τοὺς τσιγγάνους, ἀλλ' αὐτὸ πού κάνεις δὲν εἶναι σωστό.

Ὁ νεαρὸς ὁμολογεῖ μὲ συντριβὴ τὴν ἐνοχὴ του. Δείχνει φοβισμένος καὶ μοῦ κλαίγεται ὦρα πολλή.

Στὸ μεταξύ ἐγὼ ξέρω πῶς τὰ παιδιὰ ἔχουν ἀρπάξει τὰ ρούχα καὶ τὸ ἔχουν σκάσει· καὶ τοῦτος μὲ κρατᾷ ἐδῶ ἐπίτηδες, μοῦ παίξει θέατρο. Κι ὅμως εἶμαι πρόθυμος νὰ τὸν συγχωρήσω. Ἄρκει νὰ μοῦ ὑποσχεθεῖ ὅτι θὰ βάλει τὰ παιδιὰ νὰ πάνε πίσω τὰ κλεμμένα. Μοῦ τ' ὀρκίζεται ἀμέσως, πολλές φορές. Τοῦ δίνω κι ἕνα εἰκοσάρικο καὶ φεύγει.

Τότε γυρίζω κι ἐγὼ νὰ πάω σπίτι μου ἡσυχός. Πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστο, δὲ νιώθω νὰ μὲ βαραίνει τίποτα. Ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ κάτι σὰν ἐκκενρότητα. Μὰ πολὺ ἀνεπαίσθητα, στὸ βάθος.

Μάρτης 1973

ΜΑΝΟΛΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ

ἰνὴμη

Μάρκος Αὐγέρης καὶ τὸ ἀνεξόφλητο χρέος μας

Τὴν τελευταία φορά, πρὶν ἕνα ὀχτάμηνο περίπου, πού συνάντησα τὸν Μάρκο Αὐγέρη στὸ σπίτι του (μιὰ ἀπὸ τίς ἐλάχιστες ἄλλωστε συναντήσεις μας τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια), πῆγαινα μ' ἕνα σφίξιμο στὴν καρδιά, μὲ ἐτοιμασμένα τὰ κοινότοπα ἀλλὰ θερμὰ καὶ τονωτικὰ λόγια πού μόνο αὐτὰ ταιριάζουν στὴν περίπτωση ἑνὸς ἄρρωστου ἀνθρώπου, σὲ μιὰ τόσο προχωρημένη, σχεδὸν ἀπίθανη ἡλικία — σὰ γιὰ τρὸς περισσότερο σ' ἕναν σεβαστὸ συνάδελφο μὴ περιμένοντας τίποτε ἄλλο παρὰ γκρίνιες γιὰ τὰ πολλὰ φάρμακα, γιὰ τίς ἀτέλειωτες ἀχρηστες ἀναλύσεις, γιὰ ὅ,τι φανταστικὸ ἢ πραγματικὸ τραυτιπῶρεϊ συνήθως τοὺς γέρους καὶ δύστροπους ἀρρώστους.

Τὰ κοινότοπα συμβατικά λόγια πολὺ λίγο μοῦ χρειάστηκαν. Βρέθηκα ξαφνικὰ καὶ ἀπροειδοποίητα μπροστὰ σ' ἕναν ἄνθρωπο φοβερὰ βέβαια τσακισμένο, σωματικὰ πέρην τοῦ κόσμου τούτου, ἀλλὰ πνευματικὰ καὶ ψυχικὰ ἐκπληκτικὰ ἀκμαῖο, γεμάτον ἐρωτηματικά, ἀπορίε, ἀμφισβητήσεις, κακίες, εἰρωνεῖες, θαυμαστικὲς ἀποστροφές — ὁλότελα ζωντανὸ μ' ἄλλα λόγια.

«Τόσα χρόνια δὲν κατάλαβα ὅτι ὁ Χ. δὲν ἄξιζε τίποτα» ἢ «Τώρα καὶ λίγο καιρὸ ἀνακάλυψα τὸν Ψ. Σπουδαῖος ποιητῆς» ἢ «Θὰ δεῖς σὲ λίγα χρόνια πῶς ὁ Ω. θὰ πάρει τὴ θέση πού τοῦ ἀξίζει».

Ἡ περίπτωση ἦταν συγκινητικὴ, σχεδὸν μεγαλειώδης, ἀλλὰ τολμῶ νὰ πῶ καὶ ἀνατριχιαστικὴ ὅσες φορές πάνω στὴ συζήτηση (στὴν ἀκρόαση καλύτερα) μὲ γυροῦσε ὀδυνηρὰ στὴν πραγματικότητά ἢ σκέψη ὅτι τὸ ἀνθρώπινο αὐτὸ σχῆμα, πού παθαίζονταν καὶ ἀγωνιούσε καὶ χειρονομούσε μπρὸς μου, ἀνῆκε τόσο λίγο ἀκόμα στὴ φθορτὴ γήινη ὑπαρξή, καὶ εἶχε τόσα πολλὰ ἀκόμα νὰ πεῖ καὶ δὲν θὰ προλάβαινε πιά νὰ τὰ πεῖ...

Κάπου, ἔφερε τὴν κουβέντα σ' ἕναν παλιὸ μου, πρὶν ὀχτῶ χρόνια, χαιρετισμὸ, στὸ τιμητικὸ γι' αὐτὸν τεῦχος τῆς Ἐπιθεώρησης Τέχνης. Τοῦ θύμισα :

«Οἱ νεότεροι — καὶ συμβαίνει νὰ εἶμαστε ὅλοι νεότεροι στὰ χρόνια ἀλλὰ ὄχι νεανιότεροι στὴν ψυχὴ ἀπὸ τὸν Αὐγέρη — τοῦ χρωστᾶμε πολλά. Στάθηκε δάσκαλος ἀκάματος, σοφὸς συζητητῆς, ἀκέρσιος ἄνθρωπος. Κι ἔχει πολλὰ ἀκόμα νὰ μᾶς πῆ καὶ νὰ μᾶς διδάξει. Ἐλπίζουμε γιὰ πολλὰ ἀκόμη χρόνια».

Ζάρωσε τὰ χεῖλη : «Δὲν ἔχω πιά καιρὸ. Δὲν ἔχω πιά καιρὸ. Κουράστηκα. Ἐπαίξα τὸ ρόλο μου».

Δὲν ἦταν καθόλου μὰ καθόλου τυχαία ἡ διατύπωση. Εἶπε : ἐπαίξα τὸ ρόλο μου, δὲ χρησιμοποίησε ἄλλη λέξη. Προορισμὸ νὰ πούμε ἢ καθῆκον. Μιὰ φύση τόσο ρελατιβιστικὴ καὶ βαθιὰ φιλοσοφημένη σὰν τὸν Αὐγέρη δὲν θὰ καταδεχόταν

ποτὲ τέτοιου εἴδους ἀνταρσείεις καὶ πομπώδεις ἀutoχρακτηρισμούς.

Ὁ Αὐγέρης, ἀκριβῶς γιὰτὶ ἦταν Αὐγέρης, ἀκριβῶς γιὰτὶ εἶχε αὐτὴ τὴ στέρεα καὶ σπάνια συγκρότηση καὶ αὐτὴ τὴν εὐαισθησία — εὐαισθησία πού διατηρήθηκε ὅπως μαρτυρῶ καὶ ὅπως μποροῦν ὅλοι αἱ γύρω του νὰ μαρτυρήσουν ὡς τὰ ἐνενήντα του χρόνια — μποροῦσε στὴν πραγματικότητά νὰ παίξει ρόλο πολὺ μεγαλύτερο καὶ πλουσιότερο καὶ οὐσιαστικότερο στὸν πνευματικὸ μας πολιτισμὸ. Λέω: μποροῦσε, γιὰτὶ ἡ προσφορά του δὲν ὑπῆρξε πάντα θετικὴ. Ἡ κριτικὴ παρουσία τοῦ Μάρκου Αὐγέρη, μέσα στὸ χῶρο τῆς προοδευτικῆς σκέψης, ὑπῆρξε ἀρκετὰ ὀψιμη καὶ γι' αὐτὸ διόλου ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ὅλα τὰ ψυχολογικὰ καὶ πνευματικὰ παρεπόμενα πού ἔχει κάθε ὀψιμη χειρονομία.

Σὲ μιὰ ἐποχὴ πού τὸ προοδευτικὸ κίνημα εἶχε ἀρχίσει δειλὰ δειλὰ καὶ μέσα σὲ ἀφάνταστες συνθήκες, ἐγγενεῖς καὶ ἐξωγενεῖς, πού δύσκολα μποροῦν νὰ τίς φανταστοῦν οἱ νεότεροι, νὰ κάνει τὰ βήματά του σὲ μιὰ ὀριμότερη, συνειδητότερη καὶ γι' αὐτὸ πιὸ ἀνθρώπινη καὶ συγχρονισμένη ἀντίληψη γιὰ τὰ φαινόμενα τοῦ ἐποικοδομήματος, μακριὰ ἀπὸ τὸ ἀσφυκτικὸ πλαίσιο μᾶς παροχημένης ἀλλὰ καὶ πιεστικῆς νοοτροπίας, ὁ Αὐγέρης, ἀντὶ νὰ

ρίζει πρὸς τὰ ἐκεῖ τὸ βάρος του καὶ τὸ κύρος του, ἀφέθηκε ἢ προτίμησε τὸ ρόλο ἑνὸς στενοῦ καὶ δογματικοῦ ἐρμηνευτῆ τῶν γραφῶν, τοῦ θεματοφύλακα τῶν δῆθεν ἱερῶν τῆς ὁδοξίας ἐναντίον τῶν ἀποβλητέων αἰρετικῶν. Εἶπα: ἀφέθηκε ἢ προτίμησε. Δὲν ξέρω ἀκριβῶς. Γιατὶ σὲ πάμπολλες περιπτώσεις, ὁ δάσκαλος, ἦταν ἀπόλυτα σὲ θέση νὰ ξεδιακρίνει τὸ ἄσπυρ ἀπὸ τὸ μαῦρο, τὸ σωστὸ ἀπὸ τὸ σκᾶρτο, τὸ ἀληθινὸ ἀπὸ τὸ ψεύτικον. Δὲν τὸ ἔκανε πάντα. Καὶ συχνά, συχνότατα, ὑπάρχει ἓνα αἶσθημα ἀσφυξίας στὰ γραφτά του, πού εἶμαι βέβαιος πὸς ὁ ἴδιος πρῶτος ἔπασχε γι' αὐτό.

Δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζουμε τὸ γεγονός, ὅτι οἱ λογῆς λογῆς ἀπλουστευτικὲς ἀντιλήψεις πάνω στὰ ζητήματα τῆς τέχνης καὶ τῆς κουλτούρας, πού ὑπῆρξαν ἓνα «καθεστῶς», φυσικὰ ὄχι ξεκομμένο, ὄχι ἀνεξάρτητο, ὄχι ἀσυνεπές μ' ἓνα γενικότερο ἀσφυκτικὸ κλίμα, αὐτὲς οἱ μονοκόμματα οἱ δῆθεν «σκληρές», δὲν συγκροτοῦν κατὰ κανόνα μιὰ θέση, κατακτημένη μέσα ἀπὸ μιὰ βασανιστικὴ καὶ ἐπίπονη θητεία στὴν προβληματικὴ τοῦ ἐποικοδομηματος. Δὲν ἀποτελοῦν προῖον κάποιας ἐπιλογῆς ἀλλὰ ἄμεση καὶ φυσιολογικὴ ἀπόληξη τῆς ἄγνοιας αὐτῆς τῆς προβληματικῆς καὶ εἶναι ἀκόμα πιὸ φυσικὸ νὰ συνοδεύονται ἀπὸ ἓναν στενόμυαλο ἐγωισμό πού φερά ὁ θεωρητικὸς μανδύας καὶ ἐκπέμπει τελεσιδίδικα ἀποφθέγματα.

Πολὺ ἀργήσαμε νὰ μάθουμε, ἀν τὸ μάθαμε ἀκόμη, πὼς μιὰ κάποια φιλοσοφικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ κατάρτιση, ἓνα ἀπόθεμα γνώσεων καὶ πληροφοριῶν καὶ μιὰ σωστὴ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τοποθέτηση στὰ γενικότερα ζητήματα, δὲν εἶναι ὁ ἐπαρκὴς ἐξοπλισμὸς καὶ γιὰ τὴ λεγόμενη σωστὴ τοποθέτηση ἀπέναντι στὰ αἰσθητικὰ ζητήματα, πού προϋποθέτουν ἓναν *μηχανισμό* ἰδιάζουσας *διαδικασίας*, ἓναν *μηχανισμό* πού ἢ προσπαθοῦμε νὰμποῦμε στὰ μυστικά του ἢ δὲν ὑποπευόμαστε διόλου τὴν ὑπαρξὴ του.

Ἄν κάποιος φύσει δὲν ἀνῆκε σ' αὐτὴ τὴ δευτέρη κατηγορία αὐτὸς ἦταν βέβαια ὁ Λυγέρης. Καὶ ὅμως, γιὰ πολλοὺς λόγους πού δὲν εἶναι τόσο ἀπλὰ ἐξηγήσιμοι ὅσο φαίνονται καὶ σὲ καμιά περίπτωση τόσο «φτηνοὶ» ὅσο θὰ μπορούσε κάποιος νὰ ὑποθέσει — ἔγινε αὐτὸς ὁ θεωρητικὸς ἀπολογητῆς τῆς, ὁ ἀρ-

χηγός. Καὶ ἡ ὑπογραφή Μάρκος Λυγέρης ἐσήμαινε μιὰ προσκύρωση, μιὰ ἀδιαμφισβήτητὴ ἐγκυρότητα, ἓνα χρίσμα ἢ μιὰ καταδίκη.

*

Αὐτὴ ἡ «ἀρνητικὴ πλευρὰ» Λυγέρη, πού καλύπτεται περισσότερο εὐτυχῶς μὲ τὰ περιστάτικα του κείμενα, ἄρθρα, σχόλια, σημειώματα, στὸν περιοδικὸ καὶ ἡμερήσιο τύπο τῆς τελευταίας τριακονταετίας, καὶ «περὶ» λιγότερο στὰ πιὸ ἐκτεταμένα δοκίμια καὶ τίς μελέτες του, δὲν φαίνεται ἱκανὴ νὰ συσκοτίσει ἓνα σημαντικὸ μέρος τοῦ ἔργου του. Ἐκεῖ, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ πρόσκαιρες καὶ ἀνεξήγητες στὴν ἀπλοϊκότητά τους, κάποτε, σκοπιμότητες, ἢ σκέψη του, εὐκίνητη, λαγαρή, διεισδυτικὴ, πρωτότυπη, εὐρηματικὴ κινεῖται σὲ μιὰ ἄλλη διάσταση πού ἀξίζει νὰ τὴ μελετήσουμε καὶ νὰ διδαχθοῦμε ἀπὸ αὐτήν.

Ἴσως ἀποδειχτεῖ τελικὰ κάπως περιορισμένη σὲ ὄγκο ἢ δημιουργικὴ καὶ πρωτότυπη κριτικὴ του προσφορά. Δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ τὸ πούμε ἀπὸ τώρα. Ἐκεῖνο πού ὁπωσδήποτε μοιάζει γιὰ βέβαιο εἶναι πὼς ἔτσι ἢ ἄλλιως εἶναι κάτω ἀπὸ τίς πραγματικὲς δυνατότητες καὶ τὸ ἐκρηκτικὸ δυναμικὸ του.

Ἄλλωστε, αὐτὴ καθεαυτὴ ἡ πνευματικὴ περιπέτεια τοῦ Λυγέρη διαγράφει μιὰν ἀσυνήθιστη καὶ σχεδὸν παράδοξη, γιὰ τὰ πράγματά μας, τροχιά.

Ὁ νέος φιλόδοξος ποιητῆς, ὁ παινεμένος ἀπὸ ἓναν Χρηστομάνο φέρελπις θεατρικὸς συγγραφέας, ἀποσύρεται σιγὰ σιγὰ σὲ μιὰ διακριτικὴ σιωπὴ ὀλόκληρων δεκαετιῶν (ἐπιτακτικὲς ἀνάγκες τῆς ζωῆς; ἐπίγνωση τῆς ματαιότητος καὶ κάθε πνευματικῆς δραστηριότητος; ἀγρία ἀπὸ τὸ γύρω του περιβάλλον τῆς συναλλαγῆς καὶ τῆς νοθείας τῶν ἀξιών;) γιὰ νὰ ξαναδοθεῖ πάλι σὲ ἔντονους πνευματικούς ἀγῶνες στὰ ἐξήντα του χρόνια, μὲ μιὰ νεανικότητα σφαιρικὴ ὅταν οἱ συννομήλικοί του ἢ ἔχουν ξεφτίσει ἀνεπανόρθωτα ἢ ἀναπαύονται μακάρια πάνω σὲ ἀμφίβολα τρόπαια.

Καὶ στὴ δύση τῆς πλούσιας ζωῆς του, ἐπιστρέφει πάλι στὴν πρώτη του ἀγάπη, τὴν ποίηση, μὲ φανατισμὸ νεοφώτιστου γιὰ νὰ μᾶς κληροδοτήσῃ τούτους τοὺς σπαρχτικούς στίχους:

*Εἶμ' ἓνα ροῦχο ξεχασμένο στὴν κρεμάστρα,
πού ὁ κύριός του ἔχει ἀποδημήσει
ἀπὸ καιροῦς.*

*Εἶμαι μιὰ ἱπποτικὴ πανοπλία ἐξαορθωμένη,
πού ἀκόμα δρειρεύεται ν' ἀγωνιστεῖ
στοὺς ἅγιους τόπους.*

[...]

*Μόνον οἱ λέξεις τὸ ἀρίφρητο κοπάδι,
οἱ λέξεις
σοῦ ἔχουν ἀπομείνει.*

*Γυμνὸ σκουλήκι, στέκομαι κοντὰ
«εἰς τοῦ μνήματός μου τὸ ἀνοικτὸν
στόμα».*

Ἄς θυμηθοῦμε καὶ τούτῃ τὴν δραματικὴ ἐξομολόγησή του, πού μόνον γιὰ φιλολογικὴ πόζα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκληφθεῖ:

«Στὴ νεότητά μου ἔζησα κάτω ἀπὸ ταπεινωτικὲς οικονομικὲς συνθήκες, ὥστε ἀναγκάστηκα νὰ παραστρατήσω μακριὰ ἀπὸ τὴν τέχνη καὶ τώρα εἶναι ἀργὰ νὰ ξαναγυρίσω. Ἡ τέχνη εἶναι ἀποκλειστικὴ ἐρωμένη, θέλει πλέρια ἀφοσίωση ὅπως καὶ ἡ κάθε δουλειά. Μὰ ἔξω ἀπὸ αὐτό, νομίζω πὼς μοῦ ἔλειψε κι ἓνα ρωμαλέο τάλαντο καὶ δὲν θὰ μπορούσα νὰ ικανοποιηθῶ μὲ τὴν τύχη πού περιμένει τοὺς περισσότερους λόγιους τῆς ἐποχῆς μας».

(*Νεοελληνικὰ Γράμματα*,
Σεπτέμβριος 1940)

*

Δὲν νομίζω — καὶ μετὰ τὸ θάνατό του ἀκόμη περισσότερο — πὼς ὁ φάκελος Λυγέρη εἶναι συμπληρωμένος, ἔτοιμος νὰ μπεῖ στὸ σურτάρι τῆς Ἱστορίας. Γιατὶ εἶναι στενὰ δεμένος μὲ τὸ φάκελο μιᾶς ὀλόκληρης ἐποχῆς, πού οἱ ἀντίζοες περιστάσεις δὲν ἐπέτρεψαν τὴ νηφάλια καὶ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ σκοπιμότητες, συναισθηματισμούς καὶ προσωπικὲς μισοπλασίες, κριτικὴ τῆς.

Ποιὸς θὰ κάνει κάποτε αὐτὴν τὴν κριτικὴ;

Ἐμεῖς, παιδιὰ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, οἱ φορτωμένοι μὲ δημόσιες ἀμαρτίες, «οἱ πρῶτοι μιᾶς νέας νοοτροπίας ἢ οἱ τελευταῖοι μιᾶς παλιάς» (ὅπως πολὺ σωστὰ εἶπε ἓνας φίλος πρόσφατα) — ἢ τὸ χρέος αὐτὸ ἀνήκει στοὺς ἐπιγόνους, σ' ἐκεῖνον βέβαια πού δὲν ἔχουν τὴν ψευδαίσθηση, καὶ τὴν ἐπαρση, ὅτι ἡ Ἱστορία ἀρχίζει σήμερα μόλις καὶ ἀπὸ αὐτοῦς;

Μιά μεσογειακή χώρα

Ἡ χώρα ἐκείνη, βρίσκεται στὴ Μεσόγειο καὶ τὴ στολίζουν λείψανα ἀρχαίων πολιτισμῶν: προϊστορικοί τάφοι, κλασικὲς κιονοστοιχίες, ρωμαϊκὲς ἀψίδες, παλαιοχριστιανικὲς βασιλικὲς, βυζαντινὰ τείχη. Ἑλλῆς καὶ ἀμπέλια, κάμποι μὲ δημητριακὰ, κοπάδια ἀπὸ πρόβατα καὶ κατσίκια. Εἶναι μιὰ φτωχὴ χώρα· πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς ἐκπατρίζονται καὶ πᾶνε ἐργάτες στὰ ἐργοστάσια τῆς Εὐρώπης. Τὰ ποτάμια τῆς εἶναι κυρίως χειμάρροι, τὸ χειμῶνα πλημμυρίζουν σκορπώντας καταστροφές, τὸ καλοκαίρι ἐπικρατεῖ ξηρασία καὶ ἀφόρητη ζέστη. Ἔχει ὁμορφες ἀκρογιαλιές ὅπου ὀξυδερκεῖς ἐπιχειρηματίες ἔχουν χτίσει πολυτελῆ ξενοδοχεῖα γιὰ τοὺς εὐρωπαϊοὺς τουρίστες, πού περνοῦν ἀνέμελες διακοπές σὲ πλήρη ἀπομόνωση ἀπὸ τοὺς ντόπιους. Ἔρχονται μὲ ναυλωμένα ἀεροπλάνα καὶ ἐνδιαφέρονται μόνο γιὰ τὸν ἥλιο καὶ τὴν ἀμμουδιά, γαρινιάζουσι λίγο γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ φαγητοῦ καὶ γιὰ τὴν ἔλλειψη πείρας τοῦ ξενοδοχειακοῦ προσωπικοῦ. Τὸ καλοκαίρι, στὰ ἀρχαῖα ἐρείπια, διοργανώνονται φεστιβάλ μὲ διεθνή συμμετοχὴ ἀξιόλογων ξένων συγκροτημάτων καὶ θεάματα Ἦχος καὶ Φῶς. Εἶναι μιὰ πολὺ ὁμορφη, πολὺ ἄτυχη καὶ πολὺ φτωχὴ χώρα.

Τὸ πολίτευμά τῆς εἶναι προεδρική μονοκομματική δημοκρατία, μὲ μόνο ἓνα κόμμα νόμιμο: τὸ κόμμα τοῦ προέδρου τῆς. Σπάνια ὁ πρόεδρος αὐτὸς ἀποκαλεῖται στίς ἐφημερίδες μὲ τὸ ὄνομά του, συνηθέστατα μὲ τὸν τίτλο τοῦ «ὑπέρτατου μαχητοῦ». Τὸ κόμμα τιτλοφορεῖται «συνταγματικὸ κομμουνιστικόν». Ἀπ' αὐτὸ ἐκλέγονται οἱ βουλευτές — ὥστόσο ὁ πρόεδρος μπορεῖ νὰ τοὺς πᾶψει, ἂν τοὺς διαγράψει ἀπὸ τὸ κόμμα, ὅποτε χάνουν τὴν ιδιότητα τοῦ βουλευτῆ. Ὁ πρόεδρος διορίζει τὸ κεντρικὸ συμβούλιο τοῦ κόμματος, τὸν πρωθυπουργὸ καὶ τοὺς ὑπουργούς, τοὺς διοικητὲς καὶ τοὺς νομάρχες τῶν διαμερισμάτων τῆς χώρας, χωρὶς νὰ ἔχει νὰ δώσει λογαριασμὸ σὲ κανέναν. Ἐπίσης μπορεῖ νὰ εἰσηγηθεῖ τροποποιήσεις τοῦ συντάγματος: φέτος ἄλλαξε τὸ σύνταγμα πού μέχρι τώρα δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἐκλογή τοῦ ἴδιου προσώπου στὴν προεδρία γιὰ τρίτη φορά· ἡ τροποποίηση τούτη εἶναι ἡ τρίτη τοῦ ἴδιου ἀρθροῦ. Στὴν πρώτη διατύπωση, τὸ ἀρθρο αὐτὸ προέβλεπε πὼς ἀπαγορεύεται ἡ ἐπανεκλογή τοῦ ἴδιου προσώπου γιὰ τὴν προεδρία μετὰ τὴν πρώτη ἐξαετῆ θητεία του. Τώρα, γυρνεῖ μὲ δημοψήφισμα μιὰ τροποποίηση πού θὰ τοῦ ἐπιτρέψει τὴν ἐπανεκλογή του (ἡ θητεία του λήγει τοῦ χρόνου) ἰσοβίως, γιὰ νὰ ἀποτραποῦν «ἄχρηστοι κλυδωνισμοὶ στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς χώρας». Στὸ σχετικὸ του λόγο ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο, εἶπε ἀνάμεσα στὰ ἄλλα: «Μὴ θαρρεῖτε πὼς θὰ μοῦ χαρίσει ὁ Θεὸς μῆτε μιὰ μέρα παραπάνω ἀπ' ὅ,τι μοῦ εἶναι γραφτὸ νὰ ζήσω. Εἶμαι ὁμως ἀπαραίτητος γιὰ τὴ χώρα, καὶ ἄλλον ἀνθρωποπὸν σὰν καὶ μένα δὲν πρόκειται νὰ βρεῖτε εὐκόλα. Ἄνθρωποι σὰν καὶ μένα δὲν τρέχουν στους δρόμους»¹.

Εἶναι ξαναπαντρεμένος καὶ ἔχει ἓνα γιό ἀπὸ τὸν πρῶτο του γάμο, πού τὸν ἔχει διορίσει σὲ ἐπίσημη θέση, πρόεδρο ἑνὸς κρατικοῦ χρηματοδοτικοῦ ὄργανισμοῦ ἀπ' αὐτοὺς πού ἀφθονοῦν στὸν τόπο, ἂν καὶ βρίσκεται μαζί του στὰ μαχαίρια, ἐπειδὴ μὲ εἰδικὸ νόμο, μόλις βγήκε πρόεδρος, χάρισε ἀπὸ τὴ γυναίκα του γιὰ νὰ παντρευτεῖ τὴ φιλενάδα του πού τὴν λένε Βασίλ². Τώρα τελευταῖα ψυχράθηκε καὶ μαζί τῆς καὶ τὴν ἔχει στείλει στὴν Εὐρώπη. Ὄντας ἓνας γέρος ἐβδομήντα χρονῶν, δὲν μοιάζει νὰ ἔχει φιλενάδα, τουλάχιστον γνωστὴ — ἐπομένως μᾶλλον ἀπομάκρυνε τὴ γυναίκα του γιὰ τὰ ψιθυριζόμενα οἰκονομικὰ τῆς σκάνδαλα καὶ τὴν ὑπερβολικὴ τῆς εὐνοια πού εἶχε δεῖξει στὸ δικό της σόι. Τουλάχιστον αὐτὰ λέγονται στὰ σαλόνια τῆς πρωτεύουσας.

Ὁ «ὑπέρτατος μαχητῆς» ἔχει χτίσει, τὴν τελευταία εικοσαετία, ὄχτακόσια σχολεῖα καὶ εἰκοσι δύο φυλακές. Σὲ κάθε χωριό, τὸ καλύτερο χτίριο εἶναι τὸ σχολεῖο καὶ ἡ ἀσφάλεια. Οἱ ἀστυνομικοὶ εἶναι ὀπλισμένοι καὶ πᾶνε πάντα δύο δύο, καὶ ὁ κόσμος τοὺς φοβάται. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν πληθυσμὸ, εἶναι πολὺ χοντροὶ καὶ καλοθρεμμένοι. Σὰν ὁ πρόεδρος κυκλοφορεῖ, — σπάνια, εἶναι ἀλήθεια, συμβαίνει κάτι τέτοιο — ἡ κυκλοφορία σταματᾷ ὑποχρεωτικὰ καὶ ἡ συνοδεία του ἀποτελεῖται ἀπὸ μοτοσυκλῆτες καὶ τουλάχιστον ἄλλα δύο αὐτοκίνητα. Εἶναι κοσμοαγάπητος· ὁ λαὸς πάντα τὸν χειροκροτεῖ σὰν κάνει περιοδεῖες καὶ τὸν σηκώνουν στοὺς ὤμους καὶ τὸν ραίνουν μὲ ροδοπέταλα.

Ὁ τύπος εἶναι ἐντελῶς ἐλεύθερος, λογοκρισία δὲν ὑπάρχει καὶ ὅλα τὰ ζένα ἐντυπα κυκλοφοροῦν ἀνεμπόδιστα σ' ὅλη τὴ χώρα. Βρίσκει κανεὶς εὐκόλα τὴ γαλλικὴ *Humanité*, τὴν ἰταλικὴ *Unità*, ἀκόμη καὶ τὴν *Πράβδα*. Ὁ ἐγχώριος τύπος τυπώνεται καὶ κυκλοφορεῖ μὲ τὴν εὐθύνη τοῦ «συνταγματικοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος» καὶ φυσικὰ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ μόνο νόμιμου κόμματος τῆς χώρας. Ἄλλωστε δὲν ὑπάρχει ἀντιπολίτευση· ἔχει καταργηθεῖ μὲ νόμο, ἐπειδὴ μόνο ἀντι-νασιοναλιστικούς σκοποὺς μπορούσε νὰ ἐπιδιώκει. Τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα, τὸ παλαιοσυνταγματικὸ, τὸ παλαιοκομμουνιστικὸ, τὸ κόμμα ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ ἡ λαϊκὴ ριζοσπαστικὴ ἐνωσις ἔχουν διαλυθεῖ ἢ αὐτοδιαλυθεῖ. Πολλὰ ἐξέχοντα μέλη τοὺς ἔχουν προσχωρήσει ἄλλωστε στὸ μοναδικὸ νόμιμο κόμμα, πού ἔτσι ὠφελήθηκε μὲ τὴν εἰσροὴ ἀξιόλογων πολιτικῶν δυνάμεων μέσα στὰ πλαίσιά του.

Μιὰ ἀπὸ τίς πρῶτες πράξεις τοῦ «ὑπέρτατου μαχητῆ» ἦταν ἡ κήρυξη τῆς ἐκπτώσεως τοῦ μονάρχου ἀπὸ τὸ θρόνο — γιὰτὶ εἶχε ἀποξενωθεῖ ἀπὸ τὸν λαὸ καὶ τὸν εἶχε προδώσει. Ὁ μονάρχης ἦταν ὁ ἴδιος πού τὸν εἶχε ὀρίσει πρωθυπουργὸ σὲ μιὰ ὕστατη προσπάθεια νὰ σώσει τὸ θρόνο του, σὰν εἶδε νὰ τὸν ἐγκαταλείπουν οἱ ξένοι «προστάτες» του.

Ἀνάμεσα στὸς συνεργάτες του, ἓνας πού τὸν βοήθησε πολὺ ὅσο δὲν βρισκόταν ἀκόμα στὴν ἐξου-

σία ήταν ο Ίωσήφιος³, ο πολυτιμότερος του φίλος, όπως τον έλεγε. Λίγο μετά την ανάληψη της προεδρίας του, ο Ίωσήφιος διαγράφηκε από το κόμμα, φυλακίστηκε, δραπέτευσε στο εξωτερικό και βρήκε οίκτρό θάνατο από έκρηξη ώρολογιακής βόμβας κάτω από το κρεβάτι του, σε φτηνό ξενοδοχείο της Ρώμης. Πριν πέντε χρόνια, ο πιο δυναμικός του ύπουργός, ο Σαλάχιος⁴, που είχε επιχειρήσει μια υποτυπώδη κίνηση συνεταιριστικών μονάδων γεωργικών εκμεταλλεύσεων και είχε κερδίσει τη συμπάθεια των φτωχών χωρικών, αλλά και το μίσος των πλούσιων γαιοκτημόνων, και εκείνων που είχαν έπωφεληθεί από την πώληση των άπεραντων κτημάτων της δυναστείας που είχαν δημιουργήσει, κατηγορήθηκε για κατάχρηση εξουσίας, διαγράφηκε από το κόμμα, φυλακίστηκε, δραπέτευσε φέτος στο εξωτερικό και ζει, ακόμα, σε φτηνό ξενοδοχείο της Ρώμης. Σε τελευταία του συνέντευξη ο «υπέρτατος μαχητής» είπε, σαν ρωτήθηκε τί θα γίνει με τον Σαλάχιο: «'Αστον να πάει στο διάβολο! Άλλα θαρρώ πως, φυλακισμένος, ήταν πολύ ασφαλέστερος για τη ζωή του απ' ό,τι είναι τώρα»⁵. Οι εφημερίδες δεν έγραψαν ακόμα για καμιά έκρηξη σε φτηνή πανσιόν της Ρώμης. Ο αδελφός του Σαλάχιο, πλούσιος και πετυχημένος γιατρός της πρωτεύουσας, πέρασε πρόσφατα από δίκη για φυγάδευση καταδίκου — στο δικαστήριο παρουσιάστηκε με δεκανίκια. «Όταν είχε συλληφθεί, βάδιζε χωρίς την ανάγκη τους.

Η εξωτερική πολιτική του προέδρου είναι υπόδειγμα διπλωματικότητας: σύμμαχος της Δύσης, είναι ταυτόχρονα το χαϊδεμένο παιδί της σοβιετικής πολιτικής χωρίς για τούτο να μην έχει και άριστες σχέσεις με την Κίνα. Η οικονομική του πολιτική είναι ακόμα πιο περίπλοκη, γιατί βασίζεται στην ξένη βοήθεια που, με τόκους καμιά φορά υπέρογκους, αλλά συνήθως κατώτερους του «τρέχοντος επιτοκίου», όλοι οι χρηματοδότες του κόσμου συναγωνίζονται μεταξύ τους να του τη δώσουν. Η βοήθεια αυτή είναι για συγκεκριμένα προγράμματα, κυρίως έγγειοβελτιωτικά, αλλά και για εξηλεκτρισμό, βιομηχανική ανάπτυξη, τουρισμό. Με μιά σειρά από έμπειρες διοικητικές αποφάσεις, ενθαρρύνονται οι ξένες επενδύσεις στη χώρα. Κυρίως αποφεύγεται η φορολογία των αναπτυξιακών επιχειρήσεων, που άλλωστε θα δώσουν εργασία στον πληθυσμό και έτσι θα ανακουπεί το ρεύμα της μετανάστευσης προς την Ευρώπη. Έτσι, οι περισσότεροι φόροι είναι έμμεσοι, γιατί εκείνοι που δεν εξαγοράζονται, με τις φορο-

λογικές απαλλαγές, από την υποχρέωση να τους πληρώνουν, άπλοστατα δεν έχουν επαρκή εισοδήματα για να τους τα φορολογήσουν.

Δεκαεπτά χρόνια, ο «υπέρτατος μαχητής» άσκει άδιατάρακτα την εξουσία. Κάτι νέους αξιωματικούς που επιχειρήσαν κάποτε να κινηθούν, τους νουφένισε. Ο ύπουργός του πολέμου είναι πάντοτε εκείνος που αλλάζει συχνότερα στους κυβερνητικούς ανασχηματισμούς, και οι άνωτεροι στρατιωτικοί έναλλάσσονται πυκνά στη διοίκηση των μονάδων. Ειπώθηκε άλλωστε πως αν δεν είχε η χώρα τόσο ένοχλητικούς γείτονες, ο πρόεδρος ευχαρίστως θα καταργούσε την υποχρεωτική στρατεύση και θα έφτιαχνε έναν καθαρά έθελοντικό επαγγελματικό στρατό, σαν τη μητέρα του Κοινοβουλευτισμού άλλωστε, την Άγγλία.

Η χώρα εκείνη της Μεσογείου, όπου βρέθηκα και έζησα τους τελευταίους μήνες, δεν είναι ευρωπαϊκή, αλλά θέλει να φαίνεται σαν τέτοια. Οι μορφωμένοι άλλωστε περιφρονούν τη γλώσσα του λαού, γράφουν και μιλούν τη γλώσσα του δεκάτου τρίτου αιώνα, την «καθαρολογία», που χρησιμοποιείται στα δικαστήρια, στη βουλή και στον τύπο. Άλλα στα άνωτερα διοικητικά κλιμάκια, μιλιέται μόνο η γλώσσα της παλιάς προστασιακής δύναμης.

Δεν είναι μακριά η χώρα αυτή από τον τόπο μας.

Τρεις ώρες μόνο με άεροπλάνο μās χωρίζουν. Ο άνθρωπος που την κυβερνάει και που προσπάθησα πιο πάνω να τον σκιαγραφήσω γεννήθηκε το 1903, στην μεσογειακή πόλη Μοναστήρ. Και η χώρα όπου βρίσκεται τούτη η πόλη λέγεται Τυνησία. Και το όνομά του είναι, σε μετάφραση, Άγάπιος Λαιμόπουλος, Χαμπίμπ Μπουργκιμπά⁶. Σ' όλο τον κόσμο, δεν βρίσκεται λαοφιλέστερος λαϊκός ηγέτης⁷.

1. Δές: *Action*, 19 Φεβρουαρίου 1973.

2. Ouassila Ben Ouassila.

3. Salah Ben Youssel, άλλοτε γενικός γραμματέας του Neodestour.

4. Ahmed Ben Salah, ύπουργός μέχρι το 1969. Ζει ακόμα στη Ρώμη.

5. Δές: *Monde*, 19 Ιουνίου 1973.

6. Bou R'guiba: R'g'ba = λαιμός, λαρόγγι: Bou = Τυνησιακή γραφή του Abou, πατρωνυμικό της αραβικής γλώσσας: (κυριολεκτικά σημαίνει: πατέρας).

7. Με εξαίρεση τους επίσης ισόβιους προέδρους: της Ζαΐρας: Μομποτού Σεσέ Σεκό Κουκού Νγκμπεντού Ουάζαμπάγκα: της Κεντραφρικής: Μπουκασά και της Ουγάνδας: Άμην.

Λόγω του όνόματός του, έλπιδα υπάρχει πως θα 'ναι και ο τελευταίος σε τούτο τον κατάλογο. Άμην.

ROMAN JAKOBSON

μελέτη

Παρακμή του κινήματογράφου;

Ο Roman Jakobson γεννήθηκε στη Ρωσία το 1896. Είναι ιδρυτής του Κύκλου Γλωσσολογίας της Μόσχας (1915-1920) που ταυτίζεται αργότερα με το Οραϊαζ (Έταιρεία για τη μελέτη της ποιητικής γλώσσας), τον

πυρήνα δηλαδή της ομάδας των «ρώσων φορμαλιστών». Πρέπει να τονιστεί πως η ομάδα αυτή (που η όνομασία της δεν είχε κανένα υποτιμητικό χαρακτήρα) καλύπτει τον χώρο της λογοτεχνικής κριτικής στη Ρωσία από

το 1915 ως το 1930: από την ομάδα αυτή ξεκινά ο κυριότερος κλάδος της στρουκτουραλιστικής γλωσσολογίας. Ο Jakobson έζησε από το 1920 ως το 1939 στην Τσεχοσλοβακία και ύπηρεξε μαζί με τον Troubetzkoy

ένα από τα πιο δραστήρια μέλη του Κύκλου Γλωσσολογίας της Πράγας. Κατά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο εγκαταστάθηκε στην Αμερική. Είναι καθηγητής της γενικής γλωσσολογίας, της σλαβικής λογοτεχνίας και των σλαβικών γλωσσών στο Πανεπιστήμιο του Harvard και στο MIT.

Το άρθρο του Jakobson, που δημοσιεύεται εδώ, θα πρέπει να συσχετιστεί με τα άλλα άρθρα των ρώσων φορμαλιστών που αναφέρονται στον κινηματογράφο. Δύο απ' αυτά, του B. Eikhenbaum (*Προβλήματα στυλιστικής του κινηματογράφου*, 1927) και του Y. Tyntianov (*Οι βάσεις του κινηματογράφου*, 1927) στα όποια και αναφέρεται ο Jakobson δημοσιεύτηκαν γαλλικά στο περιοδικό *Cahiers du Cinema* το 1970 (τεύχος 220-221). Φυσικά δεν είναι τα μόνα, αλλά αξιόλογα κείμενα των φορμαλιστών είναι ακόμη άγνωστη στη δυτική Ευρώπη. Τα κείμενα αυτά μεταφέρουν στον χώρο του κινηματογράφου τη μέθοδο που χρησιμοποιήσαν οι φορμαλιστές για να καταλήξουν σε μια θεωρία της λογοτεχνίας, μέθοδο και συμπεράσματα που προώθησαν πολύ σημαντικά την έρευνα της γλωσσολογίας και της σημειολογίας.

Γραμμένο το 1933, πριν ακόμη κοπάσει η αναστάτωση που επέφερε ο ήχητικός και ο ομιλών κινηματογράφος (1927-1930), το άρθρο του Jakobson προχωρεί σε όρισμένες πρωτότυπες και τολμηρές για την εποχή του διαπιστώσεις και συσχετίσεις. Το ενδιαφέρον τους παραμένει και σήμερα ανέκδοτο — παρά τις τελείως απρόβλεπτες έκτοτε εξελίξεις της κινηματογραφικής έκφρασης — επειδή ακριβώς ο Jakobson δεν περιορίζει το αντικείμενο της μελέτης του σε αυθαίρετα θεωρητικά σχήματα.

Το άρθρο αυτό του μεγάλου γλωσσολόγου πρωτοδημοσιεύτηκε στην Πράγα το 1933, με τον τίτλο «Upadek filmu?» στο περιοδικό *Listy pro umeni a kritiku*, I (1933), σ. 45-49. Η μετάφραση έγινε από τα γαλλικά (Roman Jakobson: *Questions de poétique*, Editions du Seuil, 1973, σ. 105-112).

«Πίναστε τεμπέληδες και μάς λείπει η περιέργεια». Το απόφθεγμα του ποιητή ισχύει πάντα.

Παρακολουθούμε τη γένεση μιας καινούριας τέχνης. Αναπτύσσεται με την ταχύτητα της αστραπής. Ξεφεύγει από την έπιρροή των άλλων παλαιότερων τεχνών κι αρχίζει μάλιστα να επιδρά σ' αυτές. Δημιουργεί τους δικούς της κανόνες, τους δικούς της νόμους κι ύστερα τους ξεπερνά συνειδητά. Γίνεται ένα δυναμικό μέσο προπαγάνδας και παιδείας, ένα μαζικό και καθημερινό κοινωνικό φαινόμενο. Ξεπερνά από την άποψη αυτή όλες τις άλλες τέχνες.

Κι ωστόσο η επιστήμη της τέχνης παραμένει δόλοτα αδιάφορη απέναντί της. Όποιος συλλέγει έργα ζωγραφικής ή άλλα σπάνια αντικείμενα ενδιαφέρεται μόνο για τους παλιούς τεχνίτες· γιατί

άλλωστε ν' ασχοληθεί με τη γένεση και την πρόσφατα αποκτημένη ανεξαρτησία του κινηματογράφου όταν μπορεί να κατασκευάζει σκουτεινές υποθέσεις για την άπαρχη του θεάτρου, για το συγκρητικό χαρακτήρα της προϊστορικής τέχνης; Όσο λιγότερα έχουν διασώζονται τόσο πιο έλκυστική είναι η ανάσθηση της εξέλιξης των καλλιτεχνικών μορφών. Η ιστορία του κινηματογράφου είναι υπερβολικά πεζή για τον έρευνητή· πρόκειται ουσιαστικά για μια βιοψία ενώ η μανία του είναι το κυνήγι των αρχαιοτήτων. Δεν αποκλείεται όμως διόλου πολύ σύντομα η αναζήτηση των λειψάνων του σημερινού κινηματογράφου να γίνει έργο αντάξιο ενός αρχαιολόγου: τα δέκα πρώτα χρόνια της ιστορίας του κινηματογράφου έγιναν κιόλας «έποχή των θραυσμάτων» και λόγου χάρι απ' τις γαλλικές ταινίες που γυρίστηκαν πριν απ' το 1907 δεν απομένει κατά τους ειδικούς τίποτα, εκτός από τις πρώτες παραγωγές του Lumiere.

Είναι όμως άραγε ο κινηματογράφος μια ιδιόμορφη τέχνη; Πού βρίσκεται ο ιδιαίτερός του ήρωας; Ποιά είναι η ύλη που η τέχνη αυτή μεταπλάθει; Ο L.

«Η χρυσή εποχή», του Λουίς Μπουνιούελ.

Kulechov, δημιουργός σοβιετικών ταινιών, λέει δικαιολογημένα πως η πρώτη ύλη του κινηματογράφου αποτελείται από αληθινά πράγματα. Ο γάλλος κινηματογραφιστής L. Delluc είχε ήδη αντιληφθεί θαναμάσια πως κι αυτός ακόμη ο άνθρωπος δεν είναι μέσα στην ταινία (παρά μια λεπτομέρεια, ένα ψιγούλο από το υλικό του κόσμου). Από μόνον άλλη όμως άποψη, υλικό κάθε τέχνης είναι το σημείο, και οι κινηματογραφιστές έχουν συνείδηση της σημειολογικής φύσης των βασικών άρχων του κινηματογράφου: «Ένα πλάνο πρέπει να λειτουργεί ως σημείο, ως γράμμα», υπογραμμίζει και πάλι ο Kulechov. Γι' αυτό άλλωστε οι μελέτες του κινηματογράφου μιλούν πάντα μεταφορικά για την κινηματογραφική γλώσσα ή ακόμη και για την κινηματογραφική φράση με το

υποκείμενο και το κατηγορούμενό της, για τις δευτερεύουσες προτάσεις της ταινίας (B. Eikhenbaum), για τη λειτουργία ερημάτων και ουσιαστικών στον κινηματογράφο (A. Beucler), κ.τ.λ. Μήπως υπάρχει αντίφαση ανάμεσα στις δύο αυτές θέσεις; ή ταινία λειτουργεί διά του αντικείμενου — ή ταινία λειτουργεί διά του σημείου; Υπάρχουν έρευνητές που δίνουν καταφατική απάντηση και που έτσι απορρίπτουν τη δεύτερη θέση, κι επειδή αναγνωρίζουν τη σημειολογική φύση της τέχνης άρνούται να δεχθούν πως ο κινηματογράφος είναι τέχνη. Όσο η αντίθεση ανάμεσα στις δύο θέσεις που αναφέραμε είχε ήδη συζητηθεί από τον Άγιο Λυγούστινο. Ο μεγαλοφυής αυτός στοχαστής του 5. αιώνα, που κάνει τη λεπτή διάκριση μεταξύ του πράγματος (res) και του σημείου (signum), αποδειχνει πως κοντά στα σημεία που βασική τους λειτουργία είναι να σημαίνουν κάτι, υπάρχουν πράγματα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν με τη λειτουργία του σημείου. Αυτό ακριβώς το πράγμα (το όπτικό και το ακουστικό) που έχει μεταβληθεί σε σημείο συνιστά την ιδιαί-

τερη πρώτη ύλη του κινηματογράφου. Μπορούμε να υποδείξουμε το ίδιο πρόσωπο λέγοντας: «ο καμπούρης», «ο άνθρωπος με τη μεγάλη μύτη» ή «ο καμπούρης με τη μεγάλη μύτη». Το αντικείμενο της ομιλίας μας είναι και στις τρεις περιπτώσεις το ίδιο, τα σημεία όμως είναι διαφορετικά. Κατά τον ίδιο τρόπο μπορούμε σε μια ταινία να κινηματογραφίσουμε τον ίδιο άνθρωπο από πίσω — θα φανεί η καμπούρα του —, ύστερα από μπρός — θα δείξουμε τη μύτη του — ή τελικά πλάγια και τότε θα φανούν και τα δύο. Στα τρία αυτά πλάνα έχουμε τρία πράγματα που λειτουργούν ως σημεία του ίδιου αντικείμενου. Επιστημαίνοντας τώρα τη δύναμη της συνεκδοχής στη γλώσσα ως μιλήσουμε για το τέρμα μας λέγοντας απλούστατα «η καμπούρα» ή «η μύτη». Κάτι ανάλογο

«Τὰ φῶτα τῆς πόλης», τοῦ Τσαρλς Τσάπλιν

γίνεται καὶ στὸν κινηματογράφο: ἡ μηχανὴ συλλαμβάνει μόνον τὴν καμπύρα ἢ μόνον τὴ μύτη.

Τὸ μέρος ἀντὶ τοῦ ὄλου: Εἶναι ἡ βασικὴ μέθοδος γιὰ νὰ μεταβληθοῦν στὸν κινηματογράφο τὰ πράγματα σὲ σημεία. Ἡ ὁρολογία τῶν σεναρίων, μὲ τὰ «μακρινὰ πλάνα», τὰ «πολύ κοντινὰ πλάνα» καὶ τὰ «μεσαία πλάνα», εἶναι ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ πολὺ διδακτικὴ. Ὁ κινηματογράφος ἐργάζεται μὲ κομμάτια ἀπὸ διάφορα ἀντικείμενα καὶ σὲ διαφορετικὰς διαστάσεις, μὲ κομμάτια χρόνου καὶ χρόνου διαφορετικῶν διαστάσεων ἀλλάζει τὶς ἀναλογίες αὐτῶν τῶν κομματιῶν καὶ τὰ ἀντιπαράθετε ἀνάλογα μὲ τὴν ἐγγύτητα ἢ ἀνάλογα μὲ τὴν ὁμιλιότητα καὶ τὴν ἀντίθεσή τους, δηλαδὴ ἀκολουθεῖ τὸ δρόμο τῆς μεταγωγῆς ἢ τῆς μεταφοράς (δύο βασικὰ εἶδη τῆς

κινηματογραφικῆς σύνθεσης). Τὸ μακρινὸ σὲ συνάρτηση μὲ τὸ φῶς στὴ Φωτογένεια τοῦ Delluc, ἡ ἀνάλυση τῆς κίνησης καὶ τοῦ κινηματογραφικοῦ χρόνου στὴ διεισδυτικὴ μελέτη τοῦ Τυπιαίου, ἀποδείχνουν ὁλοφάνερα πῶς κάθε φαινόμενο τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου μετατρέπεται, στὴν ὀθόνη, σὲ σημεῖο.

Ἦναι σκυλὶ δὲν ἀναγνωρίζει ἕνα σκυλὶ ζωγραφιστὸ γιὰτὶ ἡ ζωγραφικὴ εἶναι στὸ σύνολό της ἕνα σημεῖο ἢ προσοπτικὴ τῶν ζωγράφων εἶναι μιὰ αἰσθητικὴ σύμβαση, ἕνας τεχνικὸς τρόπος. Τὸ σκυλὶ γαβγίζει ὅταν δεῖ σκυλιὰ κινηματογραφημένα, γιὰτὶ ὄλιγό τοῦ κινηματογράφου εἶναι τὸ ἀληθινὸ πρᾶγμα, παραμένει ὅμως τυφλὸ ἀπέναντι στὸ μοντάζ, τῆς σημειολογικῆς δηλαδὴ συσχέτισης τῶν πραγμάτων πῶς βλέπει στὴν ὀθόνη. Ὁ θεωρητικὸς πού ἀρνιέται ὅτι ὁ κινηματο-

γράφος εἶναι τέχνη ἀντιμετωπίζει τὴν ταινία ὡς μιὰ ἀπλή κινητὴ φωτογραφία, δὲ βλέπει τὸ μοντάζ καὶ δὲ θέλει νὰ παραδεχτεῖ πῶς ἐδῶ πρόκειται γιὰ ἕνα σύστημα ἀπὸ ἰδιαιτέρως σημεία βρισκεται στὴ θέση τοῦ ἀναγνώστη ποιημάτων γιὰ τὸν ὁποῖο οἱ λέξεις δὲν ἔχουν νόημα.

Λιγότερον συνεχῶς οἱ ἀνεπιφύλακτοι ἀντίπαλοι τοῦ κινηματογράφου. Τὸς ἀντικαθιστοῦν οἱ ἐγθροὶ τοῦ ἡχητικοῦ κινηματογράφου. Τὰ πῦθ συνηθισμένα συνθήματα εἶναι τὰ ἐξῆς: «ἡ ἡχητικὴ ταινία εἶναι ἡ παρακμὴ τοῦ κινηματογράφου», «ὁ ἦχος περιορίζει αἰσθητὰ τὶς καλλιτεχνικὰς δυνατότητες τοῦ κινηματογράφου», «ἡ ἐναντίωση τοῦ ὁμιλοῦντος κινηματογράφου πρὸς τὸ ὄφρος» (die Stilwidrigkeit des Sprechfilms), κ.τ.λ.

Ἡ ἀντίθεση πρὸς τὸν ἡχητικὸν κινηματογράφο σφάλει κυρίως γιὰτὶ καταφεύγει σὲ πρόωρες γενικεύσεις. Παραβλέπει τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἰδιόμορφα φαινόμενα ἔχουν, στὴν ἱστορία τοῦ κινηματογράφου, χαρακτηριστὰ ἀποκλειστικὰ προσωρινά, στενὰ περιορισμένα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀποψη. Ὅρισμένοι θεωρητικοὶ τοποθέτησαν πολὺ βιαστικὰ τὴν ἀφωνία στὸ σύνολο τῶν ἰδιωτήτων τῆς δομῆς τοῦ κινηματογράφου καὶ αἰσθάνονται προσβεβλημένοι ὅταν ἡ μεταγενέστερη ἐξέλιξη τοῦ κινηματογράφου ξεφεύγει ἀπὸ τὰ καλὸύπια τους. Ἄντὶ νὰ τὸ παραδεχτοῦν καὶ νὰ τοῦν ἀγαθὰ στὴ θεωρία, ἐπαναλαμβάνουν τὸ παραδοσιακὸ pro-facto.

Δείχνουν καὶ πάλι ὑπερβολικὴ σπουδὴ ὅταν θεωροῦν τὶς ἀρετὰς τῶν σημερινῶν ἡχητικῶν ταινιῶν ὡς ἀρετὰς τοῦ ἡχητικοῦ κινηματογράφου γενικὰ. Ξεχνοῦν πῶς δὲν πρέπει νὰ συγκρίνουν τὶς πρῶτες ἡχητικὰς ταινίες μὲ τὶς τελευταίας ταινίες τοῦ βουβῶν κινηματογράφου. Ἡ σημερινὴ κατάσταση τοῦ ὁμιλοῦντος ἀντιστοιχεῖ στὴν ἐποχὴ τῆς ἀπασχόλησης μὲ τὶς τεχνικὰς κατακτήσεις (εἶναι καλῶς φαίνεται ἤδη σπουδαῖο τὸ νὰ μὴ ποιεῖς ἢ ἀκούεις κἀτὶ κ.τ.λ.), στὴν ἐποχὴ πού ἀρχίζουν οἱ ἀναζητήσεις νέων μορφῶν. Ὁ βουβὸς κινηματογράφος εἶχε περάσει μιὰν ἀνάλογη ἐποχὴ προπολεμικὰ, ὅταν ὁ τότε πῦθ πρόσφατος βουβὸς εἶχε κιόλας δημιουργήσει ὁρισμένα του πρότυπα, ὅταν εἶχε φτάσει στὰ κλασσικὰ του ἔργα: ἴσως σ' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν κλασικισμό, σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ τῆς ὁλοκληρωσῆς τοῦ ἰδανικοῦ κανόνα νὰ βρισκόταν τὸ τέλος του καὶ ἡ ἀνάγκη μιᾶς νέας τομῆς.

Λέγεται πῶς ἡ ἡχητικὴ ταινία ἔφερε τὸν κινηματογράφο ἐπικίνδυνα κοντὰ στὸ θέατρο. Ξαναπλησιάσαν βέβαια, ὅπως στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα, ὅταν στήθησαν τὰ «ἠλεκτροκίνητα θεατράκια». Ξαναπλησιάσαν καὶ τώρα γιὰ ν' ἀκολουθήσει σύντομα μιὰ καινούρια ἀπελευθέρωση. Γιὰτὶ κατὰ βάση ἡ ὁμιλία στὴν ὀθόνη καὶ ἡ ὁμιλία στὴ σκηνὴ εἶναι δύο πράγματα βαθύτατα διαφορετικὰ. Ἡ πρώτη ὄλη τοῦ κινηματογράφου ἦταν ὀπτικὴ ὅσο ὁ κινηματογράφος ἦταν βουβὸς καὶ εἶναι σήμερα ὀπτικὴ καὶ ἀκουστικὴ. Πρῶτη ὄλη τοῦ θεάτρου εἶναι ἡ ἀνθρώπινη συμπεριφορά. Ὁ λόγος στὸν κινηματογράφο εἶναι μιὰ ἰδιαίτερη περίπτωση τοῦ ἀκουστικοῦ ἀντικειμένου, κοντὰ στὸ ζουζούνισμα μιᾶς ρίνας, στὸ κελάρυσμα τοῦ

‘Απόσπασμα

Θ’ αγαπούσα να δείξω

την εγνοια και την εγνοια και τη μίμηση και το αθρο
ΚΑΘΕ ΛΕΞΗ

γραμμή που δέχεται όλα τα σχήματα
όμοια ή σελίδα

”Η

το μολύβι κινείται μιμείται

(δεν είναι ή εκφραση που θα στεριωθεί στη κορφή της σελίδας)
ΚΑΘΕ ΛΕΞΗ ΜΟΥ

περι-κυκλωμένος πάλι όταν και ακόμη
από πάντοτε για πάντοτε μοχθηρό σχήμα
α χρωματίζεται ή αντωνυμία από τη σκέψη μου
α χρωματίζει ή αντωνυμία τη σκέψη μου

ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΠΑΡΑ Ο ΚΟΣΜΟΣ

σελίδα και φύλλο

και μεταβολή

και δύσκολα αποτυπώνεται αν ο θάνατος
και δύσκολα περιγράφεται χιλιάδες αν οι λέξεις
και δεν είναι ή διαγραφή

(στη σειρά τα παρόντα απόθεμα λέξεων καθώς ανοίγουν ξεχω
τόν αριθμό)

τόσο και ως προς

αλλά από την αρχή μες στην αρχή

οργανισμός γεννημένος

φυτό φυτεμένο ΜΑ δίχως πάθος μολύβι

αλλά από την αρχή μες στην αρχή

ΠΟΛΥΤΑΙΤΟΣ

Θ’ αγαπούσα να δείξω

πώς ο κόσμος σελίδα και φύλλο και μεταβολή

νερού στο ρυάκι, κοντά στον πάταγο μιας μηχανής, κ.τ.λ. ‘Ο λόγος στη σκηνή είναι μια από τις ανθρώπινες συμπεριφορές. ‘Αν ο E. Epstein είχε παλαιότερα για το θέατρο και τον κινηματογράφο πώς η ουσία των δύο αυτών εκφραστικών τρόπων είναι διαφορετική, ή άποψή του αυτή δεν έχασε τίποτα από την ισχύ της στην εποχή του όμιλου. Γιατί άραγε η όμιλία (κατ’ ιδίαν) και ο μονόλογος μπορούν να πραγματοποιηθούν στη σκηνή αλλά σε καμιά περίπτωση στην θόνη; ‘Ακριβώς επειδή ο έσωτερικός μονόλογος είναι μια ανθρώπινη συμπεριφορά κι όχι κάτι ακουστικό. Και πάλι, επειδή ακριβώς ή κινηματογραφική όμιλία είναι ένα ακουστικό αντικείμενο, το «θεατρικό ψιθύρισμα» είναι αδύνατο σε μια ταινία, το ψιθύρισμα αυτό που δεν τ’ ακούει κανένα πρόσωπο στη σκηνή αλλά που το αντικαθίσταται το κοινό.

Μια από τις χαρακτηριστικές ιδιομορφίες της κινηματογραφικής όμιλίας σε σχέση με τη θεατρική όμιλία είναι ο προαιρετικός της χαρακτήρας. ‘Ο κριτικός E. Vuillemoz καταδικάζει αυτή την πλευρά του κινηματογράφου: «‘Ο σπασμωδικός και ακατάστατος τρόπος με τον οποίο εισάγεται ένας ένας ο λόγος σε μια τέχνη ως τώρα βουβή και ο τρόπος με τον οποίο αφαιρείται, καταστρέφει τον κανόνα της ερμηνείας και υπογραμμίζει τον αυθαίρετο χαρακτήρα των διασημάτων σιωπής». ‘Η μομφή αυτή είναι σφαλερή.

‘Όταν βλέπουμε ανθρώπους να μιλούν στην θόνη ακούμε ταυτόχρονα τα λόγια τους ή μουσική. Μουσική κι όχι σιωπή. ‘Η σιωπή στον κινηματογράφο έχει την αξία μιας πραγματικής απουσίας θορύβου: είναι επομένως κάτι ακουστικό ακριβώς όπως ή όμιλία, ένας δυνατός βήχας ή ο θόρυβος του δρόμου. Στην ήχητική ταινία αντιλαμβάνομαστε τη σιωπή ως σημείο αληθινής σιωπής. ‘Αρκεί να θυμηθούμε στην ταινία *Avant le baccalaureat* τη σιωπή που πέφτει στην τάξη. Στον κινηματογράφο δεν είναι ή σιωπή αλλά ή μουσική που σημαίνει τον αποκλεισμό του ακουστικού αντικειμένου. ‘Η μουσική των ταινιών έχει αυτή τη λειτουργία επειδή ή τέχνη της μουσικής δουλεύει με σημεία που δεν αναφέρονται σε κανένα αντικείμενο. ‘Η βουβή ταινία είναι, απλούστατα, από την ακουστική άποψη, «χωρίς θέμα» και γι’ αυτό ακριβώς απαιτεί μίαν αδιάκοπη μουσική υπόκρουση. ‘Ορισμένοι αναφέρονται, δίχως να το ξέρουν, σ’ αυτή την ουδέτερη λειτουργία της μουσικής ταινιών, όταν παρατηρούν ότι «αντικαθίσταται άμεσως την απουσία μουσικής, αλλά δε δίνει καμιά σημασία στην παρουσία της, και έτσι ή οποιαδήποτε μουσική ταυριάζει σε οποιαδήποτε σκηνή» (B. Balazs), «ή μουσική του κινηματογράφου προορίζεται να μην ακούγεται» (P. Romain), «ο μόνος σκοπός της είναι να απασχολεί τ’ αυτιά ενώ όλη ή προσοχή συγκεντρώνεται στην έκραση» (Fr. Martin).

Δεν πρέπει να θεωρηθεί αντικαταληπτική σύγχυση το γεγονός ότι οι ήχητικές ταινίες αφήνουν άλλοτε ν’ ακούγονται τα λόγια κι άλλοτε τα αντικαθιστούν με μουσική. ‘Ακριβώς όπως ο νεωτερισμός του Edwin Porter και

αργότερα του D.W. Griffith έσπασε την αινιγματική της κινηματογραφικής μηχανής λήψεις σε σχέση με το θέμα και εισήγαγε στην ταινία την ποικιλία των πλάνων (έναλλαγή πολύ μακρινών, μεσαίων και πολύ κοντινών πλάνων κ.τ.λ.), έτσι και ή ήχητική ταινία αντικαθιστά με μια καινούρια ποικιλία την άκαμψια μιας αντίληψης του κινηματογράφου που απέκλειε συστηματικά τον ήχο απ’ αυτή την περιοχή. Σε μια ήχητική ταινία ή οπτική πραγματικότητα και ή ακουστική πραγματικότητα μπορούν να παρουσιαστούν μαζί ή μπορούν αντίθετα να διαχωριστούν: μπορεί να φανεί ή οπτική πραγματικότητα δίχως το θόρυβο που φυσιολογικά τη συνοδεύει ή να ξεχωρίσει ο ήχος από το οπτικό αντικείμενο (ακούμε ακόμα κάποιον να μιλάει αλλά αντί για το στόμα του βλέπουμε άλλες λεπτομέρειες της σκηνής ή κι ακόμα, ήδη, μίαν άλλη σκηνή). Προσφέρονται λοιπόν κιόλας νέες δυνατότητες στην κινηματογραφική συνεκδοχή. Ταυτόχρονα πολλαπλασιάζονται οι τρόποι σύνδεσης των πλάνων μεταξύ τους (περάσματα μόνο με ήχο ή με όμιλία, αντίθεση του ήχου και της εικόνας, κ.τ.λ.).

Οι ενδιαίμεσοι τίτλοι ήταν, σ’α χρο- νια του βουβού, σημαντικοί τρόποι για

να πραγματοποιηθεί το μοντάζ. Λειτουργούσαν συχνά ως σύνδεσμοι ανάμεσα στις σκηνές, ο S. Timochenko μάλιστα στο *Δοξίμιο εισαγωγής στη θεωρία και την αισθητική του κινηματογράφου* (1926) πιστεύει πώς αυτή ήταν ή βασική τους λειτουργία. ‘Υπήρχαν λοιπόν στις ταινίες βασικές αρχές της σύνθεσης με χαρακτήρα καθαρά λογοτεχνικό. Γι’ αυτό και προσπάθησαν να τις απαλλάξουν απ’ αυτούς τους τίτλους: οι απόπειρες όμως αυτές επέφεραν μίαν άπλοποίηση του θέματος ή έναν πιο άργο ρυθμό. Μόνο στην ήχητική ταινία μπόρεσαν οι τίτλοι να καταργηθούν πραγματικά. ‘Ανάμεσα σε μια σημερινή ταινία δίχως διακοπές και την ταινία που διακόπτεται από τους τίτλους υπάρχει ουσιαστικά ή ίδια διαφορά που υφίσταται ανάμεσα σε μια έπερα και μια κωμωδία με τραγούδια. Οι κανόνες της καθαρά κινηματογραφικής σύνδεσης των πλάνων κέρδισαν τώρα το μονοπώλιο.

‘Όταν βλέπουμε σε μια ταινία ένα πρόσωπο σε κάποια θέση κι ύστερα σε μίαν άλλη που δε βρίσκεται πάλι στην πρώτη, τότε πρέπει ανάμεσα στις δύο καταστάσεις να έχει κυλήσει ένας ορισμένος χρόνος, που στη διάρκειά του το πρόσωπο αυτό απουσιάζει από την

ΠΟΛΥΦΑΡΜΑΚΟΣ

Ἐπιτυχεῖς καὶ πλήρως ἱκανοποιημένοι
περνοῦν μὲ ΜΕΓΑΛΟΠΡΕΠΕΙΑ
Τὸ ἔργο ἸΔΟΥ καὶ τέσσερις εἰδήμονες
περνοῦν ἀπὸ Ἰανναῖος
ΕΤΕΛΕΣΦΟΡΗΣΣΕ

Ἰκανοποιημένοι καὶ πλήρως ἐπιτυχημένοι
ΕΙΔΗΜΟΝΕΣ

(τὸ σῶμα του γιὰ ἓνα τάληρο ἢ δυὸ πολυῦσε)
πρόκειται ὁμως νὰ ξεδώσει
λειτουργία ἐπιθέτου γιὰ τὴν ποίηση
ρηματικοὶ χρόνοι γιὰ τὴν ποίηση
ὥστε τὸ ἴδιο τραπέζι — αὐτὸ ἐξωτερικὸ
δηλαδὴ ἢ ἴδια γραφὴ ἀποτόπωση τῆς λάμπας
πρόκειται ὁμως

ΟΡΙΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΔΙΧΩΣ ΠΟΘΟ

a man's paradise in his god nature

sd/Kati (XCI)

Η ΛΣΠΡΗ ΤΟΥΤΗ ΣΕΛΙΔΑ

ἓνα ὄριο δίχως πόθο
μουσικῆς χάδεμα μουσικῆς
ἔξοδος τοῦ δάσους

VERSUTUS
ΡΟΘΟΔΙΧΩΣ

Αὐτὰ τὰ δέντρα
ἢ τὴν ὄσμη ἀντικειμένον πιά

Αὐτὰ πάλι τὰ δέντρα
(ἢ λέξη μου συγγέεται)

πῶς νὰ φετρούσουν

Γραμμὲς ποῦ ὅταν ἐκεῖνη ἀκολουθοῦσε
δὲν εἶναι λόγος δίχως πόθο
ἀντὶ τῆ λέξη μου ΓΡΑΜ

ΜΗ (στέκεται στὴ στενὴ ρίζα εἰκόνας)

γιὰ τὴ διεύθυνση καὶ τὸ κάλεσμα
γιὰ τὴν κίνηση ξετυλίγεται
ὡσὰν ἀποτυπώνεται

ἀβίαστα στὴ στενὴ ρίζα εἰκόνας

ὀθόνη. Μᾶς δείχνουν τότε τὴν πρώτη
θέση ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τοῦ
προσώπου ἢ τῆ δεύτερη θέση πρὶν ἀπὸ
τὴν ἀφίξή του, ἢ ἐνδεχόμενα μᾶς πα-
ρουσιάζουν ἓνα «ἰντερμέδιο»: βλέπουμε
νὰ ξετυλίγεται κάπου ἄλλου μιά σκηνή
στὴν ὁποία τὸ πρόσωπο αὐτὸ δὲ συμ-
μετέχει. Αὐτὴ ἢ ἀρχὴ ὑπῆρχε ἤδη ὡς
τάση στὸ βουβὸ κινηματογράφο ἀρκοῦ-
σε ὁμως γιὰ νὰ συνδεθοῦν δυὸ παρόμοιες
καταστάσεις νὰ παρεμβληθεῖ ἓνας τίτλος
ὅπως «κι ὅταν ἐπέστρεψε στὸ σπίτι
του...». Μόνον τώρα ὁ νόμος γιὰ τὸν ὁποῖο
μιλοῦσαμε ἐφαρμόζεται μὲ συνέπεια. Δὲν
μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸν παραβεῖ παρά μό-
νον ὅταν δυὸ σκηνὲς δὲν συνδέονται μὲ
βάση τὴν ἐγγύτητά τους, ἀλλὰ μὲ βάση
τὴν ὁμοιότητα ἢ τὴν ἀντίθεση ποῦ ὑπάρ-
χει μεταξύ τους (ἓνα πρόσωπο κατέχει
καὶ στὶς δύο σκηνὲς τὴν ἴδια θέση, κ.τ.λ.)
ἢ ἀκόμα ὅταν θέλει κανεὶς νὰ ὑπογραμ-
μίσει ἰδιαίτερα, νὰ δείξει ἐντόνα, τὴν
ταχύτητα τοῦ ἄλλατος ἀνάμεσα στὶς
δυὸ καταστάσεις ἢ μιά τομῆ, ἓνα δια-
χωρισμὸ ἀνάμεσα στὶς δύο σκηνὲς. Ἀ-
παγορεύονται ἐπίσης, μέσα σὲ μιά σκη-
νή, τὰ ἄσκοπα πηδῆματα τῆς μηχανῆς
ἀπὸ ἓνα ἀντικείμενο στὸ ἄλλο ποῦ δὲ
γίνονται ὅταν μολαταῦτα ἐμφανί-
ζεται ἓνα τέτοιο ἄλλο, τότε τονίζει ἀνα-

πόμενα καὶ φορτίζει τὴ σημασία τοῦ
δεύτερου ἀντικειμένου καὶ τὴν ἀπρό-
σμενη παρέμβασή του στὴ δράση.

Σὲ μιά σημερινὴ ταινία δὲν μπορεῖ
κανεὶς νὰ δεῖξει ὕστερ' ἀπὸ ἓνα συμβάν,
παρὰ μόνον κάτι ποῦ τὸ ἀκολούθησε, ποτὲ
κάτι ποῦ συνέβηκε προηγούμενα ἢ ταυ-
τόχρονα. Ἡ ἀναδρομὴ στὸ παρελθόν
δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ παρά μό-
νον ὡς ἀνάμνηση ἢ ἀφήγηση ἐνὸς προ-
σώπου. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἀντιστοιχεῖ ἀπό-
λυτα σὲ μιὰν ἀρχὴ τῆς ποιητικῆς τοῦ
Ὀμήρου (ἀκριβῶς ὅπως στὰ «ἰντερμέ-
δια» τῆς ταινίας ἀντιστοιχεῖ τὸ hoir-
rog vacui τοῦ Ὀμήρου). Οἱ ταυτό-
χρονες δράσεις παρουσιάζονται στὸν Ὀ-
μηρο, κατὰ τὰ συμπεράσματα τοῦ Th.
Zielinski, ὡς ἐπεισόδια διαδοχικὰ ἀλ-
λιῶς τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δυὸ παραλείπεται
κι αὐτὸ συνεπάγεται ἓνα αἰσθητὸ κενό,
ὅταν τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν ὑποδηλώνεται
ἀπὸ πρὶν ἀρκετὰ καθαρὰ γιὰ νὰ μπορέ-
σουμε νὰ φανταστοῦμε εὐκόλα τὴν ἐξέ-
λιξή του. Κατὰ τρόπο ἐντελῶς ἀπροσ-
δόγητο τὸ μοντάζ τῆς ἡχητικῆς ταινίας
ἀκολουθεῖ μὲ ἀκριβεία τὶς πολὺ παλιῆς
ἀρχὲς τῆς ποιητικῆς τοῦ ἔπους. Ἡ σα-
φέστατη τάση τοῦ κινηματογραφικοῦ
χρόνου νὰ σεβαστεῖ τὴν διαδοχικὴ ἐξέ-
λιξη ἦταν ἤδη φανερὴ στὶς βουβὲς ται-

νίες, οἱ ἐνδιάμεσοι ὅμως τίτλοι ἐπέτρε-
παν ὀρισμένες ἐξαιρέσεις: ἓνας τίτλος
ὅπως «Στὸ μεταξύ...» ἦταν ἢ εἰσαγωγή
μῆς ταυτόχρονης δράσης· κι ἓνας τίτλος
ὅπως «Ὁ Χ. εἶγε ζήσει νέος στὴν ἐξο-
χή...», κ.τ.λ., ἐπέτρεπε τὴν ἀναδρομὴ
στὸ παρελθόν.

Ἀκριβῶς ὅπως ὁ «νόμος τοῦ χρονο-
λογικοῦ ἀσυμβίβαστου» ἀνήκει στὴν ἐπο-
χὴ τοῦ Ὀμήρου καὶ ὄχι στὸ ἀφηγηματι-
κὸ ποίημα γενικὰ, ἔτσι καὶ οἱ σημερινοὶ
νόμοι τοῦ κινηματογράφου δὲν πρέπει
νὰ ὀδηγήσουν σὲ βιαστικὲς γενικεύσεις.
Ὁ θεωρητικὸς τῆς τέχνης ποῦ περιορί-
ζει τὴν τέχνη τοῦ μέλλοντος σὲ φόρμου-
λες, θυμίζει πολὺ συχνὰ τὸν βαρόνο Μυν-
γάουζεν ποῦ σήκωνε τὸν ἑαυτὸ του τρα-
βῶντας τὰ μαλλιά του. Εἶναι ὁμως ἴσως
δυνατὸ ν' ἀνακαλύψει κανεὶς ὀρισμένες
κατευθύνσεις ποῦ καθὼς ἀναπτύσσονται
μποροῦν νὰ γίνουν τάσεις πρὸ καθορι-
σμένες.

Μόλις προσδιορίζεται τὸ σύνολο τῶν
ποιητικῶν μέσων καὶ ὁ κανόνας ἀπο-
κρυσταλλώνεται μὲ τέτοια τελειότητα
ὥστε ἡ ἱκανότητα τῶν ἐπιγόνων νὰ γί-
νεται ὀλοφάνερη, ἐμφανίζεται συνήθως
ἡ τάση τῆς πεζολογίας. Πραγματοποιεῖ-
ται τώρα μιὰ λεπτομερέστατη ἐπεξερ-
γασία τῆς ζωγραφικῆς πλευρᾶς τοῦ κι-
νηματογράφου. Γι' αὐτὸ ἀκούγονται ξα-
φνικὰ ὀρισμένοι κινηματογραφιστὲς νὰ
φωνάζουν ἀπαιτώντας αὐστηρὲς κινημα-
τογραφικὲς ἀφηγήσεις χτισμένες ὅπως
τὰ ἔπη, γι' αὐτὸ αὐξάνει ἢ ἀντίθεση ἀπέ-
ναντι στὴν κινηματογραφικὴ μεταφορά,
ἀπέναντι στὸ ἄσκοπο παιχνίδι τῶν γυρῶ
πλάν. Ταυτόχρονα τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς
συνθέσεις μὲ θέμα αὐξάνει προοδευτικὰ
ἐνῶ τὶς παραμελοῦσαν ἐπιδεικτικὰ ἀκόμη
πρόσφατα. Ἐς ἀναφέρουμε ὡς παρά-
δειγμα τὶς περίφημες ταινίες τοῦ Eisen-
stein, ποῦ κι αὐτὲς δὲν ἔχουν θέμα, ἢ
Τὰ φῶτα τῆς πόλης τοῦ Chaplin ὅπου
ἀντηχεῖ, τελικὰ, τὸ σενάριο τῆς ταινίας
Ἐρωτὰς ἐνὸς γιατροῦ (L'amour d'un
medecin), μῆς πρωτόγονης ταινίας,
παραγωγῆς Gaumont, ποῦ γυρίστηκε
στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα: ἐκεῖνη εἶναι τυ-
φλὴ, τὴν φροντίζει ἓνας γιατρὸς καμ-
πούρης κι ἄσχημος ποῦ δὲν τολμᾷ νὰ
τῆς πεῖ τὸν ἔρωτά του· τῆς ἀναγγέλει
πὼς αὐριο θὰ μπορέσει νὰ βγάλει τὸν
ἐπίδεσμο ποῦ τῆς σκεπάζει τὰ μάτια,
πὼς γιατρεύτηκε, πὼς θὰ ξαναβρεῖ τὸ
φῶς τῆς. Ἐκείνος φεύγει, ἀναστατωμέ-
νος, βέβαιος πὼς θὰ τὸν ἀρνηθεῖ ἐπειδὴ
εἶναι ἄσχημος, ἐκεῖνη ὁμως τελικὰ πέ-
φτει στὸ λακμὸ του: «Σ' ἀγαπῶ γιατί μὲ
γιάτρεψες». Φιλί. Τέλος.

Σὰν ἀντίδραση στὴν ὑπερβολικὴ ἐπιτή-
δευση, στὴν τεχνικὴ ποῦ κατανατᾷ διακυ-
σματικὰ, ἐμφανίζεται ἡ συνειδητὴ ἀμέ-
λεια, τὸ ἠθελήμενα ἀνολοκλήρωτο· τὸ
σπίτσο γίνεται πλαστικὸς ἐκφραστικὸς
τρόπος (Ἡ χρυσὴ ἐποχὴ τοῦ μεγαλο-
φυοῦς Bunuel). Ὁ ντυλεταντισμὸς ἀρ-
χίζει ν' ἀρέσει. Οἱ λέξεις «ντυλετάντρε»
«ἀναγράφητος» ἔχουν στὸ λεκτικὸ ἀπό-
θεμα τῆς τσέχικης γλώσσας ἓναν ἠγο
ἀπελπιστικὰ μειωτικὸ. Ἰπάρχουν ὡστό-
σο ἐποχὲς στὴν ἱστορία τῆς τέχνης —
θὰ ἴεγα μάλιστα στὴν ἱστορία τῆς κουλ-
τούρας — ὅπου ὁ θετικός, ὁ κινήτριος
ρόλος τέτοιων καλλιτεχνῶν εἶναι ἀναμ-
φισβήτητος. Θέλετε παραδείγματα; Rou-
seau, ὁ Henri ἢ ὁ Jean-Jacques.

Ἵστερ' ἀπὸ μιὰ πλούσια συγκομιδὴ

τὸ χωράφι πρέπει νὰ ξαποστάσει. Πολ-
λὲς φορὲς ἤδη τὸ κέντρο τῆς κινηματο-
γραφικῆς κουλτούρας μετακινήθηκε. Ἐ-
κεῖ ὅπου εἶναι ἐντονη ἡ παράδοση τῆς
βουβῆς ταινίας, ἡ ἠχητικὴ ταινία βρῖσκει
μὲ πολλὸ κόπο ἕναν καινούριον δρόμον.
Ὁ τσέμικος κινηματογράφος ζεῖ μόνον
τὴν ἀναγέννησίν του (τὴν ἀναγέννηση τῶν
ἡμερολογίων τοῦ Puchmajer, κ.τ.λ.).
Στὸ γῶρον τοῦ βουβῶν κινηματογράφου
δὲν ἔγιναν πολλὰ πράγματα στὴν Τσε-
χοσλοβακία πού ν' ἀξίζουν ν' ἀναφερο-
ῦν. Σήμερα, μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς ὁμι-
λίας, ὑπάρχουν τσέμικες ταινίες πού ἀξί-
ζει νὰ τίς δεῖ κανεὶς. Εἶναι πιθανὸ ἡ
ἐλλείψῃ μιᾶς βαριάς παράδοσης νὰ διευ-
κολύνει τὸν πειραματισμό. Ἡ φτώχεια
δημιουργεῖ τὴν πραγματικὴ ἀρετή. Ἡ
ικανότητα τῶν τσέμων καλλιτεχνῶν νὰ
ἐπιωφελοῦνται ἀπὸ μιὰν ἀδυναμία τῆς
ντόπιας παράδοσης εἶναι κι αὐτὴ πατρο-
παράδοτη στὴν ἱστορία τῆς τσέμικης
κουλτούρας. Ἡ δροσερῆ, ἐπαρχιώτικη
πρωτοτυπία τοῦ ρομαντισμοῦ τοῦ Ma-
cha δὲ θὰ ἦταν δυνατὴ ἂν ἡ τσέμικη ποι-
ηση εἶχε ὑποστῆ τὸ βάρος ἐνὸς ὄριμου
κλασικοῦ κανόνα. Μήπως ὑπάρχει γιὰ
τὴ σύγχρονη λογοτεχνία ἔργον πῶς δύσκο-
λο ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη νέων μορφῶν
τοῦ χιοῦμο; Οἱ σοβιετικοὶ χιοῦμορί-
στες μιμοῦνται τὸν Γκόγκολ, τὸν Τσέ-
χωφ, κ.τ.λ., στοὺς μύθους τοῦ Kästner
ἀντιγῆ ὁ σαρκασμὸς τοῦ Heine, τὰ γαλ-
λικά καὶ ἀγγλικά χιοῦμοριστικά ἀφηγη-
ματα τῆς ἐποχῆς μας θυμίζουν συνήθως
κέντωνα (μύθους συρραμμένους ἀπὸ πα-

ραξέματα). Ὁ μόνος λόγος γιὰ τὸν ὁ-
ποῖο μπόρεσε νὰ γεννηθεῖ ὁ καλὸς στρα-
τιώτης Σβέικ εἶναι γιὰτὶ ὁ τσέμικος 19.
αἰώνας δὲν εἶχε δημιουργήσει κανόνα
χιοῦμο.

1. Ἀναφέρομαι ἐδῶ στὸν κινηματογρά-
φο μόνον ἀπὸ τὴ σκοπία τῆς τέχνης. Θὰ
ἔπρεπε νὰ ἐξετασθεῖ τὸ πρόβλημα αὐτὸ
κι ἀπὸ τὴ σκοπία τῆς ἱστορίας τῆς κουλ-
τούρας, τῆς κοινωνικοπολιτικῆς καὶ οἰκο-
νομικῆς ἱστορίας.

Μετάφραση: Π.Α. ΖΑΝΝΑΣ

Leo Kulechov: γενν.: 1899. Ἕνας
ἀπὸ τοὺς δημιουργοὺς τοῦ σοβιετικοῦ
κινηματογράφου, θεωρητικὸς καὶ σκη-
νοθέτης. Louis Delluc: (1890-1924).
Γάλλος κριτικὸς καὶ σκηνοθέτης, ἕνας
ἀπὸ τοὺς πῶς ἀξιόλογους θεωρητικούς
τοῦ βουβῶν κινηματογράφου. Τὸ βιβλίο
τοῦ Photogenie δημοσιεύθηκε τὸ 1920.
Boris Mikhailovitch Eikhenbaum:
(1886-1959). Κριτικὸς τῆς λογοτεχνίας
κυρίως, δραστήριον μέλος τῆς ομάδας
τῶν ρώσων φορμαλιστῶν. Andre Beau-
cler: γενν. 1898. Γάλλος συγγραφέας
δημοσιογράφος καὶ σεναριογράφος. Juri
Nikolaevitch Tynianov: (1894-1943).
Ἕνας ἀπὸ τοὺς κυριότερους φορμαλιστές,
κριτικὸς, ἱστορικὸς, συγγραφέας. Jean
Epstein: (1897-1953). Γάλλος σκηνο-

θέτης καὶ θεωρητικὸς τοῦ κινηματογρά-
φου. Emile Vuillemin: (1882-1960).
Γάλλος μουσικολόγος. Πρὸ τοῦ 1939
διατέλεσε κινηματογραφικὸς κριτικὸς.
Avant le baccalauréat: δὲ στάθηκε
δυνατὸ νὰ ἐντοπίσουμε αὐτὴ τὴν ταινία.
Ὁ γάλλος μεταφραστὴς δὲν δίνει καμιά
ἐνδειξὴ γιὰ τὴν ἐθνικότητά της καὶ εἶναι
ἔγνωστο ἂν ὁ τίτλος αὐτὸς ἀνταποκρί-
νεται στὸν πρωτότυπον. Bela Balazs:
(1884-1949). Οὐγγρὸς θεωρητικὸς, ἕνας
ἀπὸ τοὺς πῶς ἀξιόλογους στὴν ἱστορία
τοῦ κινηματογράφου. Frank Martin:
γενν. 1890. Ἑλβετὸς συνθέτης. Edwin
Porter: (1870-1941). Πρωτοπόρος στὰ
ἥρωικά χρόνια τοῦ ἀμερικανικοῦ κινη-
ματογράφου. Χρησιμοποίησε τὸν D.
W. Griffith (1875-1948) ὡς ἡθοποιὸ
καὶ ἔτσι τὸν εἰσήγαγε στὴν καταπλη-
κτικὴ του σκηνοθετικὴ καριέρα. Se-
myon Timochenko: Ρώσος θεωρητικὸς
καὶ σκηνοθέτης. L'amour d'un me-
decin: εἶναι δύσκολο νὰ ἐντοπισθεῖ καὶ
ἡ ταινία αὐτὴ στὸ σύνολο τῆς παραγω-
γῆς Gaumont. Antonin Jaroslav Puch-
majer: (1769-1820). Τσέχος λόγιος,
ἐκδότης «Ἡμερολογίων» ὅπου συγκέν-
τρωνε ἔργα τῶν τσέμων ποιητῶν τῆς
ἐποχῆς. Karel Hynek Macha: (1810-
1836). Κυριότερος ἐκπρόσωπος τοῦ τσέ-
μικου ρομαντισμοῦ, ἔγραψε ποιήματα
καὶ πεζά. Erich Kästner: γενν. 1899.
Γερμανὸς σατιρικὸς ποιητὴς καὶ πεζο-
γράφος. Σβέικ: πρόκειται φυσικὰ γιὰ
τὸν περίφημον ἥρωα τοῦ Jaroslav Ha-
sek (1883-1923).

ἔρευνα

Τὸ Πανεπιστήμιο σήμερα

Ἡ ἔρευνα αὐτὴ, ὅπως καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ Δημ. Ρόκου «Οἱ
φοιτητὲς καὶ οἱ δάσκαλοι τους» (Συνέχεια, τ. 5), εἶχαν προετοι-
μαστεῖ γιὰ τὸ περιοδικὸ Πολίτης. Γιὰ λόγους πού σχετίζονται
ἄμεσα μὲ τίς συνθήκες πού ἐπικρατοῦν τὰ τελευταῖα χρόνια στὴ
χώρα μας, καὶ κυρίως μὲ «ἐσωτερικὲς» δυσκολίες λειτουργίας,
τὸ περιοδικὸ Πολίτης δὲν κυκλοφόρησε. Ἡ συντακτικὴ του ἐπι-
τροπὴ καὶ ἡ ομάδα ἐργασίας τῆς συγκεκριμένης ἔρευνας παρα-
χώρησαν στὴ Συνέχεια τὰ κείμενα αὐτὰ καθὼς καὶ ἄλλα σχετικὰ
πού θὰ δημοσιευτοῦν σὲ ἐπόμενα τεύχη. Ἡ Συνέχεια τοὺς εὐχα-
ριστεῖ γιὰ τὴ φιλικὴ συνεργασία.

Σ' ἕνα σκόπιμα «εὐρέος φάσματος» ἐρωτηματολόγιον κα-
λοῦνται δάσκαλοι καὶ φοιτητὲς νὰ ἀπαντήσουν, βλέποντας ὁ καθέ-
νας αὐτὸ πού θέλει νὰ δεῖ καὶ φωτίζοντας ἀπὸ τὴ σκοπία του
ἐκεῖνο τὸ σημεῖον πού κατὰ τὴ γνώμη του ἔχει ἰδιαίτερη σημασία
γιὰ τὴν Παιδεία στὴν πατρίδα μας. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ὁ καθέ-
νας ἀπὸ τοὺς συμμετέχοντες στὴν ἔρευνα μπορεῖ νὰ ξεχωρίσει
μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα πού ἀκολουθοῦν, μὲ τὰ ὁποῖα καὶ νὰ
καταπιαστεῖ μεθοδικότερα καὶ διεξοδικότερα, καὶ αὐτὸ θὰ ἔχει
ἰδιαίτερη ἀξία στὴν κατὰ βάθος θεώρηση τῶν προβλημάτων.

Στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἔρευνας ἀπαντοῦν ὁ τακτικὸς καθη-
γητὴς τοῦ Ε.Μ.Π. Θ. Τάσιος καὶ ὁ διδάκτωρ μηχανικὸς Δημ.
Ρόκος, πού ἀπομακρύνθηκαν στὰ 1969 ἀπὸ τὸ Ε.Μ.Π. Παράλ-
ληλα, ὁ δημοσιογράφος Νικηφόρος Ἀντωνόπουλος, πού ἔχει ἀσχολη-
θεῖ ἰδιαίτερα μὲ τὰ προβλήματα τῆς Παιδείας, παρουσιάζει
μια συζήτηση μὲ φοιτητὲς διαφόρων Σχολῶν — ἡ συζήτηση αὐτὴ
ἔγινε πρὶν διατυπωθεῖ τὸ ἐρωτηματολόγιον καὶ βοήθησε σημαντικὰ
στὴ διατύπωσίν του.

ΤΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

1. Ποιὰ εἶναι ἡ προσφορὰ ἐνὸς
πανεπιστημίου στὸ κοινωνικὸ, οἰ-
κονομικὸ καὶ πολιτιστικὸ πεδίο σὲ
μιά σύγχρονη δημοκρατικὴ χώρα;

2. Νομίζετε ὅτι ἡ δομὴ τῶν Α.Ε.
I. τῆς χώρας ἀνταποκρίνεται στὶς
σημειωθεῖς ἀνάγκες της καὶ μπορεῖ
νὰ καλύψει τίς ἀνάγκες Παιδείας
τοῦ λαοῦ μας;

3. Πιστεύετε ὅτι τὰ Α.Ε.Ι. περ-
νοῦν κρίση; Ἄν ναι, πού κατὰ τὴ
γνώμη σας ἐντοπίζεται ἡ κρίση καὶ
ποιεῖς μεταρρυθμίσεις θεωρεῖτε ἀ-
ναγκαῖες γιὰ νὰ ξεπεραστεῖ ἡ κρί-
ση αὐτή;

4. Πῶς βλέπετε τὸ μέλλον τῶν
Α.Ε.Ι. τῆς χώρας κάτω ἀπὸ τὸ
ποῖσμον τῶν σχέσεών τους μὲ τὴν
πολιτείαν, τοὺς φοιτητὲς, τὰ σύγ-
χρονα ρεύματα σκέψης καὶ τίς μετα-
βολὲς πού συντελοῦνται στὸ γῶρον
τῆς Παιδείας σ' ὅλο τὸν κόσμον τὰ
τελευταῖα χρόνια;

5. Πῶς βλέπετε τὸ ρόλο τοῦ κα-

θηγητή του Α.Ε.Ι. και ποιά είναι τα χαρακτηριστικά ενός σύγχρονου καθηγητή που θέλει να έχει ουσιαστική επικοινωνία και απήχηση στους φοιτητές του;

6. Πώς βλέπετε το αίτημα των φοιτητών για σύνδεση του περιεχομένου της επιστήμης που σπουδάζουν με τον συγκεκριμένο κοινωνικό χώρο που θα υπηρετήσουν;

7. Πώς βλέπετε την τάση των φοιτητών να μετέχουν άμεσα στα προβλήματα του τόπου;

ΟΙ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Θ. ΤΑΣΙΟΣ

Πρέπει να πω άμεσα τη γνώμη μου για το νόημα που μπορεί να 'χουν τέτοιου είδους συνοπτικές απαντήσεις. Όταν το έρωτηματολόγιο θέτει μερικά από τα πιο καιρία εθνικά και πανανθρώπινα προβλήματα, δεν ξέρω αν είναι πολύ σοβαρό να δίνει κανείς «απαντήσεις» μέσα σε λίγες γραμμές ή σε λίγες σελίδες. Και τα μὲν ερωτήματα του περιοδικού σωστά συμπυκνώνουν τον προβληματισμό γύρω απ' το θέμα. Ας μὴν ξεχνάμε όμως και το επίκαιρο πλέγμα της μεσοανιστικής υπεραπλοποίησης, που είναι ο πρόγονος κάθε φασισμού...

Γι' αυτό, θά μού συγχωρηθεί ότι από το σύνολο των ερωτήσεων, θά πάρω μόνο μερικές αφορμές, για να μοιραστώ μαζί σας μερικές άτελες απόψεις — που, στο κάτω κάτω, δεν είναι κἀν δικές μου. Μερικοί από τους συναδέλφους μου προβληματίζονται, χρόνια τώρα, γύρω από ανάλογα θέματα, ετοιμάζουν μελέτες, πειραματίζονται, προτείνουν λύσεις — και περιμένουν. Κι αντί για «αγκρίσεις», δέχονται συνήθως επικρίσεις. Από κάθε κατεύθυνση δέ.

Σίγουρα, το πρόβλημα του ερασιτεχνισμού σ' αυτόν τον τόπο πρέπει να ξαναμελετηθεί...

Χαίρομαι που στο πρώτο κιόλας ερώτημα τίθεται ένα ζήτημα συσχέτισης: Παρά τις κάποιες θετικές αλληλεξαρτήσεις τους, το οικονομικό και το πολιτιστικό πεδίο είναι δυο άρκετά ξεχωριστοί στόχοι κοινωνικής αποστολής. Την άνοιξη του 1972, το ανώτατο δικαστήριο των ΗΠΑ ένομολόγησε, αναγνωρίζοντας επίσημα δυο εφημερίες: Την οικονομική εφημερία και μία, ως την ποίμε, ούμικανιστική (αιθθητική) εφημερία κι εφημερία περιβάλλοντος, με την πιο γενική τους σημασία). Έτσι, είναι εύλογο να 'χει και το Πανεπιστήμιο τον διπλό ρόλο να ευδωάσει και τις δυο εφημερίες. Και πρέπει να αναγνωρισθεί άμεσα ότι οι δυο αυτές εφημερίες είναι σε μεγάλο βαθμό ανταγωνιστικές:

Η «παραγωγή» πολλών ικανών ειδικευμένων στελεχών της Οικονομίας με στα πανεπιστήμια, απαιτεί συνήθως σοβαρές θυσίες γενικής παιδείας, εύρους επιστημονικών σπουδών και αναπτύξεως της κριτικής προσωπικότητας των σπουδαστών. Παρ' όλ' αυτά, το Πανεπιστήμιο

θα πρόδινε την αποστολή του αν γλιστρούσε σε μιάν εύκολη μονομέρεια: Τέτοια είναι η περίπτωση των «ουδέτερον επαγγελματικών μηχανών» (που αυτοτιλοφορούνται πανεπιστήμια) στις όλοκληρωτικές χώρες ή, από την άλλη μεριά, τέτοια εύκολη μονομέρεια έστεινε να γίνει και το ντιλετάντικο φυτώριο του έλευθερου πανεπιστημίου του Δυτ. Βερολίνου (που έχασε ραγδαία την επιστημονική του στάθμη). Βλέπετε, τὰ άκρα είναι πάντα εύκολα — ο συνδυασμός κι η βελτιστοποίηση θέλουν μόχθο και ύπευθυνότητα.

Πρέπει, ωστόσο, να ομολογηθεί ότι αυτή η βελτιστοποίηση μέσα στα πανεπιστήμια αλλοιώνεται πολλές φορές από κοντόφθαλμες πολιτικές πιέσεις (να ποιά είναι η αξία της πανεπιστημιακής αυτονομίας), είτε από την έλλειψη ταχείας διάδσεως πληροφοριών ανάμεσα στο κοινωνικό σύνολο και στην εκπαίδευση. Απ' αυτή την τελευταία άποψη, ένα ιδεώδες ομοίωμα πανεπιστημίου ήταν η αρχαία Αγορά: εκεί έκδηλώνονταν τὰ ρεύματα του Δήμου, εκεί γινόταν κι η «διδασκαλία» απ' όσους *achioris causae* συνήγοντο στην Αγορά για να μιλήσουν. Παρ' όλες δε τις μεταβολές κλιμακίας και χρόνου, μπορούμε να κρατήσουμε μερικά βασικά γνωρίσματα από το παλιό εκείνο μοντέλο. Την μετάκληση των ικανών να διδάσκουν συστηματικά μέσα στο πανεπιστήμιο, καθώς και τη συμμετοχή εκπροσώπων των παραγωγικών τάξεων και της πολιτιστικής ζωής στη διοίκηση του πανεπιστημίου. Πάντως, μιὰ που φτάσαμε σε θέμα διοικήσεως, σπεύδω να διευκρινίσω ότι αυτή η συμμετοχή που αναφέρω εδώ, καθώς και η εύλογη συμμετοχή των φοιτητών, δεν μπορεί παρά να 'χουν το νόημα μιὰς νόμιμης διαδικαστικής έπαφής του πανεπιστημίου με όλους τους κοινωνικούς χώρους. Αντιθέτως, θεωρώ ότι συνιστά έρασιτεχνική δημιουργία πρώτου μεγέθους ή κατ' έπιφανση δημοκρατική εκείνη λύση που μεταμορφώνει τους καθηγητές των πανεπιστημίων σε φρόνιμες διδακτικές μηχανές. Η πρόσφατη απόφαση του συναγματοδικού δικαστηρίου της Γερμανίας (όστερα από μιὰ πολύχρονη πείρα τέτοιων «δημοκρατικών» λύσεων) έρχεται να τονίσει τη θεμελιώδη σημασία της διοικητικής άρμοδιότητας των καθηγητών — και τούτο εν όνοματι της έλευθερίας της Παιδείας (βλ. *Le Monde*, 3/7/73). Και, μιὰ που φτάσαμε ως εδώ, δυο λόγια και για την ύψιμη προοδευτικότητα όρισμένων δικών μας έρασιτών του αμερικάνικου προτύπου, με το συμβούλιο των έπιχειρηματιών και τον θεσμοτοργό «Πρόεδρο» του πανεπιστημίου: Η σύγκυση είναι πολλαπλή. Μιλάνε για άποτυχία του σημερινού συστήματος διοικήσεως, όταν η σημερινή διοίκηση γίνεται με ύποτυπώδεις υπηρεσίες και μ' όλα τὰ αντικίνητρα του δημοσίου λογιστικού. Έστερα, μιμούμενοι τὰ έξωτερικά χαρακτηριστικά του αμερικάνικου προτύπου, ελπίζουν να έξουδετερώσουν με τρόπο μαγικό όλες τις διαφορές οικονομικής και κοινωνικής δομής, καθώς και τις συντριπτικές διαφορές βαθμού αναπτύξεως της χώρας μας με τις ΗΠΑ: Έκει η πανεπιστημιακή ανάπτυξη προήλθε σαν ένα αυτόματο παράλληλο επακολούθημα της οικονομικής και κοινωνικής αναπτύξεως — γι' αυτό και στα, ιδιωτικά κατ' άρχην, πανεπιστήμια

τους υιοθέτησαν την ίδια οργανωτική φόρμα που είχε η έπιτυχημένη οικονομία τους. Σε μάς, αντίστροφως, η πανεπιστημιακή οργάνωση προηγείται (και φιλοδοξεί να έπιταχύνει) την ανάπτυξη.

Και όλ' αυτά, όταν κι αυτή άκόμη η διοίκηση των ελληνικών έπιχειρήσεων δεν έχει ξεπεράσει την οικογενειακή της φάση. Σκεφθείτε, λοιπόν, τί θα γίνει όταν θά μεταφερθούν τὰ ήθη της άγοράς και μες στα ελληνικά πανεπιστήμια... Κι άκόμη, γιατί τάχυ άρκεί στον Πρόεδρο να 'χει για σύμβουλο έναν άκαδημαϊκό Κοσμήτορα, και δεν άρκεί στον Πρύτανη να 'χει για σύμβουλο έναν διοικητικό ύψηλης στάθμης;

Αν τώρα με ρωτούσατε τί θα γίνει με τις αναπόφευκτες περιόδους των ανάξινων πρυτάνεων — θά έλεγα ότι αυτός θα τους βραχυκυκλώσει γρήγορα η θεσμοθέτηση των έσωτερικών πανεπιστημιακών όμάδων έργασίας. Κι άκόμη, το μύω να έλπίζω ότι θά 'ρθει μέρα που ο τύπος θα δημοσιεύει τεκμηριωμένες κριτικές για τὰ έργα ενός πρυτάνεως, όπως κάνει για τὰ έργα ενός μασέτρου ή ενός ύπουργού.

Σ' ένα απ' τὰ ερωτήματα γίνεται λόγος για την κρίση των πανεπιστημίων. Όλοι οι θεσμοί περνάνε σήματα κρίσης, κι αυτό έπιτέλους έχει και την ευχάριστη πλευρά του, παρά τις βαριές ευθύνες που συνεπάγεται για τόν καθένα μας. Το πανεπιστήμιο έχει, απ' την ίδια τη φύση του, μιὰ άδράνετα μεγαλύτερη από άλλα συστήματα. (Ο μικρότερος χρόνος συλλήψεως, σχεδιασμού και ύλοποιήσεως μιὰς πανεπιστημιακής δράσεως είναι μιὰ δεκαετία). Γι' αυτό και η στροφή του συστήματος αυτού γίνεται δυσκολότερα και με περισσότερο θόρυβο. Το θέμα είναι μόνο αν η στροφή αυτή είναι σωστή. Κι εδώ θέλω να δώσω μιὰ έμπειρική απάντηση σ' ένα συγκεκριμένο θέμα που μου είναι πολύ οικείο: την πορεία του Πολυτεχνείου τὰ τελευταία 5-10 χρόνια — το διάστημα δηλαδή που το Πολυτεχνείο συνεεδητοποίησε συστηματικά τις νέες ανάγκες, και τις μετουσίωσε σε μιὰ σειρά μελετών για τις έτοιμοιες μεταρρυθμίσεις του σε όλους τους τομείς, από τὰ προγράμματα ως την έρευνα, από τη διοικητική του λειτουργία ως τις μεταπτυχιακές σπουδές κ.τ.λ. Είναι, λοιπόν, κοινό μυστικό ότι καμιά συνέχεια δεν δόθηκε σ' εκείνες τις μελέτες, εκτός δε από την άτυχη ιστορία των διορισμών μερικών «έπικουρών» καθηγητών από το ύπουργ. συμβούλιο, ούσιαστική μεταβολή της καταστάσεως δεν έγινε. Είναι όμως εύτυχημα ότι τούς τελευταίους 3-4 μήνες άρχισαν να προωθούνται όρισμένες προτάσεις, όπως οι συστηματικές μεταπτυχιακές σπουδές και η έντολη διδασκαλία σε πετυχημένα στελέχη της βιομηχανίας. Θέλω να μαι αισιόδοξος για την υιοθέτηση και άλλων προτάσεών μας — αλλά, για ύνομα του Θεού, οι καιροί δεν είναι μενετοί. Κι άκόμη, δεν έχω καθόλου αντιληφθεί με ποιά ούσιαστικά κριτήρια τὸ έποπτεούν Έπουργείο κρίνει και άπορρίπτει συγκεκριμένες προτάσεις, και μάλιστα χωρίς διάλογο. Όπως, λόγω χάρης, η πρόταση νέων έδρών που τις άπαιτεί η Οικονομία, τις ζητούν παραγωγικά ύπουργεία, και τις συνιστά το Πολυτεχνείο. Είναι ούσιαστικά και τυπικά σωστή αυτή η ύποβάθμιση των πανεπιστημίων σε δημοσιούπαλληλικά παραρτήματα ενός ύπουργείου; Κάμποσα τέτοια

Βασικά ερωτήματα έχουν ανάγκη από μίαν επείγουσα καλόπιστη μελέτη από την Πολιτεία κι απ' τὰ πανεπιστήμια. Οι έθνικες ανάγκες μας δὲν αφήνουν ἄλλα περιθώρια χρόνου ἢ ἀνεπισήμων διαβουλεύσεων με ἀγνώστους συμβούλους. Τὸ παράδειγμα τοῦ μόνιμου ἐπιτελικοῦ ὀργανισμοῦ ὄλων τῶν γερμανικῶν πανεπιστημίων (Rektorenkonferenz) μᾶς προσφέρει πολλές δυνατότητες.

Τὰ ερωτήματα τοῦ περιοδικοῦ μιλάνε γιὰ τὸ πλέγμα τῶν σχέσεων τοῦ πανεπιστημίου με τὴν Πολιτεία, τοὺς φοιτητὲς καὶ τὴ σύγχρονη σκέψη. Μερικὰ σύντομα ὑπαντικτικὰ σχόλια σ' αὐτὸ τὸ ερώτημα:

α) Θυμίζω μιὰ διαπίστωση τῆς ὑπ' ἀριθ. 153402/31.10.1970 ἐγκυκλίου τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας: «Δεόν νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα πρέπει νὰ πᾶσῃ πλέον νὰ δαπανᾷ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ πλούτου τῆς δι' ἐξοπλισμοῦς. Συμφῶνως πρὸς στοιχεῖα τῆς UNESCO, ὁ κόσμος δαπανᾷ δι' ἐξοπλισμοῦς 40% περισσότερα ἀπὸ ὅ,τι δαπανᾷ διὰ τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν». Εἶναι ἀλήθεια πὼς δὲν γίνονται τὰ πάντα με λεφτὰ. Ὑπάρχουν ὅμως πολλὰ πράγματα ποὺ γίνονται με λεφτὰ, ἀκόμη καὶ στὴν Παιδεία. Ἡ γενναϊότητα τῶν πιστώσεων στὸ χῶρο αὐτὸν οὐδέποτε κινδυνεύει νὰ εἶναι μιὰ κακὴ ἐπέκταση, ἂν θέλομε νὰ ἀποφύγομε τὴν «εἴωρον ἀμάθειαν» ποὺ μυκτηρίζει ὁ Πλούταρχος.

Δυὸ λόγια ἀκόμη σχετικά με τὴν Πολιτεία. Ἡ πανεπιστημιακὴ πολιτικὴ ὀφείλει νὰ συνδέεται διαρθρωτικὰ καὶ ἀριθμητικὰ με τὰ πολυετῆ σχέδια ἀναπτύξεως. Ὁ σχεδιασμοῦς τῆς ἐκπαίδευσως δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντικείμενο «καλῶν ιδεῶν» καὶ ἐμπνεύσεων. Αὐτὴ ἡ φράση προηγείται: εἶναι ἡ πολιτικὴ φάση καθορισμοῦ τῶν θεμελιωδῶν Ἀρχῶν καὶ Ἀξιών γιὰ τὴν προγραμματισμὸ τῆς Παιδείας — «ἡ ἐπιλογὴ ἐιδικότερον ἡθικῶν, κοινωνικῶν καὶ οικονομικῶν προσανατολισμῶν», ποὺ τονίζει ὁ Δημήτρης Τσάτσος. Ἀπὸ κει καὶ πέρα, ὅμως, χρειάζεται μιὰ ὀργανωτικὴ σύνδεση τῆς Παιδείας με τὴν Οἰκονομία καὶ τὴν Ἀγορὰ ἐργασίας. Καὶ ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ συνδέσετε διαρθρωτικὰ τὰ τρία αὐτὰ «συστήματα», εἶναι νὰ στηριχθεῖτε κατ' ἀρχὴν σὲ ἀριθμοῦς.

β) Κατὰ τὸ περσινὸ προοπτικὸ Σχέδιο 15-ετοῦς ἀναπτύξεως, οἱ βασικοὶ κοινωνικοὶ σκοποὶ τῆς Παιδείας ἀφοροῦν: «— Τὴν διασφάλισιν τῆς ἐλευθερίας — Τὴν ἐνταξιν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν κοινωνία — Τὴν κοινωνικὴν εὐημερίαν».

Ἴδου λοιπὸν ὅτι, ἐμμέσως ἀλλὰ σαφῶς, ἔγινε μιὰ ἐπίσημη ἱεράρχηση ἀξιών καὶ ἡ ἐλευθερία πῆκε μπροστὰ. Ἡ δὲ παιδεία ἐλευθερίας ὀφείλει ν' ἀρχίζει ἐγκαίρως. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀπόψη, οἱ σπουδαστὲς μας (ποὺ εἶναι ἐνήλικες ἔλληνες πολίτες) ἔχουν ἀνάγκη νὰ προσδιορίσουν τὸν ἑαυτὸ τους καὶ νὰ ἀναπτύξουν τὴν ἀτομικότητά τους με μιὰ διαδικασία προσωπικῶν ἐμπειριῶν. Ἐστὶ ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς γίνονται φανερὰ ὅτι τὸ πανεπιστήμιο ὀφείλει νὰ γίνῃ θερμοκήπιο ἐλευθερῆς ἀσκήσεως ἰδεῶν ἀλλὰ καί, κυρίως, ἀντιλήψεως εὐθυμῶν. Αὐτὴ δὲ ἀκριβῶς ἡ διαπίστωση προσδιορίζει καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν σχέσεων τοῦ σπουδαστοῦ με τὸ πανεπιστήμιο. Βεβαίως, τὸ παιγνίδι τῆς ἐλευθερίας ἔχει τὰ ρίσκα του — ἀλλὰ τὶ νὰ κάνομε;

Τὸ μέγιστον αὐτὸ Μᾶθημα δὲν παρέχεται ἀδαπάνως... Στὸ κάτω κάτω, Ars et Sientia sub Libertatem florent, ὅπως διδάσκει καὶ τὸ ἐμβλημα τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀκαδημίας.

Ὅσο γιὰ τὴν «ἀπήχηση» τοῦ πανεπιστημιακοῦ δασκάλου στοὺς φοιτητὲς του, θὰ ἐπιστρέψω πρῶτα τοὺς κάποιους κινδύνους εὐκόλης δημαγωγίας ποὺ κρύβονται πολλές φορές κάτω ἀπὸ τέτοιους κοντόφθαλμους στόχους. Θὰ τελειώσω ὅμως τὴν ἀπάντησή μου με μιὰ φράση τοῦ συναδέλφου μου Νίκου Ἀθανασιάδη, ποὺ διατύπωσε κατὰ τὴ δίκη του τῆς 13/8/73: «Ὁ ρόλος τοῦ Καθηγητοῦ Ἀνωτάτης Σχολῆς δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ νὰ εἰσαγάγῃ τοὺς σπουδαστὰς εἰς τὴν Ἐπιστημονικὴν Μεθοδολογίαν, ἀλλὰ λόγω ἀκριβῶς τοῦ κρισίμου τῆς ἡλικίας αὐτῶν, νὰ ἐμφυτεύσῃ εἰς αὐτοὺς τὰ ἀισθήματα τῆς ἀνθρωπιάς καὶ τῆς κοινωνικότητος, τῆς εὐθυκρίας καὶ τῆς ἀξιοπροπέας, τοῦ ἀνδρισμοῦ εἰς τὰς ἰδέας καὶ τὰς πράξεις των».

Τέλος, τὰ ερωτήματα ἀναφέρονται καὶ σὲ ὀρισμένα φοιτητικὰ αἰτήματα με εὐρύτερη κοινωνικὴ σημασία. Δὲν εἶμαι βέβαιος, πρῶτα πρῶτα, γιὰ τὴν ἀντιπροσωπευτικότητά καὶ τὴν σαφήνεια αὐτῶν τῶν αἰτημάτων. Ἀντίθετα, σὲ μερικὰς ἄλλες χῶρες διακρίνεται ἡδη μιὰ ἰσχυρὴ τάση τῶν νέων ν' ἀποδεσμεύσουν τὴν ἐκπαίδευσιν ἀπὸ συγκεκριμένα ἐπαγγέλματα, νὰ τὴν κάνουν πιὸ εἰκαμπτη, λιγότερο δεσμευτικὴ. Ἐτσι, θὰ μείνῃ ἀναγκαστικὰ στὴ γενικότητα τοῦ θέματος, ὑπενημίχοντας ἀπλῶς τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ σύμμετρη ἀνάπτυξη ἐνδιαφερόντων στὸ φοιτητὴ: ἐπιμοχθὴ καὶ ὑπεύθυνη προετοιμασία γιὰ τὸν εἰδικὸ παραγωγικὸ του ρόλο (ἀναγκαῖο ὑπόβαθρο πολλῶν πολιτιστικῶν ἀγαθῶν), καὶ παράλληλη συμμετοχὴ στὸν συλλογικὸ προβληματισμὸ — γιὰτὶ, ἀλλιῶτικα, κάθε ἀδιάφορος» νέος εἶναι κι ἓνα ὑποψήφιο θύμα γιὰ τοὺς ἰστροφύγους κάθε χρώματος.

Ἄλλωστε, ἡ ἄσκηση μιᾶς ἐπιστήμης δὲν συνιστᾷ πλέον «αὐτάξια»: ὁ φοιτητὴς μας πρέπει νὰ διδάχθῃ τὴ μέθοδο νὰ συναρτᾷ τὸ ἀξιολογικὸ πρόβλημα με τὴν ἐπιστημονικὴν πολιτικὴν.

Ἐνα ἐπιμύθιο, ἂν μοῦ ἐπιτρέπεται. «Ὅσο περισσότερη συζήτηση γίνεταί γύρω ἀπὸ τὴν Παιδεία, ὅσο περισσότερες αἰτιολογικὲς ἐκθέσεις ἐκπαιδευτικῶν νομοσχεδίων δημοσιεύονται, καὶ ὅσο πλατύτερος ἐλευθερὸς διάλογος παρουνιάζεται στὸν τύπο, τόσο περισσότερο θὰ νιώθουμε ὅλοι τὶς εὐθύνες μας — τόσο θὰ περιορίζονται οἱ πιθανότητες σφαλμάτων με τεράστιες ἐπιπτώσεις. Καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ, τὸ ερωτηματολόγιο τῆς Συνέχειας συμβάλλει ἐπίκαιρα.

Θ. ΤΑΣΙΟΣ

*

ΔΗΜ. ΠΟΚΟΣ

1. Ἡ προσφορά τοῦ σωστὰ διαρθρωμένου καὶ συνεχῶς ἐξελισσόμενου σημερινοῦ πανεπιστημίου μιᾶς δημοκρατικῆς χώρας εἶναι τὸ νὰ παράγῃ ἐπιστήμονες καὶ ἐπιστήμονες — τεχνικούς κοινωνικά ὑπεύθυνους, οικονομικά ἐνεργούς καὶ πολιτιστικά ὀλοκληρωμένους. Ἐπιστήμονες δηλαδή καὶ πολίτες ἀξίους γιὰ νὰ συμμετέχουν σὲ ὅλες τὶς διαδικασίες ποὺ διαμορφώνουν τὸ οἰκονομικοκοινωνικὸ καὶ πολιτιστικὸ «γίγνεσθαι» τῆς χώρας.

2. Χωρὶς καμία ἀμφιβολία δὲν ἀναποικρνεταί.

Ἡ δομὴ του εἶναι παραδοσιακὴ, καὶ δὲν ἐπηρεάστηκε καθόλου ἀπὸ τὶς μεταρρυθμίσεις στὸ χῶρο τῆς Παιδείας ποὺ κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν γεγονότων καὶ τῶν ἀναγκῶν συντελέσθηκαν καὶ συντελοῦνται τὰ τελευταῖα χρόνια σὲ ὅλον τὸν κόσμο.

Κάθε προσπάθεια, (καὶ πρέπει νὰ ὀμολογηθεῖ, ὅτι φωτισμένοι ἄνθρωποι κατὰ καιροὺς ἀγωνίστηκαν με αὐταπάρνηση γιὰ κάποια μεταρρύθμιση), χρόνια τώρα προσκρούει στὴν ἀντίδραση τοῦ πανίσχυρου κατεστημένου τῶν μανδραίνων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καὶ φυσικὰ δὲν ἀναφέρομαι μόνο στὰ τελευταῖα ἔξι χρόνια ποὺ προσπάθεια γιὰ μεταρρύθμιση δὲν ἴσταν κἂν νοητὴ.

Ἡ γλώσσα, ἡ ἀπὸ καθέδρας διδασκαλία, ἡ ὀλοκληρωσὴ τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας στὸ δίπλωμα, ἡ ἀνυπαρξία τῆς διακλαδικῆς (interdisciplinary) καὶ πολυκλαδικῆς (multidisciplinary) μεθοδολογίας στὴν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων, καὶ χίλια δυὸ ἄλλα, εἰκονογραφοῦν τὴν ξεπερασμένη δομὴ τῶν Α.Ε.Ι. στὴ χώρα μας, ποὺ με κανένα τρόπο δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι καλύπτει τὶς ἀνάγκες Παιδείας τοῦ Λαοῦ μας.

3. Ἡ κρίση στὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἴδρύματα σήμερα εἶναι παγκόσμιο φαινόμενο. Ἀμφισβητεῖται ἀκόμη καὶ ἡ ἀνάγκη ὑπαρξῆς τους, σὲ χῶρες ποὺ ἡ τεχνολογία εἶναι ὑπερβολικὰ ἀναπτυγμένη καὶ ποὺ τὰ ἐπακόλουθα τῆς βιομηχανικῆς — καταναλωτικῆς κοινωνίας γίναν ἐκδηλὰ ἡ ἀκόμη καὶ ἐπικίνδυνα γιὰ τὴν ποιότητα τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀνθρώπινη εὐτυχία.

Ἐτσι ἐμφανίζεται ὅλο καὶ μικρότερο ποσοστὸ ἐγγραφομένων κάθε χρόνο φοιτητῶν, δημιουργεῖται ἐιδικότερα μιὰ ἐντονη στροφὴ πρὸς τὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστήμες, τὰ τεχνολογικὰ πανεπιστήμια χάνουν συνεχῶς τὰ κονδύλια ποὺ τροφοδοτοῦσαν γιὰ χρόνια τὶς ἐρευνες, καὶ ἔνα χαρακτηριστικὸτατο καὶ σημαδιακὸ ἀποτέλεσμα: αὐτὴ τὴ στιγμή στὴν πιὸ ἐξελιγμένη χώρα τοῦ κόσμου τὴς Η.Π.Α., οἱ σπουδαστὲς τῆς ἀστρολογίας εἶναι δεκαπλάσιοι ἀπὸ τοὺς σπουδαστὲς τῆς ἀστροφυσικῆς.

Ὁ ἄνθρωπος βλέπει με δυσπιστία τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν τεχνικὴ καὶ τοὺς χῶρους ποὺ τὶς «θεραπεύουν», τὰ πανεπιστήμια δηλαδή.

Οἱ νέοι βρίσκουν χαρὰ στὸ νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ χέρια τους δημιουργικὰ, καὶ ἀμφισβητοῦν ἐντονα καὶ ἀποφασιστικὰ τὶς σπουδὲς ποὺ ὀδηγοῦν στὴν παραγωγή ἐπιστημῶν καὶ τεχνικῶν κατάλληλων μόνον γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν παραγωγικῶν μηχανισμῶν ἐνὸς ἀπάνθρωπου, καταπιεστικοῦ καὶ ἐξουθενωτικοῦ καταναλωτικοῦ συστήματος.

Ἡ κρίση λοιπὸν ποὺ ὑπάρχει σήμερα στὴν Ἀνώτατη Παιδεία σὲ ὅλες τὶς χῶρες τοῦ κόσμου, εἶναι κρίση ἠθικὴ, εἶναι κρίση ἀξιών, εἶναι κρίση τῶν στόχων τους καὶ τῆς ἀποστολῆς τους, καὶ εἶναι βέβαια κρίση «συνειδησεως».

Οἱ κρατικοὶ προγραμματισμοὶ ποὺ ψυχρὰ ἀπαιτοῦν 30% — ἄς ποῦμε — ἐτήσια αὐξηση τῶν κατ'ἀλλήλων ἐπιστημῶν καὶ τεχνικῶν ποὺ εἶναι ἀπαραίτητοι γιὰ τὴν ἐπ'ἀνδρῶση τῆς ἀναπτυξιακῆς δια-

δικασίας, έδωσαν σημασία μόνο στη μηχανιστική «αξία» της γνώσης, στην αξία της δηλαδή που παράγει έργο, αλλά και μόλυνση, και καταπίεση, και ανελευθερία και δυστυχία μακροπρόθεσμα.

Η ήθικη αξία της γνώσης, η αξία δηλαδή που οδηγεί στην ελευθερία, στην ήθικη τελείωση και την καλλιέργεια του ανθρώπου, στην ευτυχία, αγνοήθηκε και παραμελήθηκε στην ιεράρχηση των στόχων των πανεπιστημίων κι έτσι δημιουργήθηκε η κρίση.

Το ποιές μεταρρυθμίσεις είναι απαραίτητες είναι φανερό από τα παραπάνω. Άλλαγή στη δομή, αναπροσανατολισμός στους στόχους, επανεκτίμηση στην ιεράρχηση των αξιών και προσδιορισμός της αποστολής των πανεπιστημίων με γνώμονα πάντα τον άνθρωπο, τη ζωή και την ευτυχία του.

Η κρίση των Α.Ε.Ι. στη χώρα μας είναι σαν όλες τις μετέπειτα εκδόσεις (βελτιωμένη και επηρέασμένη), γιατί έδω μάζι με τ' άλλα ο καθηγητής οφείλει να είναι και να συμπεριφέρεται σαν δημόσιος υπάλληλος και αυτό άναίρετη την ελευθερία του και τον αποκόβει εντελώς από το βαθύτερο νόημα της αποστολής του, του πνευματικού οδηγητή δηλαδή της σπουδάζουσας νεολαίας.

Έδω θέλω να σταθώ σε μια προσωπικότητα που τιμώ τον χώρο της τεχνικής που κατοικώ, τον καθηγητή του Πολυτεχνείου Νίκο Αθανασιάδη. Άξιο επισημίονα, αθόρυβο και σεμνό δάσκαλο και ολοκληρωμένο άνθρωπο που κατάφερε να 'γει (από το '63 που τον ξέρω) όλο το σεβασμό, την εκτίμηση και την αγάπη των συναδέλφων και των σπουδαστών του και που οι ιδιότητες συμπεριφοράς στη χώρα μας, για άγνωστους σε όλους λόγους, του εστέρησαν όχι μόνο το δικαίωμα να βρίσκεται στο πόστο του, αλλά για ένα διάστημα και αυτή άκόμη την προσωπική του ελευθερία.

4. Μπορεί να υπάρχει μέλλον μόνο στην περίπτωση που η Πολιτεία απόλυτα και ουσιαστικά άναγνωρίσει, καθαριάσει και σεβαστεί με την πλήρη έννοια του όρου τις ακαδημαϊκές ελευθερίες, το πανεπιστημιακό άσυλο και την ίδια την ύπαρξη των πανεπιστημίων ως φυτώριων κοινωνικά υπεύθυνων επιστημόνων πολιτών.

Για να γίνει αυτό είναι φανερό ότι πρέπει η ίδια η Πολιτεία να άναγνωρίζει και να άβεται απόλυτα και ουσιαστικά τις άτομικές και πολιτικές ελευθερίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα όλου του λαού. Γιατί μόνο τότε δημιουργείται το κατάλληλο κλίμα για τη ζωή και την ανάπτυξη των πανεπιστημίων και την εκπλήρωση της κοινωνικής τους αποστολής.

Οι σχέσεις των Α.Ε.Ι. με τους φοιτητές τους θα πρέπει να είναι οι σχέσεις που διέπουν ένα συνεχώς εξελισσόμενο δημοκρατικό - δημιουργικό σύστημα. Κυρίαρχο στοιχείο θα πρέπει να είναι ο διάλογος, η κοινωνικά δικαιολογημένη έρευνα, η κατάρχιση της διδασκαλίας από καθέδρας, η κάθοδος δασκάλων και σπουδαστών στην κοινότητα και η άπασχόλησή τους με τα προβλήματα της.

Τα πανεπιστήμια πάντα ήταν χώροι ζυμώσεων των σύγχρονων ρευμάτων της σκέψης, είτε έκδηλα και άποφασιστικά ή ύπόγεια αλλά καταλυτικά.

Το πιο ζωντανό και ευαίσθητο κύτταρο κάθε λαού ή νεολαία, σε δημοκρατικά αλλά και σε όλοκληρωτικά καθεστώτα θα είναι πάντα ο φορέας της άλλαγής στις δομές σκέψης κάθε εποχής.

5. Όπωςδήποτε, πολύ ευρύτερο, πολύ ουσιαστικότερο και τις περισσότερες φορές όλοτελα διαφορετικό από τον ρόλο που υποταγμένοι στις δυνατότητες τους, στις συνθήκες άναρρόθσεως τους στην έδρα και στα κελύσματα των εκάστοτε κρατούντων, παίζουν τουλάχιστον στη μεγάλη τους πλειοψηφία σήμερα οι καθηγητές. Ο καθηγητής - εκπαιδευτής, δηλαδή ο καθηγητής - τεχνίτης μπορεί θανάσια να διδάξει μια εξαγωγή όδόντος, πολυγωνομετρία, τον φασίολο, το νευρικό σύστημα και τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, αυτό όμως με κανένα τρόπο δεν μπορεί να λογαριαστεί σαν το άπαντο της προσφοράς ενός πανεπιστημιακού δασκάλου στις μέρες μας.

Μόνο αν είναι υπεύθυνος κοινωνικά και ελεύθερος σαν άνθρωπος και πολίτης μπορεί να έχει άπχιση ενός καλός και άξιος στην έπιστήμη του καθηγητής, όλοκληρώνοντας τη διδασκαλία του, με τις στον τόπο και στον χρόνο κοινωνικές προεκτάσεις της και με τη ζωή και το παράδειγμα του.

6. Το βλέπω σαν άπόδειξη μιας ώριμότητας που σφυρηλατήθηκε από τα δεινά της σύγχρονης ιστορίας του λαού μας και που δικαιώνει τις πιο αισιόδοξες ελπίδες για το μέλλον της χώρας μας.

Έτσι οι σημερινοί φοιτητές της Νομικής, δικηγόροι ή δικαστές αύριο, θα έξουν ότι οι νόμοι και τα άναφαίρετα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη δεν είναι κάτι που διδάσκαται, άποστηθίζεται, διακρίθσεται αλλά δεν εφαρμόζεται. Θα εφαρμόσουν τους νόμους και θα υπερασπίσουν τις άτομικές ελευθερίες γιατί άγωνίστηκαν γι' αυτές.

Οι σημερινοί σπουδαστές του Πολυτεχνείου, από τους κύριους συντελεστές ανάπτυξης αύριο, θα τιθασεύουν την τεχνολογία στα μέτρα του ανθρώπου και της ελευθερίας του, θα προστατεύουν το περιβάλλον από τα άπόβλητα της βιομηχανίας, τους εργατές από τους κινδύνους των μηχανών, τους ανθρώπους από την άσφυξία των πόλεων και την κοινωνία από την δικτατορία της τεχνοκρατίας και τους μέντορες της.

Οι σημερινοί φοιτητές και αύριανοί δάσκαλοι και καθηγητές θα εφαρμόσουν τη δημοκρατία στην εκπαίδευση, στις σχέσεις τους με τους φοιτητές τους και στην υπεράσπιση των ακαδημαϊκών ελευθεριών, που μοιραία πάντα θα όίγονται από άτυχη τους κυβερνήτες και άνελεύθερα καθεστώτα που θα άπαγορεύουν το δικαίολο και την κριτική.

7. Απόλυτα δικαιολογημένη. Άποτελούν, όπως διατυμπανίζεται σε κάθε έλπίδα του έθνους και της φυλής» είναι λοιπόν φυσικό, από τις στιγμές της πνευματικής και βιολογικής τους άκμης, από την ηλικία της άγνότητας των προθέσεων και των επιδιώξεων, από τους τόπους που ύπηρετείται η ευγενέστερη ανθρώπινη δικαιοσύνη, η διαδραμάτιση της Παιδείας, να δημιουργείται το ενδιαφέρον των νέων για τα προβλήματα του τόπου.

Είναι η πιο άμορφη φιλοδοξία, δεν κη-

δεμονεύεται ποτέ από ύποπτα συμφέροντα και είναι πραγματικά ένας από τους ελάχιστους λόγους για τους οποίους θα μπορούσαμε σήμερα να είμαστε υπερήφανοι σαν λαός.

ΔΗΜ. ΡΟΚΟΣ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΦΟΙΤΗΤΕΣ

Το κείμενο που ακολουθεί είναι άκριβης άπομνηστογράφηση μιας συζήτησης που έγινε στις 15 Μαΐου 1973. Πήραν μέρος σ' αυτήν όκτώ φοιτητές και μία φοιτήτρια, ενώ την παρακολούθησαν άλλοι τόσοι περίπου. Θα ήταν ίσως σκόπιμο να λεχθεί ότι δεν ύπηρε κανένα συγκεκριμένο έρώτημα-τόδοιο που άκολουθήθηκε, κι άκόμη ότι η γνωριμία με τους φοιτητές που πήραν μέρος έγινε λίγο πριν άρχίσει η συζήτηση, την ίδια στιγμή που και οι φοιτητές έκαναν τη γνωριμία τους με το θέμα που θα συζητούσαν. Μετά τη συντομη ένημέρωση, η συζήτηση άρχισε με το έρώτημα: «Πώς λειτουργεί σήμερα το πανεπιστήμιο».

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ

Δεν νομίζω ότι χρειάζεται να πούμε και πολλά πράγματα πάνω σ' αυτό. Έχω τελειώσει τη Νομική κι έχω πάρει ήδη το πτυχίο. Είμαι στο Πολιτικό τμήμα κι έχω μια πείρα από το πανεπιστήμιο — και της Θεσσαλονίκης και της Άθηνας. Νομίζω, λοιπόν, ότι όλη αυτή η ιστορία είναι άπάτη, πώς να τό πώ; Ξεκινάμε με άλλα όνειρα κι άλλα βρίσκουμε μέσα, άρχίζοντας από τις άθουσες διδασκαλίας, απ' τα πιο άπλά πράγματα, και τελειώνοντας στους καθηγητές, στο ύλικό, στα πάντα. Δεν υπάρχει καμιά έπαφή με τον καθηγητή — ίσως στη σχολή μας να ύπάρχουν πολλά παιδιά, δεν ξέρω τι γίνεται στις άλλες σχολές, αλλά απ' ό,τι άκούω από φίλους, όλες πάνω κάτω έτσι είναι. Για να γνωριστείς στο πανεπιστήμιο, πρέπει από μικρό παιδί, από το δημοτικό δηλαδή, πρέπει να είσαι δούλος, κακομοίρης. Να κάθσαι στο πρώτο θρανίο, να κοιτάς στα μάτια τον καθηγητή, να του κάνεις έρωτήσεις, τις όποιες τις ξέρεις ή τις έχεις φτιάξει από το σπίτι, μόνο και μόνο για να γνωριστείς, έρωτήσεις όχι ουσιαστικές, έπιφανειακές, για να γνωριστείς με τον καθηγητή, να γίνεις «φίρμα», που λέμε, στο πανεπιστήμιο. Να σε ξέρουν οι καθηγητές, να σε ξέρουν οι βοηθοί, να σε ξέρουν οι φοιτητές, να μπορέσεις να κολλήσεις κάτω πιο εύκολα, όλ' αυτά τα σχετικά. Δεν ύπάρχει τίποτα. Δεν ύπάρχει επικοινωνία καθηγητών και φοιτητών. Μπορεί να μη φταίνε και τόσο οι καθηγητές, όσο να φταίει το πλήθος των φοιτητών, να φταίει η άνεπαρκεία των κτιρίων, δεν ξέρω.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

Θα μπορούσαμε να έντοπίσουμε ευθύνες από την πλευρά των φοιτητών γι' αυτή την κατάσταση;

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ

Είναι μια αδιαφορία που διακρίνει τους φοιτητές. 'Αδιαφορία, με την έννοια ότι καθένας κοιτάει να πάρει το χαρτί του. 'Αλλά δεν μπορεί να είναι όλα τα παιδιά έτσι, αδιάφορα. Βέβαια, υπάρχει ένα ποσοστό που είναι αδιάφορο, ούτως ή άλλως, που είναι οι κυνικοί. Θέλουν να πάρουν το χαρτί, να βρουν μια καλή δουλειά και ν' αποκατασταθούν που λένε. 'Αλλά δεν μπορεί όλα τα παιδιά να είναι κυνικά, δεν μπορεί να μην υπάρχει έστω κι ένα ποσοστό παιδιών που ν' αγαπάνε το πανεπιστήμιο, να μη πάνε μόνο για το χαρτί, αλλά και για κάτι περισσότερο. 'Ολ' αυτά τα παιδιά τρελά είναι; όλα κυνικά είναι; Τι στο καλό... 'Επομένως, κάτι άλλο συμβαίνει. Δεν ξέρω — άς μιλήσει και κάποιος άλλος...

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

'Εγώ θ' αναφερθώ στην 'Ανωτάτη 'Εμπορική. Θέλω να πω ότι, ξεκινώντας για να σπουδάσω, ήλπιζα ότι θά 'βρισκα μια διαφορετική ατμόσφαιρα στη σχολή μου. Δυστυχώς όμως, απογοητεύτηκα άμέσως. 'Από ποιά άποψη; 'Ηλπιζα ότι θά 'βρισκα μια πνευματική ελευθερία μετά την καταπίεση του γυμνασίου και δυστυχώς, αντιμετώπισα άμέσως μια κατάσταση τραγική. Δηλαδή, πρώτον, μια «πληθυσμιακή πίεση» — κάποιον δικτώ χιλιάδες φοιτητές σε πέντε άμφιθέατρα, που έπρεπε να είσαι «κατοστάρης» για να τρέξεις από το ένα άμφιθέατρο στο άλλο και να προλάβεις μια θέση καλή για να μπορέσεις ν' άκουσεις και να δεις στον πίνακα. 'Επειτα, δεν υπήρχε καμιά πνευματική εκδήλωση, για να υπάρξει μια συναδέλφωση, να γνωριστείς με τα παιδιά, τους συναδέλφους σου. Είμαι πέντε χρόνια στην 'Εμπορική και μόνο τώρα τελευταία, με τα τελευταία γεγονότα δηλαδή, συνδέθηκα με τα παιδιά και γνώρισα πολλούς. Πριν, ζήτημα είναι αν γνώριζα δέκα άτομα, μέσα σε τόσο κόσμο. 'Επρεπε να 'σαι σε μια «κάστα» φοιτητική, νά 'σαι άρεστός στον καθηγητή, να «γλιφεύς» τον καθηγητή ή τον βοηθό του, για να μπορέσεις, τελοςπάντων, να άναδειχτείς μες στη σχολή. Κι έ-σι, άποξενώθηκα άπ' τη σχολή μου και δεν παρakoλοουθούσα καν. 'Υστερα, οι παραδόσεις — υπήρχαν πολλά «ταμπού», έρωτήσεις «ταμπού», που φοβόσουν να τις κάνεις στον καθηγητή. Διάφοροι συνάδελφοι είχαν δημιουργήσει «κάστες», έ-ξυπηρετούσαν μεταξύ τους κι όταν δεν ήσουν σ' αυτή την «κάστα», έμενες έξω από το χορό, δεν μπορούσες να έξυπηρετηθείς. Τα διορισμένα συμβούλια, τελικά, αυτοί είχαν δημιουργήσει όλη αυτή την κατάσταση, από το '69 που μπήκα.

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ

Δεν υπάρχει καμιά έπαφή, ούτε μεταξύ των φοιτητών, ούτε μεταξύ φοιτητών και καθηγητών.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

'Εγώ νομίζω ότι για να γίνει μια αξιόλογη συζήτηση, θά πρέπει πρώτα να καθοριστεί ο κοινωνικός ρόλος του πανεπιστημίου.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ναι, σύμφωνοι. Ποιά είναι η δική σου άποψη;

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

'Όπως τον άντιλαμβάνομαι έγω τον κοινωνικό ρόλο του πανεπιστημίου, είναι να καλλιεργήσει το κοινωνικό αίσθημα, το αίσθημα του άνθρωπισμού, της έπαφής γενικά. Να βγάλει ανθρώπους μ' ένα άνώτερο πνευματικό περιεχόμενο, κι όχι όπως είναι σήμερα, που από τα 'Ανώτατα Πνευματικά 'Ιδρύματα βγαίνουν μόνο «ειδικοί» — άνθρωποι δηλαδή, που είναι κάτοχοι ενός τομέα μόνο της γνώσης.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

Δηλαδή, θέτεις το θέμα ότι παρέχεται τεχνοκρατική παιδεία, αντί να παρέχεται άνθρωπιστική...

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

'Ακριβώς.

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ

'Αλλά κι αυτή πλημμελώς.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

'Ολ' αυτά, κατά τη γνώμη σας, είναι «τεχνικά σφάλματα» ή μήπως συνιστούν την ουσία της λειτουργίας του πανεπιστημίου;

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

'Όπωςδήποτε, άποτελούν την ουσία της λειτουργίας του πανεπιστημίου.

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ

Θέλουν ίσως να τα παρουσιάσουν ως σφάλματα, αλλά δεν είναι.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

Νομίζω ότι το πανεπιστήμιο, ως θεσμός, θά 'πρεπε ν' άποτελεί ένα πνευματικό θερμοκήπιο, μια πνευματική έστία. Να εξετάζονται οι καινούριες ιδέες, να διαμορφώνονται οι νέες δομές και οι νέες μορφές σκέψης. 'Αλλ αυτό δεν εύδοκιμεί κάτω από τις σημερινές συνθήκες.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

'Ας το κάνουμε πιο συγκεκριμένο, μια και μιλάμε για τις σημερινές συνθήκες. Πριν από το 1967, το πανεπιστήμιο λειτουργούσε διαφορετικά;

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

Δεν ξέρω, έγω ήμουν μαθητής το 1967...

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Γ'

'Όχι αν λειτουργούσε διαφορετικά, αλλά πώς θά μπορούσε να λειτουργεί σήμερα, ύστερα από έξι ολόκληρα χρόνια. Δηλαδή, έχουμε ως δεδομένο ότι η Πανεπιστημιούπολη θεμελιώθηκε, αν δεν κάνω λάθος, το '62 και σήμερα έχουν ολοκληρωθεί μόνο οι κοιτώνες και τα εργαστήρια, τη στιγμή που έχουν γίνει, ξέρω γώ, 367 άθλητικές εγκαταστάσεις και δεν ξέρω τί άλλο, άσχετο πάντως με την Παιδεία.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

Αυτό, μήπως είναι η τεχνική πλευρά του προβλήματος;

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Γ'

Ναι, αλλά μήπως αυτά δεν επηρεάζουν την εξέλιξη και τη λειτουργία ενός πανεπιστημίου; 'Αν είχαμε, δηλαδή, μια Πανεπιστημιούπολη, δεν θά υπήρχε η δικαιολογία «δεν έχουμε χώρο», άρα, «βάζουμε τόσους». Θά μπορούσαν να

μπούν περισσότεροι. Θά υπήρχε η άνάγκη για περισσότερους καθηγητές και τότε, άναπόφευκτα, θά έρχόντουσαν και νέοι καθηγητές, θά έγκαινιαζόταν νέο πνεύμα στο πανεπιστήμιο. Φέρνω παράδειγμα την 'Οδοντιατρική, όπου έχει έρθει ένας νέος καθηγητής που έχει δημιουργήσει νέα κατάσταση, μέχρι μουσική έβαλε στο μάθημα. Φυσικά, η ουσία είναι ότι το πανεπιστήμιο πρέπει να λειτουργεί ελεύθερα.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Δ'

Και πριν το '67 και μετά το '67, η δομή του πανεπιστημίου είναι η ίδια. 'Η διαφορά είναι ότι τότε μπορούσαμε να μιλάμε ελεύθερα άναμεταξύ μας, μπορούσαμε να σκεφτούμε, ενώ τώρα δεν μπορούμε. Τίποτε άλλο δεν άλλαξε. Κι αυτό που έχει σημασία, δεν είναι αν θά έχουμε περισσότερα εργαστήρια ή καθηγητές ή βοηθούς. Σημασία έχει ν' αλλάξει το πανεπιστήμιο στον ίδιο βαθμό που θ' αλλάξει η κοινωνία. 'Από τη στιγμή που έχουμε καταναλωτική κοινωνία σ' ολόκληρη την Εύρώπη, δυτική και άνατολική, δεν μπορεί, το πανεπιστήμιο, παρά να βγάξει «ειδικούς». Τώρα, καλύτερους ή χειρότερους («ειδικούς» δεν έχει σημασία, δεν αλλάζει μ' αυτό τίποτα. Για ν' αλλάξει η δομή, πρέπει το πανεπιστήμιο να βγάξει «άνθρώπους». 'Ανθρώπους που θά σκέφτονται. Δεν αλλάζει τίποτα το ούσιαστικό με τα μπαλώματα που λέμε. 'Ακόμη και να φύγουν οι κυβερνητικοί έπιτροποι, τί θ' αλλάξει; Πειθαρχικά συμβούλια δεν έχουμε μόνο τώρα. Πειθαρχικά συμβούλια υπήρχαν και το '66, υπήρχαν και το '63 και το '64...

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Ε'

Νομίζω ότι πρέπει να στραφούμε στη βάση του προβλήματος και να δούμε αν υπάρχει αντίφαση στο σύστημα. 'Αν, λοιπόν, υπάρχει αντίφαση, φτάνοντας ο σπουδαστής στο πανεπιστήμιο ήδη το κακό έχει γίνει. 'Ηδη πηγαίνει άποφασισμένος και συμβιβασμένος ότι θά πάρει μια Παιδεία που θά 'χει σάν σκοπό να σε βγάλει «ειδικό» σ' ένα τομέα ή ύποστομέα. 'Από 'κει και πέρα, ούδεμία άλλη σχέση θά 'χει, έξω από τη σχέση ενός εξαρτήματος ή ανταλλακτικού. Και πρέπει από 'κει να το κοιτάζουμε το θέμα. Πού υπάρχει αντίφαση; Στο περιεχόμενο της εκπαίδευσης, στην όλη θεμελίωση της κοινωνίας και της Παιδείας;

ΦΟΙΤΗΤΗΣ ΣΤ'

Νομίζω ότι το πανεπιστήμιο δεν είναι ανεξάρτητο από την κοινωνική κατάσταση που επικρατεί. Και δεν νομίζω ότι ένα πανεπιστήμιο μπορεί να λειτουργήσει ανεξάρτητα και αυτόνομα σ' ένα σύστημα. 'Υπάρχει συναρτησιακή σχέση μεταξύ πανεπιστημίου και κοινωνίας.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Ε'

Πάνω σ' αυτό που ελέγχθη προηγουμένως, ότι μπαίνεις στο πανεπιστήμιο με άλλα όνειρα... 'Εδώ το θέμα είναι ότι μπαίνεις στο πανεπιστήμιο και ήδη δεν υπάρχουν όνειρα.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

Δεν είναι, λοιπόν, ανεξάρτητο ένα πανεπιστήμιο από τη συγκεκριμένη κοινωνία στην όποια βρίσκεται. Σ' αυτή τη σχέση τώρα, τί περιθώρια παρεμβολής υπάρχουν;

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

Νομίζω ότι το κέντρο της κοινωνικής προόδου βρίσκεται στο διάλογο. Μέσα στα ελληνικά πανεπιστήμια, αλλά και στα ξένα, ο διάλογος δεν έχει αναπτυχθεί.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

Λέγοντας διάλογο, τί εννοείς; Να μπορείς να βλέπεις τον καθηγητή και να συζητάς μαζί του διάφορα προβλήματα;

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

Ο διάλογος αποτελείται από δύο στοιχεία: το λόγο και τον αντίλογο, πάνω σε μία διαφωνία. Και η διαφωνία είναι άρθρο πίστεως για μία ελεύθερη κοινωνία. 'Αλλά, εδώ, περιθώρια διαφωνίας, ξέρω γά, δεν αφήνονται. Πρέπει να αποδεχτείς αυτά που σου επιβάλλονται, ειδήλλως...

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

Μά και διαφωνία αν υπάρξει, δεν λαμβάνεται υπόψη. 'Οπότε, είναι το ίδιο.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ ΣΤ'

'Ενώ είναι απαίτηση της Πολιτείας, από τη στιγμή που ο πυρηνικός εντάσσεται στις σχέσεις της παραγωγής, να είναι δεξιότερης στη δουλειά του, δεν καταβάλλει το πανεπιστήμιο καμία προσπάθεια να τον κάνει έστω έρασιτέγνη. Να του εξηγήσει τουλάχιστον, γιατί πρέπει να είναι καλός στη δουλειά του.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

Πώς θα εξασφαλιζόταν μια αλλαγή στη λειτουργία του πανεπιστημίου; Και άς απομονώσουμε αυτή τη στιγμή, όσο γίνεται, το θέμα των «ειδικών πολιτικών συνθηκών».

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

Μπορούμε να πούμε κάτι; Δηλαδή, ποιοι μπορεί να είναι φορείς της αλλαγής στο πανεπιστήμιο; Οι καθηγητές, οι φοιτητές, και οι δύο; Για να ξεκινήσουμε από 'κει. Νομίζω ότι πριν το '67, οι καθηγητές ήταν το έλφα και το δωμέγα μέσα στο πανεπιστήμιο. Αυτοί το διοικούσαν, αυτοί έκαναν ό,τι ήθελαν τελικά. 'Υπήρχε ένα καθηγητικό κατεστημένο μέσα στο πανεπιστήμιο. 'Ο νεοεισερχόμενος καθηγητής έπρεπε να είναι άρεστός στο κατεστημένο αυτό και να πάρει την ψήφο του για να μπει. Τώρα, οι καθηγητές μπαίνουν με διατάγματα. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση, το ίδιο πράγμα είναι. Τώρα, ο καθηγητής πρέπει να είναι άρεστός στο κατεστημένο της Πολιτείας. Ποιο μπορεί να είναι το καινούριο σχήμα για μία αλλαγή; 'Η μάλλον, πώς μπορεί να εκλέγονται οι καθηγητές από ένα διαφορετικό σχήμα που να εξασφαλίζει ορισμένα εχέγγυα για μία αλλαγή;

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ

'Εγώ νομίζω ότι η κυβέρνηση πρέπει να διορίζει τους καθηγητές, δοκιμαστικώς, για δύο χρόνια, και να εξετάζει την επίδραση που θα 'χουν στους φοιτητές, την απόδοση των φοιτητών. 'Εφ' όσον υπάρχουν, βέβαια, τα τυπικά προσόντα και όχι επειδή είναι γιός καθηγητού, μ' ένα διπλωματάκι (αντοκοράν) να διορίζεται καθηγητής. Να υπάρχουν τα τυπικά προσόντα, να υπάρχει η προηγούμενη καριέρα στο εξωτερικό ή στην 'Ελλάδα, να υπάρχει η κοινωνική δραστηριότητα, τουλάχιστον για επιστήμες κοινωνικού περι-

χομένου, κι ύστερα να γίνεται καθηγητής.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

'Εγώ νομίζω ότι σε καμία περίπτωση η κυβέρνηση δεν θα 'πρεπε να διορίζει τους καθηγητές, γιατί, στην περίπτωση αυτή, αν ο καθηγητής αρνείτο να εγγραφμισθεί με την εκάστοτε κυβέρνηση, δεν θα μπορούσε να σταθεί.

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ

Αυτό θα γινόταν με μία κυβέρνηση απολυταρχική. 'Όταν όμως η κυβέρνηση είναι δημοκρατική, δεν νομίζω ότι θα γινόταν.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

'Η εκάστοτε μεταβολή της κυβέρνησης θα επέφερε και αλλαγή στο σύστημα...

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ

'Ε, τότε πέφτουμε στα ίδια. Να είναι οι καθηγητές εξαρτήματα...

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Δ'

Νομίζω ότι πρέπει να είναι τρεις οι φορείς αυτοί: το σώμα των καθηγητών, το σώμα των επιμελητών και βοηθών, και το σώμα των φοιτητών. Και οι τρεις να συνδιοικούν το πανεπιστήμιο, σε κάθε τομέα. 'Από την εκλογή του νέου καθηγητή μέχρι το πρόγραμμα των εξετάσεων.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

Τους στόχους του πανεπιστημίου, ποιάς θα τους καθορίζει;

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Δ'

Αυτοί οι τρεις. 'Είτε θα λέγεται Σύγκλητος, είτε θα λέγεται Συνέλευση, δεν ξέρω πώς θα λέγεται, αυτό το όργανο θα αποτελείται από τους τρεις αυτούς φορείς και αυτό θα διοικεί. Με ισότητα ψήφων.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

Στην περίπτωση αυτή, το πανεπιστήμιο θα πρέπει να παρακολουθεί την εξέλιξη της συγκεκριμένης κοινωνίας, ή λειτουργία του και οι στόχοι του θα πρέπει να είναι συνδεδεμένοι με την οικονομική ανάπτυξη της χώρας...

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Δ'

Οι καθηγητές θα πρέπει να μάθουν να σκέφτονται έτσι, για να φτάσουμε ως εκεί. 'Εκείνο που πρέπει να γίνει, είναι να δουλέψουν οι καθηγητές μέσα στο πανεπιστήμιο. Τη στιγμή που οι καθηγητές κρατάνε τις έδρες για να έχουν το όνομα και να μπορούν να δουλεύουν έξω — όπως σε μās, για παράδειγμα, στην 'Ιατρική — δεν γίνεται τίποτα. Μόνο αν οι καθηγητές, μαζί με τους επιμελητές και τους φοιτητές, φτιάξουν ομάδες δουλειάς και καθίσουν να δουλέψουν πάνω στα προβλήματα που απασχολούν το λαό, μέσα απ' αυτή τη δουλειά θα γίνει αυτή η ζύμωση, μόνο τότε το πανεπιστήμιο θα προχωρήσει έτσι. Πώς θ' ασχοληθούν αυτοί οι άνθρωποι με προβλήματα που ποτέ τους δεν έχουν αντιμετώπισει;

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

'Εγώ διαφωνώ με αυτό που έλεγες προηγουμένως, ότι δηλαδή, το πανεπιστήμιο πρέπει να έχει σαν στόχο ν' ακολουθεί την οικονομική ανάπτυξη. Μέχρις ενός σημείου πρέπει να έχει εξάρτηση από τον προσανατολισμό της οικονομίας. 'Αλλά πρέπει να έχει κι ένα σημαντικό βα-

θμό ανεξαρτησίας. Διότι, διαφορετικά, φτάνουμε στο σημείο το πανεπιστήμιο να ικανοποιεί άπλως τις ανάγκες της παραγωγικής μηχανής και να βγάζει τα «εργαλεία» που είπαμε τα εξαρτήματα.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

'Ο συνάδελφός σου έθεσε προηγουμένως το θέμα να αναλάβει το πανεπιστήμιο την έρευνα. Ποιάς άλλος θα πρέπει να την αναλάβει; Οι ιδιωτικές ομάδες συμφορώντων, οι επιχειρήσεις; 'Υπάρχει το πρόβλημα να δούμε ποιά πρέπει να είναι η οικονομική ανάπτυξη της χώρας, σύμφοροι.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ ΣΤ'

Νομίζω ότι θα πρέπει να γίνει και μία αναδιάρθρωση του προγράμματος σπουδών. Θα πρέπει να εισαχθούν μαθήματα κοινωνιολογικά ή οικονομικά, γενικής κατευθύνσεως, εκτός από τα ειδικά μαθήματα κάθε σχολής. Μία σχολή τεχνικής κατευθύνσεως δεν θα παρέχει μόνο ξερες τεχνικές γνώσεις. 'Η μία οικονομική σχολή δεν θα διδάσκει ξερά και μόνο 'Οργάνωση 'Επιχειρήσεως, για παράδειγμα. Παράλληλα, οι ομάδες εργασίας των καθηγητών και φοιτητών θα έρευνούν όλ' αυτά τα προβλήματα και θα κάνουν εισηγήσεις. 'Έτσι το πανεπιστήμιο θα μπορεί να παίξει ρόλο καθοδηγητικό και θα συνδεθεί άμεσα με τους στόχους που θέτει η Πολιτεία.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

Θα πρέπει να δοθεί μία προτεραιότητα στις ανθρωπιστικές σπουδές. Γιατί τώρα γίνεται μία υπερεκτίμηση των θετικών σπουδών εις βάρος των θεωρητικών. Κι αυτό έχει σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία άτόμων «ειδικών» και μόνο.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ ΣΤ'

'Ακόμη, το πανεπιστήμιο θα μπορεί να έχει και τις δικές του έρευνες, ανεξάρτητα από τους στόχους της εκάστοτε κυβέρνησης. Τώρα βέβαια, είναι θέμα της κυβέρνησης, κατά πόσο θα λαμβάνει υπόψη τις εισηγήσεις του πανεπιστημίου.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

Κάτω από τις σημερινές συνθήκες, τί νομίζετε ότι μπορεί να γίνει ώστε να υπάρξουν αλλαγές στο πανεπιστήμιο;

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

Δεν νομίζω ότι μπορεί να υπάρξουν σήμερα αλλαγές προς το καλύτερο. 'Η πείρα τουλάχιστον, που έχουμε αποκτήσει στα δύο τελευταία χρόνια, αυτό μās δείχνει.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

'Η μόνη μας εξασφάλιση είναι η κινητοποίηση. Συνεχής κινητοποίηση.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

Κι αυτό δεν είναι εξασφάλιση. Για παράδειγμα, η τρίτη εξεταστική περίοδος. Κατακτήθηκε με τόσο κόπο, κι ένα πρωί, μ' ένα διάταγμα καταργήθηκε...

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Δ'

'Η μεταφορά μεταφερομένου επίσης...

ΦΟΙΤΗΤΗΣ ΣΤ'

Δεν γίνεται σεβαστή από την Πολιτεία ή προσωπικότητα του φοιτητή. Και δεν γίνεται αποδεκτό ότι ο φοιτητής πρέπει να έχει λόγο μέσα στο πανεπιστήμιο, για το τί διδάσκεται, για το πώς το διδάσκεται, για το αν θά 'επρεπε να διδάσκεται και

κάτι άλλο, κι ότι θα πρέπει να έχει γνώμη για όλα αυτά. "Όλα αποφασίζονται έρῆμην του φοιτητού. Τό μόνο πού μπορούμε να κάνουμε ἔτσι οἱ φοιτητές σήμερα, εἶναι νά πιέζουμε γιά νά γίνουν ἀποδεκτά τὰ πιό μικρά πράγματα.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

Παράδειγμα γι' αὐτό εἶναι ἡ μελέτη τῶν 12 στήν Ἀνωτάτη Ἐμπορική, γιά προβλήματα τῆς σχολῆς πού χρονίζαν. Ἡ ἀπάντηση ἦταν τό Πειθαρχικό.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Γ'

Αὐτό θέλω νά πῶ. "Ὅτι βασική προϋπόθεση εἶναι νά ἐξασφαλίσουμε τή φωνή μας. Νά μπορούμε νά μιλάμε. Νά μπορούμε νά ἐκλέγουμε τούς ἀντιπροσώπους μας καί νά προβάλλουμε τὰ αἰτήματά μας νόμιμα. Ἔχουμε σάν δεδομένο ἐξί χρόνια ἀδράνειας, ἀπραξίας, ἐνῶ παράλληλα ἀναγνωρίζεται ἡ Παιδεία σάν πρῶτο θέμα, ἐθνικό θέμα, πηγὴ πλούτου κλπ. Ἐντάξει. Βασική προϋπόθεση εἶναι νά συζητήσουμε ὅλ' αὐτά πού ἔχουμε φάει στή μούρη» τόσο καιρό. Ἐκλογές. Οἱ ἐκλογές νά γίνουν νόμιμα, ὥστε νά ἐξασφαλίσουμε ἀντιπροσώπους, πού νά μᾶς ἐκπροσωπήσουν. Αὐτό ἐγώ θεωρῶ σάν πρῶτο βῆμα. Ν' ἀποκτήσουμε νόμιμη φωνή.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

Μά τόν φοιτητικό συνδικαλισμὸ τὸν ἔχουν ἀμφισβητήσει. . .

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Γ'

Ναί, κι ἐγώ σοῦ λέω ὅτι δὲν τὸν δέχονται. Πάντως, ἐγώ τὸν θεωρῶ βασικό στόχο. Νά μπορούμε νά μιλάμε, νά κάνουμε διάλογο, νά μπορέσουμε νά ἀσκήσουμε κριτική καί ἐνημέρωση. Μέσα ἀπ' αὐτὴ τὴ διαδικασία, θά ξεπηδήσουν καινούριες ἰδέες, καινούριες προτάσεις, θά πληροφορηθούμε πράγματα καί νέα συστήματα.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

Τὰ δύο χρόνια πού πέρασαν, ἔφεραν μεγάλες ἀλλαγές. (Ὁ συνδικαλισμὸς πού ἀναπτύχθηκε σ' αὐτὰ τὰ δύο χρόνια ἦταν φορέας καινῶν δυνάμεων καί νέων ἰδεῶν στὸ πανεπιστήμιον. Οἱ φοιτητές οἱ ἴδιοι ἀλλάξαν πάρα πολύ. Ἀπὸ ἄβουλα πρόσωπα πού ἦταν, ἔχουν πιά ἐνεργοποιηθεῖ. Πρὶν δύο χρόνια, μερικοὶ φοιτητές ἔβλεπαν ν' ἀσχοληθοῦν μὲ τὰ προβλήματα τοῦ πανεπιστημίου. Βγήκαν καί κάτι ὑπομνήματα, μὲ κύριο αἶτημα τότε τίς ἐκλογές στοὺς φοιτητικούς συλλόγους, μὲ ἕκαστὸ ὑπογράφες, πενήντα ὑπογράφες. Καί φτάσαμε σήμερα νά μαζευόμαστε πέντε χιλιάδες.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Γ'

Ὁ κίνδυνος σήμερα εἶναι ἡ προσπάθεια πού γίνεται γιά τὸν ἀποπροσανατολισμὸ τῶν νέων. Τὸ ποδόσφαιρο, ἡ τηλεόραση, ἡ πώση τῶν ἀξιών, ὅλ' αὐτά. Τὸ κλίμα αὐτὸ ἀποπροσανατολίζει τὸ νέο, ἔχει ὁ ἄνθρωπος καί μία εὐαισθησία στὴν ὕλη, ὡπασθήποτε. . . Νά σᾶς ἀναφέρω διάλογο πού ἄκουσα στὴν τηλεόραση πρὶν λίγες ἡμέρες. Καί δὲν τὸν θεωρῶ τυχαῖο. Εἶναι τὸ ζευγάρι, τὸ ὑπὸ δημιουργία εἰδύλλιο, καί ἀπευθύνεται ἡ νέα στὸ νέο καί τοῦ λέει : « Ἀγάπης ποτέ; » Ἀπάντηση : « Ναι, ἀγάπησα. » « Καί τί ἔγινε; » (Ὁ εὐαίσθητος τηλεθεατὴς ἔχει συγκινηθεῖ ἔδῳ καί ἄγωνιᾷ). « Παντρεύτηκε. » (Πίκρα στὸ ἀκρατήριο). « Κανένα πλοῦσιο,

ἀσφαλῶς. . . » « Ὁχι. Πῆρε ἕνα φτωχὸ φοιτητὴ τῆς Φιλολογίας, γιὰ τὴ βλέπεις, ἤξερε νά διαβάξει Σαίξπηρ καί ἄλλα ποιήματα. . . » Καταλαβαίνετε ; 'Ὁ φοιτητὴς τρώει τὸ κορίτσι τοῦ ἐργάτη. . . Εἶναι τυχαῖο ; Πρῶτα, τοῦ ἔτρωγε τὸ κορίτσι ὁ πλούσιος, τώρα τοῦ τὸ τρώει ὁ φτωχὸς φοιτητὴς, τῆς Φιλολογίας. Πού ἀπευθύνονται μὲ αὐτά, τί θέλουν νά πετύχουν ;

ΦΟΙΤΗΤΗΣ ΣΤ'

Ἡ ἴδια προσπάθεια νά μὴν ἐνδιαφέρεται ὁ φοιτητὴς γιά τὰ προβλήματα τοῦ γίνεται καί μέσα στὸ πανεπιστήμιον. Γιά τὰ πιό ἀπλά πράγματα. (Ὁ, τι γίνεται, κολῶς γίνεται. Ἐσὺ θά εἶσαι ὁ καλὸς φοιτητὴς, πού θά παρακολουθεῖς τὰ μαθήματά σου, θά διαβάξεις, θά δίνεις ἐξετάσεις, θά πάρεις τὸ πτυχίον σου καί θά πᾶς νά κάνεις τὴ δουλειά σου. Γιά ὅλα τ' ἄλλα ἀποφασίζουν ἄλλοι. Ἐσὺ, μὴ σκέφτεσαι.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

Ἔνας ἀκόμη παράγοντας εἶναι καί ἡ οἰκογένεια. Ὁ πατέρας, νά πούμε. Εἶναι δημοκρατικός, τὰ πάντα τὰ θέλει δημοκρατικά, ἀλλὰ λείπει στὸ παιδί του, ἐσὺ νά κάνεις τὸ κορίθιο, ἄσε τούς ἄλλους. . .

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Γ'

Τί νά κάνουν κι αὐτοί, δὲν φταίει ὁ πατέρας. . .

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Γ'

Τὸ λέει αὐτό, γιὰ τὸ φουκαρὰς ὁ πατέρας γεννήθηκε ἀπὸ πατέρα δυστυχισμένο, εἶναι ὁ ἴδιος δυστυχισμένος καί φοβάται μὴ γίνει καί τὸ παιδί του δυστυχισμένο. Πολέμησε ἀπὸ τὸ '40, δὲν ξέρω κι ἐγώ μέχρι πότε, καί τί εἶδε ;

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

Δὲν μπορούμε νά ρίζουμε εὐθύνες στοὺς γονεῖς, γιὰ τὴν εἶναι οἱ πιό εὐπρόσβλητοι.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Γ'

Παρ' ὅλα αὐτά, πάντως, βλέπεις ὅτι καθημερινὰ κινητοποιοῦνται ὅλο καί περισσότεροι φοιτητές, βλέπεις διαρκῶς καινούρια πρόσωπα. Αὐτὸ εἶναι τὸ χαρακτηριστικό. Καί θά 'θελα νά προσθέσω καί κάτι ἄλλο. Μολοντί τὰ παιδιά ἔγιναν ἀντικείμενο διαγωγῶν, ὅλη αὐτὴ ἡ ἱστορία ἀντιμετωπίστηκε κι ἀντιμετωπίστηκε μὲ πολὺ δόση γιούμφορ καί μὲ μία σαρκαστικὴ διάθεση, ἄς πούμε. Νομίζω ὅτι κι αὐτὸ εἶναι χαρακτηριστικό.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

" Ἄς περάσουμε τώρα, σ' ἕνα ἄλλο θέμα. Στὶς ἰδιαίτερες συνθήκες πού επικρατοῦν στὴν κάθε σχολή. Ἄς μιλήσει ὁ καθένας γιά τὴ σχολὴ στὴν ὁποία βρίσκεται.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

Νά πάρουμε τὴν Ἐμπορική. Αὐτὸ πού εἶπα στὴν ἀρχή, γιά τὸ μεγάλο ἀριθμὸ φοιτητῶν, εἶναι ἀπ' τὰ πιό βασικά. Δὲν ὑπάρχουν αἰθουσες, δὲν ὑπάρχουν ἀμφιθέατρα, δὲν ὑπάρχουν ἐκπαιδευτικὰ μέσα. Διδασκόμεστε μιὰ ξερὴ θεωρία, μὲ ἀριθμοὺς, μὲ ἐξισώσεις, βγαίνουμε ἀπὸ τὴ σχολὴ καί δὲν ξέρουμε τί εἶναι ρευστότητα, τί εἶναι πληθωρισμός. Τελικὰ, φταίει ὁ φοιτητὴς ; Ἐγὼ νομίζω ὅτι ἡ διδασκαλία εἶναι κακή. Ὅταν ὁ καθηγητὴς — στὴν Μικροοικονομική, ἕνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα — κάθεται στὸν πίνακα καί κάνει κύκλους καί καμπύλες καί ἐξισώσεις καί συναρτησιακὰς

σχέσεις καί πηγαίνει ἡ γλώσσα του σάν τὴ ραπτομηχανή, ὁ ἄλλος ἀπὸ κάτω τί νά συγκρατήσει ; Καί τί θά μάθει ἀπὸ Οἰκονομίας ; Νομίζω ὅτι ἡ Οἰκονομία δὲν εἶναι Μαθηματικὰ μόνο. Οὔτε καί εἶναι ξεκομμένη ἀπὸ τὴν κοινωνία, σκέτα μαθηματικὰ μοντέλα καί πρότυπα.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Γ'

Κι ἐγώ σὲ οἰκονομικὴ σχολὴ εἶμαι. Διδάσκονται ὀρισμένα μόνο θέματα κι ὀρισμένες μόνο οἰκονομικὲς θεωρίες. Τελικὰ, αὐτὸ καταντᾷ εἰς βάρος τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστήμης, γιὰ τὴν δὲν ἔχεις τὴ δυνατότητα νά προχωρήσεις διαλεκτικὰ, δὲν σοῦ δίνεται ἡ εὐκαιρία νά μάθεις παρὰ μόνο ἕνα ὀρισμένο τύπο οἰκονομικῶν θεωριῶν πού ἐφαρμόζεται σ' ἕνα ὀρισμένο γῶρο. Αὐτὸ, κοινωνικά, ἱστορικά, μᾶλλον κοινὸ μπορεῖς νά τὸ χαρακτηρίσεις, γιὰ τὴν εἶναι ἀντίθετο στὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

Διδάσκεται μόνο ἡ Ἀνάπτυξη. Δὲν διδάσκεται καί ἡ Κατανομὴ τοῦ Εἰσοδήματος. Αὐτὸ τὸ ἀκούς ἀρκετὰ καί πού — παραπετριές πού λέμε.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Γ'

Ναί, εἶμαι σίγουρος ὅμως, ὅτι ἀναγκαῖες στήναι κι ἐμαθες μόνος σου. Γι' αὐτὸ λέω ὅτι εἶναι κοινὸ.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

" Ἄλλο αὐτό, πὲς ὅτι ἐγὼ εἶχα ἐρεθίσματα. Ἄλλὰ ὁ μεγάλος ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν, τί ἔχει γιὰ κατανομή ;

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Γ'

Καλὰ, εἶναι τέτοιο τὸ σύστημα πού δὲν ἐνδιαφέρεται γιά τὴν κατανομή. Μόνον γιά τὴ συγκέντρωση ἐνδιαφέρεται.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

Θά ἔπρεπε νά ὑπάρχει Κοινωνιολογία. Ὅστερα, θά ἔπρεπε νά διδάσκεται ὀλοκληρωμένη μιὰ Ἱστορία Οἰκονομικῶν καί Κοινωνικῶν Θεωριῶν, καί ὅχι νά μαθαίνουμε μόνο κλασικούς καί νεοκλασικούς. Χριστιανούς, σοσιαλιστές, μαρξιστές, σ' αὐτοὺς δὲν σταματᾷμε καθόλου. Ἐπειτα, ὑπάρχει ἡμιμάθεια. Βγαίνει ὁ φοιτητὴς ἀπὸ τὴ σχολὴ καί εἶναι ἡμιμάθης στὰ οἰκονομικά. Ἐρεῖ πέντε πράγματα, τί εἶναι προπορὰ, τί εἶναι ζήτηση, ξέρω γώ, καί τελεῖωσε. Πέντε λογιστικά, γιὰ νά γίνει λογιστὴς καί πάει. Δὲν εἶναι ἐπιστήμη αὐτὴ.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Γ'

Εἶναι καί τὸ πρόβλημα τῆς κατοχύρωσης τοῦ πτυχίου. Ἀπὸ δῶ βλέπεις καί δημιουργεῖται τὸ φαινόμενο νά ἐγκαταλείπεται ὁ ἄλλος σ' ἕνα μισθὸ δυνάμιμι χιλιάδων, μολοντί κάθισε πέντε χρόνια στὴ σχολὴ καί στραβῶθηκε νά διαβάξει.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Α'

Δὲν ἔχουμε καμία δυνατότητα μετὰ τὸ πτυχίον. Εἶμαστε ἐρμιαία τῶν ἐπιχειρηματιῶν. Θά πάμε ζητιανεύοντας νά μᾶς δώσει τρεῖς χιλιάδες, θά πάει ἕνας ἄλλος πού ἔχει μεγαλύτερες ἀνάγκες, θά τοῦ δώσει δύο ὀχτακόσιες καί θά πάρει αὐτόν. Οἱ σχολές οἱ οἰκονομικὲς, στὴν Ἑλλάδα, εἶναι γιὰ νά βγάλουν ὑπαλλήλους γιά τίς ἐφορίες, δηλαδή, γραφειοκρατικὴ δουλειά, μέχρι νά μάθουν πρακτικὰ πέντε πράγματα καί νά προαχθοῦν. Στὰ ταμεῖα, στὸ ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, στὰ

τελωνεία, δουλειές, τελοσπάντων, πού μπορεί να τις κάνει κι ένας του γυμνασίου, λίγο έξυπνος να είναι, ή μ' ένα σεμινάριο, δύο μήνες.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Ζ'

Έγώ είναι στο Πολυτεχνείο, στη σχολή Πολιτικών Μηχανικών. Καμία αλλαγή δεν έχει γίνει στη σχολή μας. (Ό,τι διδάσκονταν πριν δέκα χρόνια, τ'ά ίδια διδάσκονται και τώρα. Κάτι αλλαγές πού έγιναν στα προγράμματα, πριν τρία χρόνια, δεν ήταν τίποτα τελικά, και είχε γίνει πολλές θόρυβος. Μαλλον χειρότερα ήταν για τη σχολή μας, γιατί αφαιρέσαν μαθήματα κι έβαλαν προαιρετικά, τ'ά όποια δεν λένε τίποτα. Οί άσκήσεις πού γίνονται, επειδή είναι πολλά τ'ά παιδιά — διακόσια πενήντα άτομα σ' ένα καθηγητή, ή και δύο σχολές συγχρόνως σ' ένα καθηγητή, Πολιτικοί Μηχανικοί και Τοπογράφοι, άς πούμε — οί άσκήσεις, λοιπόν, δεν μπορούν να γίνουν όπως πρέπει κάτω από αυτές τις συνθήκες. Έπίσης, τ'ά θέματα πού κάνουν, δεν υπάρχει προσωπικό πού θα μάς λύσει τίς άπορίες. (Ό,τι κάνει ο καθένας μόνος του. Στα εργαστήρια, εκτός ότι υπάρχει έλλειψη, δεν μάς πάνε να δούμε από κοντά και τ'ά ήδη υπάρχοντα. Κάνουμε μία άσκηση πενήντα άτομα και ο έπιμελητής σου λείει από δέκα μέτρα απόσταση ή δείχνει τ'ό όργανο. Δεν τ'ό παίρνουν μόνος σου να τ'ό χειριστείς, να δεις πώς είναι. Και βλέπεις αυτό πού γίνεται εδώ στην Ελλάδα, με τούς πολιτικούς μηχανικούς. Αυτό πού γίνεται και οί περισσότεροι άσχολούνται με τις οικοδομές δεν πρέπει να γίνεται. Η οικοδομή είναι δουλειά τ'ού αρχιτέκτονα. Άλλ' από την άλλη, εμάς μάς βγάζουν με τέτοιες γνώσεις, πού να μη μπορούμε να κάνουμε άλλη δουλειά από την οικοδομή. Τ'ό Πολυτεχνείο θ'ά έπρεπε να μάς παρέχει τις γνώσεις για να μπορούμε ν' άντεπεξέλθουμε στις άπαιτήσεις πού έχουν οί μελέτες σοβαρών έργων άναπτύξεως — λιμενικών έργων, υδραυλικών έργων, οδοποιίας, έργων δηλαδή με μεγάλη σημασία για την υποδομή τ'ης χώρας, και βέβαια, με μεγάλο κόστος. Δεν μάς παρέχουν τις δυνατότητες για να φτιάξουμε αυτά τ'ά πράγματα και φυσικά, οί μελέτες γίνονται από ξένες εταιρείες, πού έχουν τ'ά δικιά τους συμφέροντα.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

Έγώ είμαι στην Ίατρική. Η σχολή μου αντιμετώπιζει τ'ά ίδια προβλήματα, όπως και οί άλλες, εκτός από τ'ά ιδιαίτερα προβλήματά της. Η «πληθυσμική συμπίεση» είναι κι εδώ φοβερή. Ίδιως στα πρώτα έτη, φτάνουμε σε μυθικούς αριθμούς. Τ'ό δεύτερο έτος έχει χίλια διακόσια - χίλια τριακόσια άτομα, για παράδειγμα. Πρόγραμμα έναϊό δεν υπάρχει. Γυρίζουμε όλο τ'ό λεκανοπέδιο τ'ης Άττικής, από Πεντέλη μέχρι Πειραιά, για να πάμε στα διάφορα νοσοκομεία. Εργαστηριακή ανεπάρκεια φοβερή. Φτάνουμε στο σημείο, μέσα σ' ένα θάλαμο να παρακολουθούν και τριάντα άτομα πάνω σ' ένα άρρωστο. Και καταλαβαίνετε πόσο ένημερωνόμαστε γι' αυτόν τόν άρρωστο.

ΕΝΑΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ

Ό τριακοστός, τί βλέπει ; . . .

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

Τίποτα, την πλάτη τ'ού μπροστινού του !

ΑΛΛΟΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ

Έπομένως, πρέπει να 'χεις έμπιστοσύνη στο νέο γιατρό . . .

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ

Γι' αυτό τούς στέλνουν στην έπαρχία. Κάνουν πειράματα.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

Η Ελλάδα νομίζω ότι είναι ή τρίτη χώρα, συγκριτικά με τόν πληθυσμό της, σε αριθμό γιατρών. Κι έντωμεταξύ, τ'ό επίπεδο τ'ης Ιατρικής περιθάλψεως είναι φοβερά χαμηλό. Στη Σουηδία, για να έχει ο πολιτής Ιατρική, νοσοκομειακή ή φαρμακευτική περίθαλψη, τ'ό μόνο προσόν πού απαιτείται να έχει, είναι να είναι άνωρωπος . . .

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Δ'

Η δική μας είναι ή μόνη σχολή στην Ευρώπη και την Άμερική πού δεν μαθαίνουμε τ'ή χρήση τ'ού μικροσκοπίου, πού είναι πολύ π'ό χρήσιμο όργανο κι από τ'ά άκουστικά σου. Άν πεις για τ'ά βιβλία, είναι πανάρχαια. Τ'ού Γαρδία, πού είναι καινούριο, έχει γραφτεί πριν δέκα χρόνια. Τ'ήν Άκτινολογία, τ'ήν μαθαίνει σ' ένα άμφιθέατρο γεμάτο, και από σημειώσεις. Τ'ό φροντιστήριο γίνεται σ' ένατ'ό άτομα. Θ'ά π'ας μιά φορά τ'ήν έβδομάδα, τί να μάθεις από κεί : Παλιά, πού υπήρχαν οί έφημερίες, μπορούσες να π'ας και να δεις δυό τρεις περιπτώσεις. Τώρα, με τ'ό Ρυθμιστικό Κέντρο, δεν βλέπεις τίποτα. Άσε τ'ήν Ανατομία, τόσα άτομα πάνω από ένα πτώμα, τί να μάθεις ;

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Β'

Άν π'ας για χειρουργός, νυστέρι ή βελόνα για να βάλεις ένα ράμμα θ'ά πιάσεις σε έπαρχιακό κέντρο. Όλ' αυτά, στο Πανεπιστήμιο, τ'ά βλέπεις σε σλάντζ.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ ΣΤ'

Νά μιλήσω εγώ για τ'ήν Νομική. Ένα πολύ σοβαρό θέμα, είναι τ'ό ώρARIO διδασκαλίας, τ'ό όποιο δεν είναι συνεχές. (Όταν ένας θέλει να παρακολουθήσει όλες τις ώρες τ'ού προγράμματος, θ'ά πρέπει από τ'ό πρωί στις οκτώ ως τ'ό βράδυ στις οκτώ να βρίσκεται στη σχολή ή δίπλα, στους καφενέδες. Θ'ά π'ας μιά ώρα στη σχολή, μετά έχεις δυό ώρες κενές, πού να π'ας, θ'ά π'ας στο καφενείο. Άποτέλεσμα είναι βέβαια να μην παρακολουθείς. Άυτό ως π'ρος τ'ό ώρARIO. (Ό αριθμός τών φοιτητών είναι πολύ μεγάλος, οί αίθουσες λίγες, δεν υπάρχουν μικρά τμήματα, υπάρχει μόνο ή διδασκαλία από τ'ήν έδρα. Και βλέπεις τελικά, εξαιτίας αút'ης τ'ης καταστάσεως, να παρατηρείται τ'ό φαινόμενο να μπεις σε μιά αίθουσα και να βρεις να παρακολουθούν μόνο δέκα φοιτητές. Έπειτα, δεν υπάρχει καθόλου πρακτική έξάσκηση. Δηλαδή, τελειώνουμε τ'ή Νομική και δεν ξέρουμε τί είναι άγωγή, ούτε καν μύηση. Στη σχολή δεν ξέρουμε. Υποτίθεται, κάνεις έξάσκηση μετά. Αυτό είναι τ'ό άλλο θέμα, τών άσκουμένων, αυτό τ'ό φοβερό θέμα. Για δυό χιλιάδες, για χίλιες πεντακόσιες, πηγαίνεις και άγοράζεις . . . αúγá για τ'ή γυναίκα τ'ού δικηγόρου . . .

ΦΟΙΤΗΤΗΣ ΣΤ'

Είναι γεγονόςτα αυτά. Και υποτίθεται ότι τότε είσαι ο νέος έπιστήμονας, κι έφύσον είσαι και έλεύθερος επαγγελματίας

πρέπει να καλλιεργήσεις και κοινωνικές σχέσεις. Με χίλιες πεντακόσιες, τί να κάνεις ; Λοιπόν, έπειτα είναι και τ'ό άλλο. Έξαρτάται αν θ'ά περάσεις τ'ό έτος, από τις τμηματικές εξετάσεις. Δεν υπάρχουν μικρά τμήματα, φροντιστήρια, ώστε να λαμβάνονται υπόψη οί βαθμοί από τις εργασίες πού θ'ά κάνεις. Όλα δηλαδή εξαρτώνται από τ'ήν προφορική εξέταση, τότε πού θ'ά π'ας και θ'ά σε στήσει ο καθηγητής στα πέντε βήματα. (Όπότε βέβαια βαθμολογείται ή μνήμη. Μέσα σ' ένα τέταρτο ή εικοσι λεπτά, κρίνεται αν θ'ά περάσεις ή όχι τ'ή χρονιά.

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ

Παίρνουν λίαν καλώς και άριστα όσο έχουν διαβάσει από τις «ερωτήσεις - άπαντήσεις», αυτοί παίρνουν τούς καλύτερους βαθμούς, και άλλοι πού έχουν διαβάσει όλο τ'ό βιβλίο παίρνουν πέντε.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ ΣΤ'

Ναι, υπάρχουν οί λεγόμενες «φυλλάδες», και μικρά βιβλιαράκια με ερωτήσεις και άπαντήσεις. Περιλαμβάνουν τις ερωτήσεις πού κάνουν οί καθηγητές επί σειρά έτών. Άντι, λοιπόν, να κάθονται και να διαβάζουν τ'ό σύγγραμμα τών χιλίων σελίδων, πού πρέπει και να τ'ό αποστηθίσουν, διαβάζουν από τις φυλλάδες.

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ

Έγώ προσωπική πείρα με τ'ό Οικογενειακό Δίκαιο. Έπειδή μου άρσσε κάθισα και διάβασα και τ'ού καθηγητ'ού και ξένα συγγράμματα. Τελικά π'ήρα πέντε. Μιά φίλη μου πού είχε διαβάσει (ερωτήσεις - άπαντήσεις) ενός φροντιστ'ού π'ήρε εφτά. Είχα διαβάσει καλά, όλα αυτά πού έγραφα στο Οικογενειακό είχαν δημοσιευτεί σε νομικά περιοδικά. (Όταν διάβαζα, μου 'λεγε ή φίλη μου : κορόιδο, θ'ά πάρεις πέντε, τί κάθεται και διαβάζεις.

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Ε'

Έγώ είμαι στη Μαθηματική. Έδώ γίνεται τ'ό εξής. Υπάρχει ο βασιικός σιστός ν' άχρηστευθεί ο φοιτητής, ώστε να μη μπορεί να κάνει τίποτε άλλο, εκτός από τόν καθηγητ'ό στο γυμνάσιο. Δεν μπορεί να κάνει τίποτε άλλο, αφού δεν έμαθε και τίποτε άλλο. Η βάση τ'ού προγράμματος είναι τ'ά κλασικά μαθηματικά. Πριν δυό χρόνια έβαλαν και τ'ά Ήφηρμοσμένα Μαθηματικά, αλλά κι αυτά είναι μάλλον για τούς τύπους. Στα Έφηρμοσμένα, υπάρχει μάθημα για τούς ηλεκτρονικούς υπολογιστάς, αλλά ήλεκτρονικό υπολογιστ'ό δεν ελδε κανείς, ούτε σε φωτογραφία. Υπάρχει μάθημα Προγραμματισμού, αλλά ουδείς φοιτητής τ'ού Μαθηματικού τμήματος εφτιαξε πρόγραμμα για ήλεκτρονικό υπολογιστ'ό. Άλλά και στα άλλα μαθήματα πού κάνουμε στη σχολή, από τ'ή Μετεωρολογία ως τ'ήν Άστρονομία, ελάχιστη σχέση έχουν οί φοιτητάι μ' αυτά τ'ά πράγματα. Μπορεί να σου μιλάνε για τ'ό τηλεσκόπιο και να στο δείχνουν από απόσταση 15-20 μέτρων. Άσε τ'ά συγγράμματα. Η σχολή μας υποφέρει περισσότερο από κάθε άλλη από τ'ήν έλλειψη συγγράμμάτων. Σ' αút'ήν τ'ήν έξαιετία, όσοι από τούς καθηγητάς τ'ης Φυσικομαθηματικής έγραψαν αξιόλογα βιβλία, τ'ά έγραψαν στα άγγλικά. Άλγεβρα δεν υπάρχει στα έλληνικά, αλλά ο Κάπος έχει γράψει Άλγεβρα στα άγγλικά. Τελικά, δεν έχουμε Άλγεβρα.

Τί νά τήν κάνουνε στά ἀγγλικά; Λοιπόν, τὸ πρόγραμμα τῆς σχολῆς δὲν ἔχει καμία σχέση με τὴ δουλειά πού κάνουνε συνήθως οἱ ἄνθρωποι πού τελειώνουν τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς Φυσικομαθηματικῆς. Ἀπὸ τὴ σχολή, ὅπως δὴποτε δὲν θὰ βγείεις κατάλληλος γιὰ νὰ πᾶς νὰ κάνεις μάθημα. Ἐπειδὴ, ὅμως, εἶσαι σὲ θέση νὰ καλύψεις τὰ κενὰ πού ὑπάρχουν, σὲ στέλνουν νὰ κάνεις μάθημα. Ἐγὼ βρεθεῖ ὁ τρόπος νὰ καλύπτονται οἱ ἐλλείψεις. Δὲν σὲ μαθαίνουν τίποτα, ὅποτε τί θὰ κάνεις, πού θὰ πᾶς; Πηγαίνεις καὶ διορίζεσαι. Στὸ τέλος θὰ τρέχουμε ποιὸς νὰ πρωτοδιοριστεῖ...

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀπὸ ἄλλη σχολή, ὑπάρχει κανεὶς ἄλλος;

ΦΟΙΤΗΤΗΣ Η'

Ναί, ὑπάρχει μία Γεωπονικὴ σχολή πού ἔχει ὅλα τὰ προβλήματα ὅλων τῶν ἄλλων σχολῶν μαζί. Ἀπὸ σύγχυση κρατική μέχρι μπερδέματα καθηγητῶν. Ὑπάρχει σύγχυση. Βισήγοντο στὴ σχολή διακόσια ἄτομα καὶ τώρα εἰσάγονται εἴκοσι. Λένε ὅτι θὰ κάνουν Γεωπονικὴ στὴν Κρήτη, λένε ὅτι θὰ κάνουν στὴ Θεσσαλία, λένε ὅτι θὰ μεταφέρουν αὐτὴν ἐδῶ στὴν Πάτρα, κι ἐντωμεταξὺ, κάτω συνεχίζουν καὶ φτιάχνουν ἀμφιθέατρα. Τί νέα σχολή θὰ φτιάξουν, ἀφοῦ στὰ τελευταῖα

χρόνια ἡ Γεωπονικὴ παίρνει 18 ἄτομα καὶ ὑπάρχουν 800 ἀδιόριστοι. Ἄν πάει κανεὶς ἀπὸ τὴν Ὁμόνοια ὡς τὸ ὑπουργεῖο Γεωργίας, θὰ τοὺς βρεῖ νὰ κόβουν βόλτες. Μὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς πού εἶχαν γίνεο τὸ 1964, ἔλεγχον ὅτι τὸ 70, αὐτὸ πού μᾶς πέρασε, ἡ ἔλλειψη γεωπόνων γιὰ τὸ Κράτος θὰ ἔφτανε τὸ 70%. Ἐ, τὸ ξεπεράσαμε τὸ 70%. Στὴ σχολή, ὑπάρχουν εἰδικότητες, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει κατοχύρωση εἰδικότητων. Ὑπάρχει, ἄς πούμε, ἡ εἰδικότητα τοῦ Ζωοτέχνου, τοῦ Φυτοτέχνου, ἢ τῶν Ἐγγείων Βελτιώσεων. Γίνεσαι «σουλούκου - μουλούκου», ὅποιος βγεί κι ὅπου πάει, δὲν ὑπάρχει καμία κατοχύρωση. Αὐτοὶ πού διορίζονται, ὁ ἀριθμὸς τους εἶναι πολὺ μικρότερος ἀπ' αὐτὸν πού θὰ ἔπρεπε νὰ πάρουν. Γιὰ παράδειγμα, ἰδρύθηκαν τὸ 1952 αὐτὰ τὰ Κέντρα Γεωργικῶν Ἐφαρμογῶν καὶ μετὶ τὸς τότε συνθήκες ὑπολόγιζαν, ἄς πούμε, ὅτι χρειάζονται τριακοσίου γεωπόνους. Ἐκίνησαν, λοιπόν, μετ' ἔλλειψη 30% καὶ αὐτὴ τὴ στιγμή ἡ ἔλλειψη ἔχει φτάσει στὸ 60% καὶ συνεχίζουν νὰ λειτουργοῦν μετ' αὐτὸ τὸ ἐλλειμματικὸ. Τὸ 1964 ὑπῆρχε, γενικά, ἔλλειψη γεωπόνων 40% καὶ εἶχε ὑπολογιστεῖ, μετ' τὸν ρυθμὸ ἀναπτύξεως τῆς χώρας καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν φοιτητῶν στὴ Γεωπονικὴς Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, ὅτι θὰ φτάναμε τὸ 1970 νὰ ἔχουμε ἔλλειψη 70%. Καὶ τὸ ἔχουμε ξε-

περάσει, ὅπως σᾶς εἶπα. Κι ἐδῶ, πρέπει νὰ δοῦμε καὶ τὸ ἐξῆς. Ὅτι γιὰ νὰ βγοῦμε στὴν Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Κοινότητα, πρέπει νὰ στηριχτοῦμε στὴ γεωργικὴ παραγωγή. Στὶς κρατικὲς ὑπηρεσίες, τώρα. Ὑπάρχει μεγάλο μπερδεμα. Γιὰ παράδειγμα. Ἐἶχαν στείλει ἕνα γεωπὸνο γιὰ μετεκπαίδευση στὸ Παρίσι. Ἐκπαιδευτὴ ἐντομολόγος στὶς μέλισσες, καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶχε ὑποχρέωση νὰ ἐπιστρέψει καὶ νὰ ἐργαστεῖ ἐδῶ. Λοιπόν, γύρισε, καὶ τί ἔγινε; Προκηρύχτηκε διαγωνισμὸς γιὰ τὴν κάλυψη αὐτῆς τῆς θέσεως καὶ τὴν ἔδωσαν σὲ κάποιον πού σπουδάζε δεκαπέντε χρόνια στὴν Ἰταλία. Γιατί προκηρύχτηκε διαγωνισμὸς γι' αὐτὴ τὴ θέση, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε ἄλλος σ' αὐτὴν τὴν εἰδικότητα, καὶ τὸν ἔστειλε μάλιστα τὸ Κράτος μετὰ δικὰ του ἐξοδα στὸ ἐξωτερικὸ νὰ σπουδάσει; Τελοσπάντων. Δηλαδή, τὸ ἴδιο τὸ Κράτος σοῦ δίνει τὰ χρήματα, σὲ σπουδάζει, σὲ φτιάχνει κι ἔπειτα σὲ διώχνει. Αὐτὸς πού σᾶς ἔλεγα, ἔχει φύγει τώρα καὶ εἶναι καθηγητὴς στὴ Γαλλία. Κατὰ τὰ ἄλλα, προγράμματα, συγγράμματα, παρουσίες, καὶ τὰ σχετικά, ὅτι γίνεσαι καὶ στὶς ἄλλες σχολές. Καὶ τὸ ὠραῖο εἶναι, ὅτι οἱ καθηγητὲς μας σοῦ λένε ὅτι τὸν θέλουν τὸ διάλογο. «Ἄ, ἐγὼ δὲν εἶμαι σὰν τοὺς ἄλλους, σοῦ λένε. Ἐγὼ τὸν θέλω τὸ διάλογο». Ἐντάξει, τὰ κομμοβεντιάζουμε, καὶ φυσικὰ δὲ γίνεται τίποτα.

Μία φράση τοῦ Σεφέρη

Ἐνα φιλολογικὸ δοκίμιο καὶ μιὰ διαφορετικὴ ἐκτίμηση

Γ. Π. ΣΑΒΒΙΔΗΣ

ΓΥΡΩ ΣΕ ΜΙΑ ΦΡΑΣΗ ΤΟΥ ΣΕΦΕΡΗ

Τώρα εἶναι σκορπισμένοι σ' ἑκατὸ πολιτεῖες/κι ὀλίγετα παρασμένοι σὲ ἀνοικτείες στογές, νὰ βρεῖ τὴν εὐτυχία του σὲ ἄλλο ἄλλο εἶδος/καὶ νὰ τιμωρηθεῖ μετ' ἕνα κώδικα συνείδησης./Τὰ λόγια ἐνὸς νεκροῦ/ἀλλοιώνονται μετ' ἄνερα τῶν ζωντανῶν.

W. H. AUDEN
(«Εἰς μνήμην W. B. Yeats»)

Τί σημαίνει ἡ φράση τοῦ Σεφέρη: «Φτάσαμε τέλος στὰ χρόνια πού ἐφευρέθηκε ἡ κατάρρευση τῆς τυπογραφίας»; Ἡ συζήτηση τῶν φίλων Ἀλέκου Ἀργυρίου καὶ Μίμη Σουλιώτη,¹ νομίζω πὼς μᾶς δείχνει τουλάχιστον δύο πράγματα: Πρῶτον, ὅτι στὴν ἐμφανῶς ὄχι ἀπλήν αὐτὴ φράση συνιπάρχουν περισσότερες ἀπὸ μιὰ σημασίες, οἱ ὁποῖες ἐξάγονται εἴτε ἀποκλείονται ἀνάλογα στὸν ἄνθρωπο πού τὴν μεταχειρίζεται (γράφοντας, παραθέτοντας ἢ καὶ μόνο διαβάζοντάς τὴν) καὶ στὸ πότε καὶ πού τὴν μεταχειρίζεται. Δεύτερον, ὅτι εἶναι ἐπικίνδυνον νὰ ἐρμηνεύει κανεὶς μονοσήμαντα τὴν φράση ἐνὸς πολὺτροπου ποιητῆ, καὶ μάλιστα

ἐξω ἀπὸ τὰ λεκτικὰ καὶ ἱστορικὰ συμφραζόμενά της.

Στὸ προκειμένο, ποιὰ εἶναι αὐτὰ τὰ συμφραζόμενα; Γιὰ νὰ μὴ μακρολογῶ: ὅσο μὲν ἀφορᾷ τὰ ἱστορικοπολιτικά, παραπέμπω τὸν ἀναγνώστη στὸ *Χειρόγραφο Σελτ*. Ἡ τοῦ Σεφέρη καὶ στὴν συνεργασία τοῦ Στρατῆ Τσίρικα στὸν τόμο *Γιὰ τὸν Σεφέρη*, καθώς καὶ στὴν ἀπάντησή τοῦ κ. Ἀργυρίου. Ἀφ' ἑτέρου, δὲν θὰ ἐξετάσω διόλου τὸ πότε καὶ πού χρησιμοποιήσαμε τὴν φράση αὐτὴν ὁ κ. Ἀργυρίου καὶ ἐγώ,² καὶ θὰ προσπαθήσω νὰ ἐντοπιστῶ σχολαστικὰ στὰ συμφραζόμενα τοῦ Σεφέρη.

Α. Στὴν πλατύτερη ἐννοια τῶν «συμφραζόμενων» περιλαμβάνω καὶ τὰ βιβλιογραφικὰ δεδομένα. Ὅπως σωστὰ δηλώνει στὴν ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου του καὶ τῆς ἀπάντησός του ὁ κ. Ἀργυρίου, ἡ φράση πρωτοεμφανίζεται (ἄς πούμε: «δημόσια») τὸ καλοκαίρι 1944, ἀπομονωμένη ἀπὸ τὰ λεκτικὰ της συμφραζόμενα (μετ' τὴν παραπομπή: «Γ.Σ. 1941 — Πρόλογος σ' ἕνα ἀτέλειωτο βιβλίον»), ὡς ἐπιγραφή ἢ «μότο» (ἔγινε «προμετωπίδα», πού σημαίνει εἰκόνα ἀντίκρου στὴν σελίδα τοῦ τίτλου) τῆς ἰδιωτικῆς (δηλ. «ἐκτὸς ἐμπορίου») ἐκδόσεως τοῦ ἰδιόχειρου καλλιγραφημένου καὶ ἱστορισμένου χειρογράφου τοῦ *Ἡμερολογίου Καταστροφῆς β'*, πού φω-

τολιθογραφήθηκε (ἄλλο «φωτολιθογραφία», δηλ. «ῥοσετ» — ἄλλο «φωτοτυπία») σὲ 75 ἀντίτυπα στὴν Ἀλεξάνδρεια.

Γιατί ἡ συλλογὴ αὐτὴ δὲν ἔλαβεν ἀμέσως τυπογραφικὴ δημοσιότητα ἢ ἔστω δὲν φωτολιθογραφήθηκε σὲ περισσότερα ἀντίτυπα προορισμένα γιὰ τὰ βιβλιοπωλεῖα; Δὲν ξέρω. Πιθανόν καὶ γιὰ λόγους αὐτολογοκρισίας — πράγμα πού δὲν σημαίνει ἀναγκαστικὰ φόβο ἐπίσημων κυρώσεων — μπορεῖ κάλλιστα νὰ ὀφείλεται καὶ σὲ περίσκεψη εἴτε σὲ αἰδῶ μπροστὰ σὲ δημόσιες ἀντικειμενικὲς συνθήκες («Μέσα σὲ πόλεμο — φαντάσου, ἐλλειμνικὰ ποιήματα», λέει στὸν ἑαυτὸ του ὁ ποιητὴς Φερνάνδης τοῦ Καβάφη). Κάτι ἀνάλογο εἶχεν ἤδη κάνει ὁ Σεφέρης τὸ 1940: μόνο τὰ ἐπτά ἐκτὸς ἐμπορίου ἀντίτυπα (ἔγινε τὰ λοιπὰ 310) τοῦ *Ἡμερολογίου Καταστροφῆς α'* περιεῖχαν, ὅχι τυπωμένον ἀλλὰ αὐτόγραφο, τὸ «Ἢ τελευταῖα μέρα», πού ἡ αὐτολογοκρισία τοῦ ποιητῆ — τότε προϊστάμενον τῆς Διευθύνσεως Ἐξωτερικοῦ Τύπου τοῦ Ὑπουργείου Τύπου καὶ Πληροφοριῶν — δὲν τοῦ ἐπέτρεψε νὰ τὸ δημοσιέψει παρὰ πέντε χρόνια ἀργότερα, ὡς παράρτημα τῆς δευτέρας (πρώτης τυπογραφικῆς) ἐκδόσεως τοῦ *Ἡμερολογίου Καταστροφῆς β'*.³

Γιατί τούτῃ τὴν ἀθηναϊκὴ τυπογραφικὴ ἐκδόση πραγματοποιήθηκε μόλις τὸν Δε-

κέμβριο 1945; Πάλι δὲν ξέρω. Ἰσως γιατίι δὲν ποιητὴς δὲν εἶχε ἀρκετά χρήματα, ἴσως γιατίι δὲν εἴβρισκε ἐκδόστη τοῦ γούστου του, ἴσως γιατίι δὲν εὐκαιροῦσε, ἴσως γιατίι δὲν εἶχε κέρια, ἴσως βασικὰ (δὲν λέω: ἀποκλειστικὰ) γιατίι ἐνιωθε πὼς τὰ ποιήματά του θὰ ἔπλεταν στὸ μεταπελευθερωτικὸ κενὸ τῆς ἀποκαρδιώσης καὶ τῆς μισαλλοδοξίας.

Γιατί, ὥστόσο, ἔκανε ἐκείνη τὴν φωτολιθογραφικὴ ἰδιωτικὴν ἐκδόση; Δὲν φοβᾶμαι νὰ ξαναπῶ: Δὲν ξέρω. Ἀπίθανη ὅμως θεωρῶ τὴν αἰτία τοῦ ὑπαίτισσαι ὁ κ. Ἀργυρίου: «Πάντως, μιὰ κανονικὴ ἐκδόση ἦταν ὑποχρεωτικὸ νὰ περάσει ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ καὶ ἑλληνικὴ λογοκρισία». Δὲν ξέρω πὼς λειτουργοῦσε ἡ πολεμικὴ λογοκρισία στὰ 1944 στὴν Αἴγυπτο· μπορεῖ καὶ νὰ μὴν ἔλεγε τις λογοτεχνικὲς ἐκδόσεις· μὰ ἂν τις ἔλεγε, θὰ ἦταν παράλογο νὰ μὴν ἐλέγχει πρῶτα-πρῶτα τις ἰδιωτικὲς ἐκδόσεις. Ἀφ' ἑτέρου, μὴν ξεγνᾶμε πὼς ὁ Σεφέρης ἦταν τότε πιὰ Διευθυντὴς Τύπου καὶ Πληροφοριῶν τῆς αὐτοεξέδουστῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης στὴν Αἴγυπτο, καὶ ὅτι ἡ πρώτη ἐκδόσι τῶν *Δοκιμῶν* (μὲ περὶ κείμενα ἀσυγκρίτως σαφέστερα ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ *Ἡμερολογίου Καταστρώματος β'*) εἶχε τυπωθεῖ καὶ κυκλοφορήσει κανονικώτατα στὸ Κάιρο τὸν Φεβρουάριο 1944.

Ἐς θυμηθοῦμε ἐπίσης πὼς τούτη δὲν ἦταν ἡ πρώτη ἰδιωτικὴ ἐκδόσι ποιημάτων τοῦ Σεφέρη: δὲν ἐνοῶ ἀπλῶς ὅτι, ἔως τὸ 1945 (ὅταν ἄρχισε νὰ ἐκδίδεται στὸν «Ἰκαρον»), ὅλα του τὰ βιβλία ἔβγαζαν μὲ δικὰ του ἔξοδα καὶ μὲ δικὴ του τυπογραφικὴν ἐπιμέλεια· ἀλλὰ καὶ ὅτι ἤδη στὰ 1932 (γιὰ λόγους ἐμφανέστατα ἐξωπολιτικούς) εἶχε ἐκδώσει τὴν *Στέρνα* σὲ 50 ἀντίτυπα ἐκτὸς ἐμπορίου καὶ ὅτι τὸ ποίημα αὐτὸ οὐσιαστικὰ πρωτοδημοσιεύθηκε μόλις τὸ 1935 στὰ *Νέα Γράμματα*. Ἀκόμη, ὑπενθυμίζω ὅτι τὸν Μάρτιο 1944 ὁ Σεφέρης εἶχε γράψει μὲ τὸ χέρι του τὸν ἀνυπόγραφο πρόλογο τῆς φωτολιθογραφικῆς ἐκδόσης (ἐκτὸς ἐμπορίου) τῶν «αράνων» Ἀχοϊκῶν τοῦ Σικελιανοῦ: «ἔτσι, φαντάζομαι, ἀνακάλυψε τις τεχνικὲς καὶ αἰσθητικὲς δυνατότητες τῆς ἀκατάργησης τῆς τυπογραφίας».

Μὴ γελιόμαστε: ὅπως ὁ Σικελιανὸς ἢ ὅπως ὁ Καβάφης, καὶ πιθανὸν σὲ μεγαλύτερο βαθμὸν ἀπὸ τοὺς δύο τους, ὁ Σεφέρης ἦταν, μὲ τὸν τρόπο του (τρόπο ἀνατολίτικο, μὲ γαλλικὴ καὶ ἐγγλέζικες προεκτάσεις), ἕνας μερακλῆς. Δὲν ἐνοῶ, βέβαια, «αντιεταύτη» (ὅπως βασικὰ ἀποφαινεται ὁ κ. Ἀργυρίου γιὰ τὸν Καβάφη, προφανῶς ἐννοώντας «αἰσθητὴς») καὶ ὄχι «ερασιτέχνης» — ὅπως ἐρμηνεύουν τὴν λέξη ὅλα τὰ λεξικά που συμβουλεύτηκα. Καὶ τὸ μεράκι του (ἄλλο πράγμα ὁ *καημὸς* του) διαφαίνεται σὲ ὅλα του σχεδὸν τὰ βιβλία, πρὶν καλὰ καλὰ τὰ διαβάσεις, ἀλλὰ ιδιαίτατα στὴν φωτολιθογραφημένην ἐκδόση τοῦ καλλιγραφημένου καὶ εἰκονογραφημένου ἀπὸ τὸν ἴδιον *Ἡμερολογίου Καταστρώματος β'*: «ὅσο πιὸ θερμὸ καὶ ὕμφορο εἶναι ἀπὸ τὴν τυπογραφικὴν ἐκδόση του, ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὰ 33 ἀντίτυπα τῆς πρῆς προμετωπίδα μιὰν ἀκουαρέλα τοῦ Τσαρούχη! Μόνον σὲ αὐτὴ τὴν προοπτικὴν, ἀλλοστε, *ολοκληρώνεται* τὸ νόημα τῆς (κατὰ τὰ ἄλλα σολωμογενεῶς) ἐπιγρα-

φῆς που συνοδεύει τὴν ἀφιέρωσι τῆς συλλογῆς (ἐπιγραφή τὴν ὅποιαν ἐπίσης μονοσήμαντα ἢ μάλλον μερικὰ ἐρμηνεύει ὁ κ. Ἀργυρίου): «Κάποτε συλλογίζομαι πὼς τούτα ἐδῶ που γράφω δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ εἰκόνες που κεντοῦν στὸ δέσμα τους φυλακισμένοι ἢ πελαγίσιοι».

Εἶτε μᾶς ἀρέσει εἶτε ὄχι, ἡ φωτολιθογραφικὴ ἐκδόσι τοῦ *Ἡμερολογίου Καταστρώματος β'* παρκαμένει, τουλάχιστον ὡς τὸν Δεκέμβριο 1945, μιὰ πράξη ἰδιωτικῆς κερφοῦ, ὑπόθεσι «κλειστή» ἀνάμεσα στὸν ποιητὴ καὶ τὸ πολὺ 74 φίλους καὶ γνωστούς του⁸ — ἀσύγκριτα πιὸ περιορισμένη ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴ κυκλοφορία τῶν μονόφυλλον τοῦ Καβάφη (ὄχι, δὲν ἀσκήριζε χειρόγραφα τὰ ποιήματά του) ὅπως ἀκάνουν ὅλοι οἱ νέοι ποιητῆς!), ὁ ὅποιος, κατὰ κανόνα, ἀμέσως ἀναδημοσιεύει σὲ περιοδικὰ τὰ φρεσκοτυπωμένα ποιήματά του.

Ἰστερα ἀπὸ ὅλα τὰ παραπάνω (ὄχι καὶ παραπάνω, φεῦ), νομίζω πὼς εἶναι ἀναμφισβήτητο πὼς ἡ φράσι τοῦ Σεφέρη, ὡς ἐπιγραφή τῆς φωτολιθογραφικῆς ἐκδόσης τοῦ *Ἡμερολογίου Καταστρώματος β'*, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σχετίζεται μόνον μὲ τὰ ἱστοριοπολιτικὰ συμφραζόμενα τῆς συλλογῆς, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν τεχνικὴ τούτης τῆς ἐκδόσης: αὐτὴ ἡ ἀμφισημία εἶναι που ἀναδίνει τὸ «πικρὸ χιούμορ» που ὁ κ. Ἀργυρίου σωστὰ τὸ μνίστηκε ἐξαρχῆς καὶ μετὰ τὸ ἐπιβεβαίωσε ἀναλύοντας λαμπρὰ τὴν ἐσωτερικὴ λεκτικὴ δομὴ τῆς. Διαφορετικὰ, δὲν ἐξηγεῖται γιατίι ὁ Σεφέρης ἀπαίρεισε τούτη τὴν ἐπιγραφή (ἀλλὰ ὄχι καὶ ἐκείνην τῆς ἀφιέρωσης) ἀπὸ τὴν κανονικὴ τυπογραφικὴ ἐκδόση.⁹ Ἐκτὸς πιὰ ἂν δεχτοῦμε πὼς ὁ τότε Διευθυντὴς τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ Ἀντιβασιλέα — ἀρχιεπίσκοπου Δαμασκηνοῦ εἶχε τὴν ἀφέλεια νὰ πιστέψει ὅτι στὰ τέλη τοῦ 1945 εἶχαμε ξεπεράσει «τὰ χρόνια που ἐφευρέθηκε ἡ ἀκατάργησι τῆς τυπογραφίας» (μὲ τὴν ἀποκλειστικὰ πολιτικὴν ἔννοια που παραδέχεται γιὰ τὴν φράσι — ἐπιγραφή ὁ κ. Ἀργυρίου)...

Β. Ἀλλὰ ἡ φράσι αὐτὴ δὲν εἶναι μόνον ἐπιγραφή τῆς φωτολιθογραφικῆς ἐκδόσης τοῦ *Ἡμερολογίου Καταστρώματος β'*: πρὶν καὶ μετὰ τὸ 1944 εἶχε καὶ λεκτικὰ συμφραζόμενα, τὰ ὅποια μᾶς εἶναι (στὴν τελικὴ μορφή τους) γνωστὰ ἀπὸ τὸ 1962, δηλ. ἀπὸ τὴν δευτέρη ἐκδόσι τῶν *Δοκιμῶν* (σελ. 337) — συμφραζόμενα, μάλιστα (τί σύμπτωση!), καβαφικά. Καὶ στὸ σημεῖον αὐτὸ, δὲν μπορῶ νὰ κρύψω τὴν ἐκπληξή μου βλέποντας ἕναν δόκιμο κριτικὸ καὶ ἕναν πρόσφατο νεοελληνιστὴ νὰ ἀρκοῦνται σὲ μιὰν «ἐπιτροχάδην» παραπομπὴ σὲ δικὰ μου καβαφικά συμφραζόμενα.

Ὅπως δὴποτε, ἐπειδὴ ἡ ἐκδόσι ἐκείνη τῶν *Δοκιμῶν* εἶναι ἀπὸ καιρὸ δυσεῦρετη καὶ ἡ τρίτη ἐκδόσι ἀκόμη ταλαιπωρεῖται στὰ τυπογραφεία, δὲν θεωρῶ περιττὸ νὰ παραθέσω δλόκληρη τὴν σχετικὴν περικοπή ἀπὸ τὸ «Ἀκόμη λίγα γιὰ τὸν Ἀλεξάνδρινόν». Προσθέτω πὼς τούτη ἡ περικοπή, ἐνὸ φαίνεται γραμμένη στὴν Νότιο Ἀφρικὴ τὸ 1941 (ὅπου, καθὼς θὰ ἴδοῦμε στὸ Γ, πράγματι γράφθηκε ἡ πρώτη μορφή τῆς), πιθανώτατα ἐξαναγράφηκε στὴν Ἑλλάδα ἢ στὴν Τουρκία μεταξύ 1946 καὶ 1950:

Εἶμαι ὀλωσδιόλου μόνος. Τὰ γράμματα ἀπὸ γνώριμους τόπους κάνουνε μῆνες γιὰ νὰ σόσουν, ἂν ἔχουνε τὴν τύχη, ὡς ἐμᾶς· ἔχω μόνον τρία βιβλία μαζί μου· τὸ ἕνα ὁ Αἰσχύλος· εἶμαι στὸ περιθώριον τοῦ τόπου μου· στὸ περιθώριον τοῦ πολλέμου. Τὴ νύχτα, κοιτάζω στὸν οὐρανὸ νὰ τοποθετήσω καινούργια ὀνόματα σὲ ἀγνωστα ἄστρα: Νότιος Στανῶς, Κάινοπος, Ἀχερνῶς... Δὲ θὰ τὸ πιστεῦναι πὼς θὰ μοῦ τύχουνε νὰ νοσταλγῆσω κάποτε τὴν Ἄρχοτο ὅπως νοσταλγεῖς ἐνὶ πύκνῳ λέω πὼς εἶμαι καὶ στὸ περιθώριον τ' οὐρανοῦ. Οἱ πολιτεῖες εἶναι χτεσινῆς ἐδῶ: τούτη στὴν ἡλικίαν τοῦ Παλαμά, ἐκείνη νεότερη ἀπὸ τὸν Σικελιανόν. Οἱ τρόποι εἶναι ἄλλοι· πάνω ἀπὸ τὴν παμπάλαιη ζωὴ τῶν νέγων — ὅλο μάγια, στολίδια, καὶ χρωσάματα τυμαίνων —, ἦρθε καὶ κάθισε ἡ καινούργια ζωὴ τῶν ἀποίκων, τὸν ἀνθρώπον τοῦ χροσφαριῶ καὶ τοῦ διωμαντιοῦ, χωρὶς μῆμη, σὴν τὴν αἰθουσα χειροργεῖον. Κάποτε ἕνας ταξιδιωτὴς περὶ καὶ λέει ἀνεξακριβωτες ἱστορίες γιὰ τὴν Ἑλλάδα· τις ἀκοῦμε μὲ ἀπληστία· τις λέμε καὶ τις ξαναλέμε μόνον μᾶς, ὡρες καὶ νύχτες, διηλίζοντας τὴν πίκρα μας. Ἐνας ἄλλος, τις προάλλες, ἔφερε καὶ μοῦ δάνεισε τὸν τόμο τοῦ Καβάφη. Μοῦ φαίνεται πὼς δὲν ἤξερε καλά — καλὰ τί πράγμα κομβολοῦσε μέσα στὸ τραγικὸ «μέγα πανελλήνιον» μιὰ ἐκθετὴ ὑπαρξή σὴν τὸν Ἐρημ (οἶ'). Ἐτσι, ὅπως ἀντίγραφα, μαζί μὲ τὴν γυναῖκα μου, τις Ὠδὲς τοῦ Κάλβου, βάλθηκα ν' ἀντιγράψω, πάει κανένας μῆνας, τὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη, σημειώνοντας τις σκέψεις μου γι' αὐτὰ μετὰ τὴν κάθε ἀντιγραφή. Μιὰ προσπαθία νὰ κρατήσεις ζωντανὸ τὸ θεόν, συλλογίζομαι, μέσα σὲ τούτη τὴν ἀσέλεια τῆς σφαγῆς· μιὰ προσπαθία ἴσως δωρεάν ἔσται. Λέω πὼς εἶμαι ἕνας ἀντιγραφέας τοῦ Μεσαιῶνα· πὼς φτάζουμε τέλος στὰ χρόνια που ἐφευρέθηκε ἡ κατάργησι τῆς τυπογραφίας. Συλλογίζομαι τὴν Ἀλεξάνδρεια· προσπαθῶ νὰ κρατηθῶ ἀπὸ αὐτὴν ὅστεο' ἀπ' τὴν Κρήτη, εἶναι ὁ τόπος που μοῦ ἔδωσε τὴν παροργιστὴ μᾶς ἑλληνικῆς λαλιᾶς, ἐνὸς ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἄν δὲν εἶχα πατήσει, τὸ γεωσιμῆνο καλοκαίρι, ἐκείνη τὴν χαμηλὴ γῆ, σίγουρα δὲ θὰ εἶχα καταπιαστεῖ τούτα που γράφω τώρα. Τότε μόνον μοῦ ἦρθε στὸ νοῦ ἡ σκέψη πὼς ὁ Καβάφης ἔζησε ὅλα τὰ χρόνια τοῦ αἰῶνα του σ' ἕναν τόπο χωρὶς βουνά.

Ἐδῶ, βέβαια, ἡ φράσι (ἐπιτήδες δὲν τὴν ὑπογράμμισα) ἔχει ἄλλες διαστάσεις καὶ διαφορετικὴν λειτουργία ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τοῦ 1944. Δὲν πρόκειται (ἀκόμη ἢ πιὰ) διόλου γιὰ τὴν φωτολιθογραφία, οὔτε καν γιὰ ἰδιωτικὴν ἐκδόση ποιημάτων μὲ ἢ χωρὶς (αὐτο)λογοκρισία, ἀλλὰ γιὰ χειρόγραφα. Ἐπίσης, τὰ ἱστορικὰ συμφραζόμενα σὴν νὰ περιορίζονται, ἀφοῦ ὑποτίθεται πὼς ἔπεται ἡ ἐμπειρία τῶν ἐτῶν 1942-44· αὐξάνονται ὅμως ἀναδρομικά, ὄχι μόνον μὲ τὴν παρουσία τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Κάλβου καὶ τοῦ Καβάφη, μὰ ἰδίως μὲ τὸ μεσαιωνικὸν αἰσθημα τοῦ μοναχικοῦ ἀντιγραφέα καὶ σχολιαστῆ ἑλληνικῶν — δηλ. ἀκατανόητων καὶ ἀχρηστων, ἂν μὴ καὶ ὑποπτων, γιὰ τοὺς πολλοὺς — ποιημάτων.

Μπορῶ νὰ φαντασθῶ κάμποσους που θὰ χαρακτήριζαν «αἰσθητισμὸν» (ἢ αντιλεταντισμὸν), μὲ ὅποια ἔννοια) τὴν ἀμέ-

σως προηγούμενη φράση : «Μιά προσπάθεια να κρατήσεις ζωντανό το θεό, συλλογίζομαι, μέσα σε τούτη την ασέλγεια της σφαγής» — μία προσπάθεια ίσως δωρεάν» έστω». Άκους εκεί! μέσα στην πιο μαύρη ώρα του πολέμου, ένας Έλληνας διπλωμάτης, πρόσφυγας στην Νότιο Αφρική, να διαφορεεί ακόμη και για το ρατσιστικό πρόβλημα, και να περνάει τις ώρες του κοιτάζοντας τ' άστρα ή αντιγράφοντας και σχολιάζοντας — φαντάσου, ελληνικά ποιήματα ενός καθαρευουσιάνου και ενός ομοφυλόφιλου! Άμέ και τα άκαταλαβίστικα στιχάκια που έγραφε των Ίδιαν εκείνη εποχή; "Όλο για ζώα μιλάει, αν πρόσεξες : μεγάλα ψάρια, μέλισσες και πεταλούδες, κόκκινα (γιατί όχι πράσινα;) άλογα, ίπποπόταμος, δελφίνια, φασιανούς, πελεκάνους, γήνες, χρυσόψαρα, σκυλιά, τριζόνια — λες και χάθηκαν οι άνθρωποι! Σου βάζω στοιχίγματα πώς την ώρα που έμεις πεθαίναμε της πείνας, αυτός έτρωγε αυγά στρουθοκαμήλου. . .

"Όσο γυδαία υπερβολή και αν έβαλα σε τούτα τα ύποθετα λόγια, ελάχιστα διαφέρουν από το πνεύμα ορισμένων επικρίσεων που δημοσιεύτηκαν το 1942 για τον Πρόλογο του Ίδριαν στην άλεξανδρινή έκδοση της Λύρας του Κάλβου ή από το γράμμα του ύγετου που άνοιξε στα 1947 ή βράβευση του Ήμερολογίου Καταστορώματος β' με το Έπαθλο Παλαμά ή και από τους κορδακισμούς της έπιστολής «όργισμένου» φοιτητή της Θεσσαλονίκης για την έκδοση πολυτελείας του Άσματος Άσμάτων...¹⁰ Άς ξαναγυρίσουμε όμως στο θέμα μας, για να τελειώνουμε.

Γ. Παρατηρώντας ότι στην Δοκιμές (β' έκδοση) ή φράση δεν βρίσκεται στο «Άπομνημόνευμα» που προεισάγει το «Άκόμη λίγα για τον Άλεξανδρινό», αλλά κάπως άναπάντεχα στο σχόλιο για το «Άπολείπειν ό θεός Άντωνίων», συλλογίστηκα ότι στα χαρτιά του Σεφέρη ίσως να σώζεται ακόμα ή άρχική γραφή του «Προλόγου σ' ένα άτέλειωτο βιβλίον» (σύμφωνα με την παρατομπή της φράσης - επιγραφής). Πράγματι, στα καθαφικά σημειωματάρια του ποιητή, τα όποια πριν από λίγες μέρες μου έμπιστεύτηκε ή κ. Μαρώ Σεφέρη (πραγματοποιώντας μια γραπτή επιθυμία του άντρα της),¹¹ βρήκα και το χειρόγραφο του Προλόγου, από το όποιο, με την άδειά της, δημοσιεύω τώρα εδώ τις τρεις τελευταίες παραγράφους :

Έδώ που με έριξε ή τύχη, κάθομαι και γράφω ταχτικά. Γράφω όπως μπορώ, για να ξανάβρω την παλιά συνήθει της πένας που μιλάει με το χαρτί, και που με είχε αφήσει ύστερα από μία τυραγμένη ζωή στους τελευταίους καιρούς. Άλλά εκείνο που είναι πολύ πιο δύσκολο να συνηθίσω κανείς, είναι το να γράφει μέσα σε μία τέτοια μόνωση. Γιατί, ό,τι και να λέμε, δε γράφουμε ποτέ μόνοι μας. Τα έργα μας, και τα πιο άσημαντα, είναι μια συνεργασία και μια προσφορά. Συνεργασία με ποιόν; προσφορά σε ποιόν; Λέω πώς είναι με τους ανθρώπους και στους ανθρώπους που μιλούν τη γλώσσα μας. Άηλαδή με την πιο άκριβη έννοια της φράσης. Και το ερώτημα έρχεται και ξανάρχεται τυραννικά: Πώς αισθάνονται, πώς εκφράζονται οι άνθρω-

ποι μου; Όμως ή νύχτα μένει άδιαπέραστη και δεν μπορείς να κάνεις τίποτε άλλο παρά ν' ακολουθήσεις έτσι το δρόμο σου μέσα στο σκοτεινό λαγούμι. Ίσως στο τέλος, όταν ξαναβρεις στο φως της μέρας, έχεις την τύχη ν' αντιγράψεις μια γνώριμη μορφή.

Η Ελλάδα είναι τώρα βουβή. Είναι βουβοί και οι δίκαιοι. Φτάζουμε τέλος στα χρόνια που έφευρέθηκε ή κατάργηση της τυπογραφίας. Όστόσο, μέσα στην ψευτιά, την άπιστία, τη μικροφωνχία και την ιδιοτέλεια που έφεραν αυτά τα πράγματα που γίνονται γύρω μας, μέσα σε τούτη την ασέλγεια της σφαγής, νιώθει πώς πέου γύρω στην οικουμένη υπάροχον τα μικρά άδιόματα φώτα, όπως στο διάσος του παρομνηθίου της γιαγιάς μας. Έδώ κι εκεί, σε παραξένια και άντοπιστία μέρη, άνθρωποι που βάλανε σε μία μικρή κιβωτό ό,τι άξίζει να φυλάξει κανείς μέσα στον κατακλιωμό. Τους γυρνάει. Τους προσκαλεί μέσα σου. Δεν άκούζ κιμά άπάντηση. Άδιάφορο, ξέρεις πώς υπάροχον, κι αυτό σε κάνει να συνεχίζεις τη δουλειά σου.

"Όπως στο Μεσαίωνα, αντιγράφεις ελληνικά ποιήματα και σημειώνεις «γλωσσές» σ' ένα μικρό σημειωματάριο, προσπαθώντας να κρατήσεις μέσα σου ζωντανό το θεό.

Ποιήματα, 18 Όκτ. 1941

Όφείλω να παρατηρήσω εύθως ότι, στην κάπως ύποκειμενικότερη προοπτική των πρώτων αυτών συμφοραζόμενων της, ή φράση (πάλι δεν την υπογράμμισα) δικαιώνει πλήρως την άρχική δικαιοδική έρμηνεία του κ. Άργυρίου. Το αίσθημα του Μεσαίωνα, τόσο έντονο μεταφορικά στην τελική γραφή (Β), εδώ είναι άπλη παρομνηθία, ίσως δεύτερη σκέψη. Άμεση συνάρτηση της φράσης τώρα είναι ή συνείδηση της άναγκαστικής βουβαμάρας της Ελλάδας και των «δικαιων», και το αίσθημα της άνήπορης μοναξιάς του γραφιά που ενεργοποιείται από την πίστη του. Σημειώνω, τέλος, την εικόνα της Κιβωτού (όσοδήποτε συμβατική εδώ), που ό Σεφέρης θα την άναπτύξει και θα την στεριώσει λίγο πριν από τον θάνατό του, μετά την άρση της προληπτικής λογοκρισίας αλλά όχι και των συνθηκών που την είχαν επιβάλει.¹² Ίδιαίτερα με ενδιαφέρει ότι στην «μικρή κιβωτό» του Σεφέρη, στα 1941, είχε θέση και ό Καβάφης — δίπλα στον Αισχύλο, τον Κάλβο και (πιθανότατα) τον Μακρυγιάννη. Έπιλέζω κάποτε να άξιωθώ να μιλήσω σωστά για την βαθμιαία προσέγγιση του Σεφέρη στον Άλεξανδρινό, και για την θεληματική του άπόσπαση από την καθαφική γοητεία — στην όποια, ώστόσο, χρωστάμε τουλάχιστον δύο σημαντικά πολιτικά ποιήματα : τον «Δάιμονα της Πορνείας» και το «Έπι άσπάλθων».

Πόρος, 24 Ίουλίου 1973

1. Η συζήτηση έγινε σε τρία τεύχη της Συνέχειας (1, 4, 5), ξεκινώντας από ένα άρθρο του κ. Άργυρίου (σελ. 4 - 5), το όποιο σχολίασε με έπιστολή του ό κ. Σουλιώτης (σελ. 150), στον όποιο άπάντησε ό κ. Άργυρίου (σελ. 200 - 1).

2. Είμαι άναγκασμένος να διορθώσω τον κ. Άργυρίου, όταν γράφει (σελ. 200) : «Τή μόνη μνεία της αίνιγματικής αυτής

φράσης, που είχαμε ως τώρα, ήταν παρενθετικά, όπως άναφέρει κι ό Μ. Σουλιώτης, στα σχόλια του Γ.Π. Σαββίδη, τα όποια συνοδεύουν τη φωτοτυπική [=φωτολιθογραφική] έκδοση των αυτόγραφων ποιημάτων του Καβάφη, από το λεγόμενο τετράδιο Σεγκοπούλου». Βλ. (α) Για τον Σεφέρη, 1961, σελ. 326, σημ. 1, και (β) Σαββίδης, Οι Καβαφικές Έκδόσεις, 1966, σελ. 91, σημ. 1. Το λάθος δεν είναι σοβαρό, αλλά ό κ. Άργυρίου θα είχε βρει στο (β) μία χρήσιμη παραπομπή στην δεύτερη έκδοση των Δοκιμών (βλ. εδώ το Β) και στοιχεία που ένδεχομένως θα του επέτρεπαν να ζυγίσει καλύτερα τις γνώμες του για την έκδοση του Τετράδιου Σεγκοπούλου.

3. Είναι άξιοσημείωτο, νομίζω, πώς «Π τελευταία μέρα» πρωτοδημοσιεύτηκε, εν άγνοία του Σεφέρη και κάτω από την ναζιστική λογοκρισία, στο τεύχος Ίανουαρίου 1944 των Νέων Γραμμάτων.

4. Τα Άκριτικά, χειρόγραφο «έκδοση» πολυτελείας, καλλιγραφική και εικονογραφημένη από τον Σπύρο Βασιλείου σε 100 αντίτυπα, κυκλοφόρησε από χέρι σε χέρι το 1942 στην Άθήνα. Η πρώτη και μόνη πραγματική της έκδοση έγινε με φροντίδα του Α.Γ. Ξύδη και του Σεφέρη, φωτολιθογραφικά στην Άλεξάνδρεια από μικροφίλμ (αν δεν κάνω λάθος) ενός χειρόγραφου άντιτύπου που «βρισκόταν σε μία ουδέτερη χώρα» τον Μάρτιο 1944 τυπωθήκαν 135 αντίτυπα και τον Μάιο έγινε άνατύπωση σε 450 αντίτυπα.

5. Για τον καθαφικό αυτό νεολογισμό (άντι «εστέτ»), βλ. Οι Καβαφικές Έκδόσεις, σελ. 149. Έκει (σημ. 6) παραπέμπω και στην άκόλουθη σημαδωτική φράση του Σεφέρη : «Έδώ αισθάνομαι πώς δεν είμαι άρκετά αισθητή για να καταλάβω ώλωσδιόλου τον Καβάφη» (Δοκιμές, σελ. 353). Πβλ. την ουσιαστικά διαφορετική διατύπωση άλλης άνάλογης δήλωσης του ίδιου : «Όσο και να ψάχνω μέσα μου, δεν είμαι διόλου Φαναριώτης» (ό.π., σελ. 288).

6. Άλλες άνάλογες (δηλ. αυτόγραφες φωτολιθογραφικές ή τσιγογραφημένες) ελληνικές εκδόσεις γνωρίζω μονάχα τις έξι, σχεδόν όλες ποιητικές και όλες προσωρισμένες για το εμπόριο : "Ήβης Κούγια (Μελισσάνθη), Προσηγείες, Άθήνα 1931 — Φώτη Κόντογλου, Βίος και Άσκησις του Όσιου πατρός ήμων άγιου Μάκου του άναχωρητού κλπ., Άθήνα 1947 — Νίκου Νικολαΐδη, Το Βιβλίον του Μοναχού, Κάιρο 1951 — Κώστας Οικονόμου, Η γιαγιά, Παρίσι 1967 και 1971 — Όμαρ Καγιάμ, Ρουμπαγιάτ (άπόδοση και γραφή Άργύρης Ξυστρατιάδης), Άθήνα 1968 — Κώστα Η. Βλάχου, Καιρός τοΐ ποιήμα, Γιάννινα 1971 — Μάχης Μουζάκη, Ζαρκάδι των Έφρα Πηγών, Άθήνα 1971 — Όδυσσέας Έλύτη, Το Μονόγραμμα, Βρυξέλλες - Άμβούργο 1972 ; — Γιάννης Ρίτσος, Δεκαοχτώ Διωτοράγους της Ηχοής Πατριδας, Άθήνα 1973 (τυπογραφική και τσιγογραφική). Η «αυτονομοίτυπη» έκδοση των χειρογράφων του Σολωμού από τον καθηγητή Λίνο Πολίτη, όπως σωστά υπογραμμίζει ό κ. Άργυρίου (σελ. 200), άνήκει σε άλλη κατηγορία — στην όποια, πολύ ταπεινά, επιμένω πώς άνήκει και ή έκδοση του καθαφικού Τετράδιου Σεγκοπούλου.

7. Έκτός από το κείμενο τούτης τής πιγραφής και των ποιημάτων, μοναδικό εικαστικό σύνδεσμο ανάμεσα στην φωτολιθογραφική και την τυπογραφική έκδοση του *Ημερολογίου Καταστροφώματος β'* είναι δύο κοσμήματα σχεδιασμένα από τον Σεφέρη: το πιό εύγλωττο από αυτά είναι η άκρωτηριασμένη (γιατί άραγε;) γοργόνα πού, στην τυπογραφική έκδοση, συνοδεύει την αφιέρωση και την επιγραφή (ή όποια, στην φωτολιθογραφική έκδοση, ήταν καλλιγραφημένη σε σχήμα καρδιάς τρυπημένης από βέλος). Βλ. επίσης, *Γιά τον Σεφέρη*, σελ. 312, σχμ. 4.

8. Ένδεικτικά, σημειώνω ότι το δικό μου αντίτυπο (άρ. 47) το έλαβα από τον Σεφέρη τό 1950, ενώ τότε δεν είχαμε παρά άλληλογραφική γνωριμία.

Με την ευκαιρία, προσθέτω πώς ύστερα από την έκδοση του Τετράδιου Σεγκοπούλου (1968) και δέκα μήνες πριν από τον θάνατό του, ο Σεφέρης επέστρεψε από τους φίλους του εκδότες Έντσο Κρέα και Λένα Σαββίδη να προβεί σε νέα έκδοση (έντός έμπορίου και σε 555 αντίτυπα) του χειρογράφου του *Ημερολογίου Καταστροφώματος β'* (τό όποιο μου είχε χαρίσει από τό 1962). Η έκδοση αυτή, όχι φωτολιθογραφική αλλά τυπογραφική, ελπίζεται ότι θα κυκλοφορήσει πιά τό φθινόπωρο από τον «Έρμη» σε 1.000 αντίτυπα.

9. Αυτό μου επιτρέπει, νομίζω, για λόγους χώρου να μην εξετάσω εδώ (τό έκανε ήδη, περιληπτικά, ό κ. Άργυριού) τά ποιητικά συμφοραζόμενα τής φράσης-επιγραφής, δηλ. την σχέση τής με τά ποιήματα πού αποτελούν την φωτολιθογραφική έκδοση του *Ημερολογίου Καταστροφώματος β'*.

Άλήθεια, άναρωτήθηκε κανείς γιατί ό Σεφέρης, από τό καλοκαίρι 1944 έως τον Δεκέμβρη 1945, αποφάσισε να αφαιρέσει από την τυπογραφική έκδοση τής συλλογής του και την μετάφρασή του τής «Μυθολογίας β'» του προπολεμικού Άγγλου φίλου του Λώρενς Ντάρελλ; Η μετάφραση αυτή πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1965 στις *Αντιγραφές*, σελ. 133.

10. Βλ. *Έποχές, Ζ'* (1966), σελ. 177.

11. Τά σημειωματάκια συνοδεύονται από την ακόλουθη ιδίοχειρη σημείωση του Σεφέρη: «Στόν Γ.Π.Σ. Με την εύχη να μην του φουντώσει πάλι στό μυαλό ή μέθη τής περιδιάβασης και τά κάμει θάλασσα». Όφείλω επίσης να προσθέσω ότι πριν από τό 1966, όταν έγραφα την διατριβή μου για τις καθαφικές εκδόσεις, ό ποιητής μου είχε γενναϊδώρα προσφέρει όλες τις φιλολογικές σημειώσεις πού είχε κρατήσει για να θεμελιώσει την κριτική του έργασία για τον Καβάφη.

12. Βλ. πρόχειρα: *Νέα Κείμενα*, 2 (Φθινόπωρο 1971), σελ. 21 - 23.

Γ. Π. ΣΑΒΒΙΔΗΣ

ΑΛΕΞ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ

ΜΙΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗ ΕΚΤΙΜΗΣΗ

Ένα άρθρο και δύο επιστολές προκάλεσαν τό προηγούμενο φιλολογικό δοκίμιο.

Τί θα μπορούσαν άλλωστε να προκαλέσουν; πολιτική κρίση;

Άς ύποστει λοιπόν τις συνέπειες ή *Σινέχεια* και ό άναγνώστης τής, μιá πού ή δεύτερη φράση του Σεφέρη («Όσπόσο δεν θα ήθελα να νομιστεί ότι μιλω σαν ένας φανατικός· οι φανατισμοί δεν μ' άρέσουν»), με την όποια τέλειωνα την επιστολή μου, (Σ., τ. 5, σ. 201), δεν λειτουργήσε κατευναστικά όπως ύπολόγισα.

Μπαίνω λοιπόν στά θέματα κατευθειán με όση μπορώ να πετύχω συντομία.

1. Πρέπει φαίνεται να διευκρινίσω, πώς οι «άζύγιστες» γνώμες μου για τον Καβάφη άφορούσαν στόν άνθρωπο και όχι στον ποιητή. Έκτός άν κάποτε άνασχεύαστουν τά περι άνθρωπου Καβάφη πού ξέρομε και άποδειχθεί πώς άνήκουν στη σφαίρα τής μυθολογίας.

2. Μιá πού ό στίχος του Καβάφη, *Μέσα σε πόλεμο — φαντάσου, ελληνικά ποιήματα*, στέκεται ως στοιχείο έπιχειρηματολογίας κάποιων βαρβάρων (όχι αναγκαστικά καθαφικών) και ή έννοια τής φράσης χρησιμοποιείται έπιτηδες από τον κ. Γ. Π. Σαββίδη με κúθαιρετο νόημα (με τό δικαίωμα πού ύπανίσταται στην άρχή του φιλολογικού του δοκιμίου) και έξω από τή σημασία πού έχει μέσα στο ποίημα, κι επειδή μιá νοοτροπία άνόητη κινδυνεύει να άποκτήσει και τό ποιητικό τής έρευνα, άς παραθέσωμε την επίσης ποιητική άπάντηση του Σολωμού:

Δεν τους βαραινει ό πόλεμος άλλ' έγινε πνοή τους

..... κι εμπόδισμα δεν είναι

Στές κορασιές να τραγουδούν και στα παιδιά να παίζουν.

(*Ελευθεροί Πολιορκημένοι, Γ' Σχεδιασμός, 3*)

Δεν είναι μόνο ό άγγλος ποιητής Sidney Keyes πού έπεσε στην μάχη τής Τυνησίας (29.4.43) γράφοντας — κυνάρως — ποιήματα.

Άς περάσωμε λοιπόν σε πιό σοβαρές περιουχές.

3. Τό άν ύπηρεζε ή όχι λογοκρισία στην Αίγυπτο και ως πού επεκτεινόταν, είναι ένα στοιχείο πραγματικό πού δεν σηκώνει ούτε άγνοιες, ούτε ύποθέσεις. Έβλεψαν εκεί πολλοί άνθρωποι ώστε μπορούμε να μάθουμε τά γεγονότα άρκεί να θεωρούμε πώς έχουν σημασία. Παίρνω τις άκόλουθες πληροφορίες από τον Στρατή Τσίρκα¹: Με τή συμφωνία του 1936 τής αίγυπτιακής και τής άγγλικής κυβέρνησης, είχε αποφασιστεί ότι, σε περίπτωση πολέμου, ανάμεσα στις άλλες εξουσίες πού θα έπαιρναν στα χέρια τους οι Άγγλοι ήταν και ή λογοκρισία. Έτσι, επικεφαλής τής λογοκρισίας, για τον ελληνικό τύπο, ύπηρεξαν ό Άντ. Καρτερόπουλος στην Άλεξάνδρεια και ό Πασχάλης στό Κάιρο. Χωρίς την ύπογραφή τους οι σελίδες των έφημερίδων δεν κατέληγαν στό πιεστήριο. (Έξάλλου, γι' αυτό τό λόγο κυκλοφορούσαν στην Αίγυπτο και παράνομες ελληνικές έφημερίδες). Από τά χέρια των λογοκριτών περνούσαν και οι λογοτεχνικές εκδόσεις. Η λογοκριτική manía μάλιστα του Καρτερόπουλου έφτασε στό σημείο να θέλει να περικόψει από τους Άλλόκοτους Άνθρώπους του Τσίρκα (έκδοση επίσης του 1944) φράσεις πού έβγαίναν, κατά την κρίση του, από τά πλαίσια

τής «κοσμιότητας». (Ό άνθρωπος είχε και ήθικες άρχές). Ό ίδιος λογοκριτής άρθρογραφούσε ένοπιόγραφα στην έφημερίδα *Ημέρα* έναντίον του Σεφέρη. Σκεφθείτε λοιπόν πόσο ευχάριστο θα ήταν για τον Σεφέρη όχι να πάρει άπλως την ύπογραφή του για να εκδώσει τά ποιήματά του, αλλά ν' ανοίξει και προσωπικό διάλογο μαζί του («Κόψτε αυτή τή λέξη δέ μ' άρέσει. Έδώ είστε ύπερβολικός. Πετάχτε αυτό τό ποίημα. Θίγεται πρόσωπα») ².

Μά ό Σεφέρης ήταν Διευθυντής Τύπου και Πληροφοριών τής έξόριστης Έλληνικής Κυβέρνησης. Κι έπειτα; Μιá τέτοια θέση τον έκανε ανεξέλεγκτο και δερβέναγα; Η δέν ξέρομε τί χαρτιά παίζονται πίσω από ύποιοδήποτε πόστο; Ποιός ήταν τό μεγάλο άφεντικό; Έδώ, διάβολε, τότε (και μόνο;) δλόκληρες ελληνικές κυβερνήσεις διόριζαν και ξεδιόριζαν οι Άγγλοι. Κι ένας κάποιος διευθυντής, έστω και με άγγλική κουλτούρα, έστω και μεταφραστής του Έλιοτ (οι άγγλοι πράκτορες πάντα είχαν την παιδεία τους), έπεται ότι θα μπορούσε να είχε τό έλεύθερο; This is the place, Gentlemen!

Μιá ιδιαιτική έκδοση και μάλιστα τυπωμένη σε φαρμακείο, χωρίς την άνάγκη των μεγάλων πιεστηρίων, γλίτανε από τέτοιες κακοτοπιές. Ήταν πολύ πιθανό να μην την πάρει είδηση ή λογοκρισία. Κι έπειτα είναι γνωστό ή έλαστική στάση τής λογοκρισίας άπέναντι σε έντυπα περιορισμένου άναγνωστικού κοινού. (Δέν βαριέσαι, ποιός τά διαβάζει;) Όσο για τον άργό ρυθμό με τον όποιο μοιράστηκαν και τά 74 αυτά αντίτυπα του *Ημερολογίου Καταστροφώματος, Β'* (1944), άρκεί να σημειωθεί ότι ό Σεφέρης ίσαμε τό 1957 είχε άκόμη 4 με 5 αντίτυπα.

Κατά την κρίση μου (ένος έρασιτέχνη τής πολιτικής σκέψης), έχεις πολύ μειωμένο πολιτικό κριτήριο για να θεωρείς ότι τά κείμενα των *Δοκιμών* πού κυκλοφόρησαν σε κανονική έκδοση τον Φεβρ. του '44, στό Κάιρο (γιατί εκεί; μήπως γιατί έπεφταν σε άλλον λογοκριτή;), είναι άσυγκρίτως σαφέστερα από τά ποιήματα του *Ημερολογίου Καταστροφώματος Β'*. Προφανώς, έδώ τό «σαφέστερα» άφορά στο πολιτικό (όπου έχει) νόημα των κειμένων και όχι στον τρόπο γραφής. (Άλλιώς πώς μπορείς να ζηγιάσεις, με κριτήριο τή σαφήνεια, δοκίμια και ποιήματα; Ή σαφήνεια των δοκιμίων του Σεφέρη είναι άλλωστε μιá από τις καλύτερες άρετές τους). Όποια κείμενα των *Δοκιμών* έχουν προεκτάσεις πολιτικές, κρατιούνται σε μιá γραμμή βαθύτατα φιλελεύθερη και άναμφισβήτητη. Ποιός λοιπόν άγγλος υπάλληλος - λογοκριτής, έστω και φιλισταίος, θα τολμούσε να διαγράψει τά φιλελεύθερα σημεία τους, πού δέν άπομακρύνονται δά κι από τις τότε διακηρύξεις των Τσώρτσιλ - Ρούσβελτ; Μήπως θα έσβηνε την παραπομπή με τό χωρίο του Marx; Ξέφυγε από τις έντολές οι ύποίες, πάντως, άκολουθούσαν τους κανόνες του άγγλοσαξονικού πνεύματος. Τό ίδιο όμως δέν ίσχυε για μερικά ποιήματα του *Ημερολογίου Καταστροφώματος, Β'*, πού είχαν πολλές αίχμές, έθιγαν πρόσωπα συγκεκριμένα τής ελληνικής κυβέρνησης και γλευάζαν τή νοοτροπία τους (σύμμαχοι γάρ).

¹ Άσκηση 1: Να εύρεθεί ποιού τσαλα-

πατημένου πρωθυπουργού, στο Βένουσ-μπεργκ της γραφειοκρατίας, το ύφος θυμίζει ο Όνοκρόταλος ο Πελεκάνος του ζωολογικού κήπου του Καίρου.

Ψαχνητή 2: Να εύρεθεί η σχέση (ή η διάσταση) του «ήρωα» του ποιήματος με τον καθαφογενή (όπως θά έλεγε ο κ. Γ. Π. Σ.) τίτλο: «Μέρες τ' Απρίλη '43», Κάιρο, με τον ήρωα της «Αφήγησης».

Μά κι από αυτόλογοκρισία να κατέφυγε ο Σεφέρης στην ιδιωτική έκδοση, όταν η αυτόλογοκρισία γίνεται από πολιτική σκοπιμότητα, τί άλλο δηλώνει παρά πώς φροντίζει να προλάβει την ύπαρξουσα λογοκρισία;

Κι αν ακόμη για λόγους τυχαίους ο Σεφέρης δεν έπεφτε στις αρμοδιότητες της λογοκρισίας, αν, εκτός από δηλωμένους έχθρους, είχε και φίλους ισχυρούς που τον προστάτευαν και τον υπερασπίζονταν, αν, έστω, για λόγους θέσεως ή κύρους ή γνωριμιών ήταν σιωπηρά «έκτος ύποψίας» και «έκτος έλέγχου», δεν ζούσε το κλίμα των μηχανορραφιών και των μικροτήτων της Μέσης Ανατολής; Κι αν όλοι εκεί ήταν άγγελοι με φτερά, στην περίοδο που μιλάμε η Εύρωπη δεν ήταν ένα δλόκληρο στρατόπεδο; Δεν χρειάζεται να είσαι ο ίδιος φυλακισμένος ή διωκόμενος για να καταλάβεις το δράμα των πολιτικών καταδικών. Άρκει να έχεις στοιχειώδη ανθρώπινη ευαισθησία για να νιώθεις «βαθιά άλληλεγγυος» όταν μάλιστα οι «φυλακισμένοι» είναι συνοδοιπόροι σου. (Λέξεις υπερβολικές; Τις δανειζομαι από την αφιέρωση της α' έκδοσης των Δοκιμών του '44: «Στους φίλους και τους Συνοδοιπόρους που είναι στην Ελλάδα, μικρό δείγμα βαθειάς άλληλεγγύης»).

Παράνομα ή όχι τα Άκριτικά του Σικελιανού (το λέω, γιατί το παράνομα ο κ. Γ. Π. Σ. το βάζει σε εισαγωγικά, άμφισβητώντας το), δεν έπαιναν να εντάσσονται στο πνεύμα ενός παράνομου έντυπου. Οι πράκτορες των Γερμανών δεν είχαν τόσο βαθιές διεισδύσεις παντού, ώστε να αποκλείεται κάθε μορφή διάδοσης, λίγο πολύ άπρόσεκτη, από χέρι σε χέρι, έξω από τους αυστηρούς συνομηθικούς κανόνες. Άπείδειξη και ή εύρύτατη κυκλοφορία του άληθινά παράνομου τύπου και σε πρόσωπα μη οργανωμένα στις αντίστασιακές οργανώσεις. Έπι πλέον τα μέλη των ελληνικών ασφαλειών κρατούσαν άρκετες θυρίδες άνοιχτές για υποχώρηση. Έτσι και ή δράση τους δεν επεκτεινόταν άσκοπα — κατόπιν εντολών άλλωστε — και σε περιοχές που δεν είχαν άμεση σχέση με τη δραστηριότητα του κοινού — με τους Γερμανούς — έχθρου. Με αυτή την έννοια τα Άκριτικά του Σικελιανού ήταν παράνομα, χωρίς να χρειάζονται την συγκατάβαση των εισαγωγικών.

Γράφοντας ο Σεφέρης με το χέρι του τον άνυπόγραφο πρόλογο³ στη φωτολιθογραφική τους έκδοση της Άλεξάνδρειας, να ανακάλυψε άραγε τις τεχνικές και αισθητικές δυνατότητες της φωτολιθογραφίας, ή κυρίως το άισθαντόταν σαν μία πράξη βαθιάς άλληλεγγύης προς τους φίλους και συνοδοιπόρους στην Ελλάδα, σε κειρούς που οι δίκαιοι ήταν βουβοί;

Άν ή δευτέρα υπόθεση είναι πιο πιθανή, μήπως στο ίδιο πνεύμα εντάσσεται και ή μορφή της πρώτης έκδοσης του Ψμερολογίου Καταστρώματος, Β'; Μήπως, εκτός από το κώλυμα, ή το άίσθημα ναυ-

τίας προς τη λογοκρισία, σήμαινε, ή μορφή αυτή, και μια διάθεση ταύτισης του με τη μοίρα των βουβών συντρόφων;

Συμφωνώ ότι ή φράση «Ψτάσαμε τέλος...» συνδέεται και με την τεχνική της έκδοσης αυτής. Διαφωνώ όταν υποστηρίζεται ότι αισθητικοί λόγοι την υπαγόρευσαν. Η χειρόγραφη μορφή της έκδοσης δίνει άναμφισβήτητα μια θερμότητα στην έκδοση και ο βαθμός της θερμοκρασίας αύξάνει, όταν λογαριάζονται οι συνθήκες γραφής της. Άπό τη στιγμή που άποφασίζει, ο Σεφέρης, να προβεί σε μια έκδοση τέτοιας μορφής, είναι φυσιολογικό να ακολουθήσει τους κανόνες μιας καλαίσθητης έκδοσης, να μιμηθεί τα καλλιγραφημένα παλιά βιβλία. (Ένα στοιχείο τέτοιο είναι και το ότι στο τέλος κάθε σελίδας γράφεται και ή άρχική λέξη της επόμενης σελίδας). Όταν αντιγράφει με το χέρι Κάλβο ή Καβάφη από άνάγκη (το βιβλίο είναι δανεικό) και ένδεχομένως και κομμάτια από άλλα δανεισμένα βιβλία, κάνει μια δουλειά άυστηρά προσωπική και χρηστική. Όμως όταν είναι να παρουσιάσει, έστω και σε λίγους φίλους, τα ποιήματά του, είναι φυσικό να ένδιαφερθεί για την εμφάνιση. Έξάλλου οι συνθήκες εργασίας του επιβάλλουν μια τέτοια σπατάλη χρόνου και την εκμεταλλεύεται. Είναι και μια μορφή άυτοσυγκέντρωσης. Όλα αυτά όμως είναι κάτι διαφορετικό από το να πιστεύουμε πως άσφυστικές περιπτώσεις όδηγούσαν όμαλά σε αισθητικές θεωρίες.

Άν άπαλείψει τη φράση από την τυπογραφική έκδοση του 1945 είναι γιατί ή φράση έξω από τη μορφή της έκδοσης και τις συνθήκες της, χωρίς βοηθήματα, χάνει το νοηματικό της περιβάλλον και καταντά μυστηριώδης. Ζητά και άλλα συμφοραζόμενα για να έννοηθεί. Και νομιμοποιείται μεταίνοντας στη μέση μιας δλόκληρης παραγράφου των Δοκιμών, όπως θυμίζει και ο κ. Γ. Π. Σ. σε ύσους το λιγμόνησαν (Mea culpa).

Ός προς την άλλη φράση τώρα (τη σολωμογενή, όπως λέει και ο κ. Γ. Π. Σ.), μπορούμε να σκεφτούμε τα παρακάτω:

Η φράση του Σολωμού, άπ' όπου κατάρχει, περιέχεται στο κεφ. 6, § 14 της Γυναίκας της Ζάκυθος: «Και άπάνου στο προσέφαλο είδα σά μια κεφαλή άκίνητη και λιανή σαν εκείνες που κάνουνε σά χέρια και σά στήθια οι πελαγίσιοι με το βελόνι».

Η φράση - επιγραφή του Σεφέρη, για να την έσεικλώσουμε πάλι: «Κάποτε συλλογίζομαι πώς τούτα έδω που γράφω δεν είναι άλλο παρά εικόνες που κεντούν στο δέρμα τους φυλακισμένοι ή πελαγίσιοι».

Παρατηρούμε δηλαδή ότι οι πελαγίσιοι του Σολωμού προσαυξήθηκαν στον Σεφέρη με μια λέξη - σήμα μιας έποχής: φυλακισμένοι. Μαζί με το στοιχείο ότι ή φράση στη φωτολιθογραφική έκδοση του Ψμερολογίου Καταστρώματος, Β' ήταν καλλιγραφημένη σε σχήμα καρδιάς τρουπιμένη από βέλος, όπως σημειώνει και ο κ. Γ. Π. Σ., σχήμα που άπαντάται και σά κελιά των φυλακών, δεν βρίσχω πολύ δικαιολογημένη τη σπουδή να λέγεται ότι ή συνδεση της με την προηγούμενη φράση, άποτελεί μερική έρμηνεία, όταν έχει και έντονο φορτίο από τα ιστορικά συμφοραζόμενα.

Νά αφήσουμε (θαμμένη σε μια παρένθεση) την άκρωτριάσιμη γοργόνα;

Και χωρίς να όρίσουμε τη μορφή του άκρωτριάσιμυ της. Τουλάχιστον άς πούμε ότι ο άκρωτριάσιμυς της γοργόνας συνίσταται στο ότι είναι κοιμένα και τα δυό της χέρια ως τους άγκύλους. Τι συμβολίζει ή έτσι άνήμπορη γοργόνα; Τι πρόσωπο είναι ή γοργόνα στην ποίηση του Σεφέρη; Τι επιλέγει από το λαογραφικό της φορτίο; Και τί ρόλο παίζουν τα χέρια σε μια σεφερική γοργόνα; Μπαίνουμε σε άλλα θέματα.

Ότι μια φράση ενός πολύτροπου ποιητή μπορεί να έχει περισσότερες από μια σημασίες δεν ύπάρχει άμφισβήτηση. Θα μου επιτραπεί όμως να πιστεύω ότι δεν μπορεί να χωράει δύο σημασίες που συγκρούονται. Δεν μπορεί δηλαδή μια έρμηνεία της να αντιπάζει με μια άλλη. Οι δύο ή τρεις έρμηνείες δεν μπορεί να είναι άσύμβατες.

Μετά το ένα κείμενο του Σεφέρη που ύπεθυμίζει ο κ. Γ. Π. Σαββίδης και το άλλο που προσκομίζει, φαντάζομαι πώς οι έπαρκεις άναγνώστες έχουν όλα τα έφθια για μια έρμηνεία της φράσης «Ψτάσαμε τέλος σά χρόνια...» για λογαριασμό του ο καθένας.

Δεν το παίρνω άπάνω μου, αλλά ο Σεφέρης θά μας έλεγε κάπως έτσι: «Κάντε μου τη χάρη, ύστερα από τόσα σενάρια που φτιάξατε, να ξαναδιαβάσετε τη φράση»⁴.

1. Έκτός από τη μαρτυρία Τσίρκα μπορούν να ύπάρξουν και άλλες. Θυμάμαι άίφνης μια πληροφορία του δικηγόρου Μανώλη Μαντούβαλου. Όταν μετά το Λίβανο έγινε ή Κυβέρνηση Παπανδρέου, ο Δημ. Ακμπράκης που εξέδιδε μια έφημερίδα έγραψε ένα άρθρο με τίτλο: «Ο θίασος Κυβέλης επί σκηνής». Η έφημερίδα κατασχέθηκε. Έδώ δεν είχε λειτουργήσει σωστά το μέτρο της προληπτικής λογοκρισίας και οι ύπηρεσίες επένεβησαν για τη διόρθωση του λάθους.

Τό ότι ή «Τελευταία Μέρα» δημοσιεύεται επί γερμανικής λογοκρισίας δείχνει κάτι που έχει πολλές φορές επαναληφθεί. (Ότι άρκετες φορές ή λογοκρισία (και έδω ειδικά ή γερμανική, που δεν γνώριζε πρόσωπα και πράγματα) δεν διακρίνεται για την εύστροφία της. Νεκρολογίες για τον Γληνό είχαν περάσει σε όλες σχεδόν τις ήμερήσιες έφημερίδες και τα περιοδικά. Κι όταν ύστερα κυκλοφόρησε ο παράνομος Ριζοσπάστης που δήλωνε πως ο Γληνός ύπήρξε μέλος του πολιτικού γραφείου του κόμματος, εισέπραττε έκ του ασφαλούς όλα τα (και ύσα δεν ήταν) άνυποπτα εγκώμια.

2. Τέτοια στοιχεία είναι πολύ πιθανό πως θά βγούν στην επιφάνεια όταν δημοσιευτούν τα ήμερολόγια του Σεφέρη. Άς ελπίζουμε πως δεν θ' άργήσουν να έρθουν σε φως.

3. Άντιγράφω αυτόν τον πρόλογο της έκδοσης.

«Κοινά τα φίλων»

Τά Άκριτικά ιστορισμένα με ξυλογραφίες του άθηναίου Ψωφράτου Στύρου Βασιλείου, κυκλοφόρησαν στην Άθήνα κατά το τέλος της Άνοιξης του 1942, σε εκατό αντίτυπα γραμμένα με το χέρι. Περιέχουν πέντε ποιήματα. Τά άκόλουθα: «Στυρός Όρκος» «Άγραφον» «Έλληνικός Νεκρόδειπνος» «Διώνυσος επί λίκνω» «Σόλωνος Άπόλογος». Στην Ελλάδα, όπως

μέ συγκίνηση μάς έλεγαν κάθε τόσο συμπατριώτες νεοφερμένοι στη Μέση Ανατολή, ή εμφάνιση των Ακριτικών χειρετίστηκε σαν ένα πνευματικό γεγονός. Κάποτε μάλιστα έτυχε να τους ακούσουμε να ψιθυρίζουν ένα - δυο στίχους που είχε συγγραφήσει άβέβαια ή μνήμη τους.

Έέραμε λοιπόν την ύπαρξη των Ακριτικών, και αισθανόμασταν τη στέρησή τους, αλλά ή έλπιδα να τα διαβάσουμε λιγότευτε όλοένα ως την ήμέρα που κατά μεγάλη τύχη πληροφορηθήκαμε πώς ένα

από τα εκατό πολύτιμα χειρόγραφα βρισκότανε σε μιá ούδέτερη χώρα.

Αυτό του χειρογράφου φωτοτυπία είναι το κείμενο που δημοσιεύουμε. Γιατί νομίσαμε χρέος μας να δώσουμε την ευκαιρία στον έλλητισμό της Αιγύπτου όχι μόνο να διαβάσει τα ποιήματα του μεγαλύτερου Έλληνα ποιητή, ύστερα από το θάνατο του Παλαμά, ποιήματα γραμμένα στον καιρό του μαρτυρίου του γένους, αλλά και να γνωρίσει τη γλυκή όψη που είχαν όταν πρωτοφάνηκαν στην Αθήνα. Πε-

ριττό να προσθέσουμε πώς ή έκδοση τούτη γίνεται χωρίς να τó ξέρει ο Σικελιανός.

Τά Ακριτικά είναι μιá βαθειά κραυγή του πόνου και του ύφους του σημερινού έλλητισμου. Η πρώτη που έρχεται ως έμας με τη μορφή του ρυθμισμένου λόγου. Δεν πρόκειται να τα κρίνουμε. Μιλούν μόνα τους. "Ας τ' ακούσουμε πρώτα.

Οι Έκδοτες

4. Δοκίμες, Β' έκδ., σ. 368.

ΑΑΕΕ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ

Βιβλιοκριτική

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ

Objet sans valeur

Ο Μίδας βασιλιάς έχει αυτιά γαί δάρου ή εκατέρωθεν της ουσίας.

Υπό Θεμιστοκλους

Έκδοσεις Κέδρος, 1972

Με τη λογική ενός έφθου 18 χρόνων και με την «άπόγνωση» των πραγμάτων (είχα πίσω μου οχτώ αδέρφια και δέν τα βγάζουμε πέρα), μ' ένα χαρτί στην τσέπη (ένδεικτικό της Ε' ενός νυχτερινού Γυμνασίου), με προθέσεις συγκεχυμένες (Γιατί ή δουλειά ήταν μέσο, όχι προορισμός. Σκοπός μου ήταν να συνεχίσω τα γράμματα, να γίνω κάτι), ο Γιώργος Μανιάτης ξεκίνησε μιá μέρα (3.10.1957) για να δουλέψει στα άνθρακωρυχεία του Βελγίου (σε δύο μήνες έχασα δώδεκα κιλά) και καληξε στη Λεγεώνα των Ξένων. Χαρακτηριστικός ο διάλογός του με τον στρατολόγο της:

—«Πείτε μας αλήθεια, πώς αποφασίσσατε να 'ρθήτε στη Λεγεώνα».

Γέλασα. Δεν ήξερα τί ν' απαντήσω. —«'Ηθελα πολύ να γράψω ένα βιβλίο...» είπα, τέλος, δειλά.

Ο ποινικός κώδικας όμως λέει πώς ένα έγκλημα προμελετημένο, μπορεί τελικά να διεξαχθεί εν βρασμώ ψυχής. Κάτι τέτοιο συμβαίνει και με τó πρώτο βιβλίο του Γ. Μανιάτη *Λοιπάτευσσα* από τη Λεγεώνα των Ξένων, που είναι καρπός των τριών χρόνων θητείας του. Σημειώσεις γραμμένες ήμερολογιακά, εν θερμώ, κουβαλούσαν τó φορτίο των καθημερινών γεγονότων, που τά απέδιδαν με έντιμη προσήλωση στην αλήθεια τους. Ήταν ένα πρώτο υλικό, πιθανώς ελάχιστα έπεξεργασμένο γλωσσικά και ύφολογικά, που τυπώθηκε, έξ άλλου, μόλις ένα χρόνο μετά την περιπέτεια. (1962). Τó τμήμα του έργου που άφορα στη δραπέτευση ξαναγράφτηκε από τον συγγραφέα λίγο αργότερα (όχι όμως και με άρκετη προοπτική) και περιλαμβάνεται στον τόμο *Objet sans valeur*, με τόν τίτλο «Σέρντιλις». Νομίζω πώς αυτή ή πιό λογοτεχνική του επένδυση άφηνει το κείμενο πιό εκτεθειμένο στις έπιφυλάξεις του αναγνώστη για την ακρίβειά του ως ντοκουμέντου, μιá που τó γεγονός είναι ανθρώπινως αδύνατο

να ταυτίζεται με τη συγγραφή του. Σε τέτοιες περιπτώσεις, ή άμφιβολία μας τρώει τó δικιο του άφηγητή. Πιό καθαρή λύση θά ήταν μιá σαφής άποστασιοποίηση. Τότε φυσικά τά γεγονότα θά έπαιναν να «κυριολεκτούν», οι λεπτομέρειες θά έχαναν την ακρίβειά τους, αλλά ή άτμόσφαιρα θά είχε διασωθεί, έπειδή καμιá διορθωτική μέριμνα δέν θά τους έσκαβε τó λάκκο.

Με σωστή αντίληψη είναι γραμμένο τó άλλο κείμενο του *Objet...*, στο όποιο ο συγγραφέας έπιχειρεί να άποδώσει την «άκρόαση» μιás διήγησης «ένος παλιού ναυτικού» για τις περιπέτειές του στον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ο Μανιάτης γεννήθηκε όταν άρχιζε αυτός ο πόλεμος. Η «άσχετοςήνη» του με τó κλίμα εκείνο της έποχής, συντελεί ώστε να «συγράψει» μιá ιστορία χωρίς συναισθηματικά ίχνη. Τό άπλο και άπλοϊκό ύφος του ναυτικού διατηρείται σε ίκανοποιητικό βαθμό, οι προδοσίες του καλαμαρά είναι άνεκτές και νόμιμες, και ή διήγηση κυλά με τόν άνεύθουνο τρόπο ενός άντιοτελούς κουβεντολογίου. Η μίμηση του προφορικού λόγου είναι καλά ζυγισμένη. Πρόκειται φυσικά για γραπτό λόγο που μοιάζει να είναι προφορικός, γιατί ο φυσικός προφορικός λόγος, όπως άφνης άποτυπώνεται σ' ένα μαγνητόφωνο, είναι (χωρίς τά στοιχεία που τόν συνοδεύουν—τονισμοί, παύσεις, έκφράσεις, χειρονομίες) ψευδοαυθεντικός και, προπαντός, άκατάληπτος.

Τό «Φάιαρ-οπ» (όπως είναι ο τίτλος του, αυτό που έχει παραφθαρεί σέ: φάερ-οπ) είναι άσπύνδυλο και εξέλισσεται παραρμητικά. Όπως τελειώνει και αυθαίρετα. Οι ένότητές του είναι μικρές αυτοτελείς ιστορίες. Άκολουθεί μιá νουτροπία λαϊκή, άσπούδακτη, πράγμα που άιτιολογεί γιατί άπουσιάζουν οι «θέσεις» που άπορρέουν από τις σημασίες των συμβαινόντων. Κάθε άλλη προέκταση ούτε γίνεται, ούτε αν γινόταν θά ήταν συνεπής με τó πνεύμα του. "Αν ο συγγραφέας στη Λεγεώνα κληρώσε τά γεγονότα, τώρα μοιάζει να τά περιφρονεί. Δεν έχω δει τίς δύο προηγούμενες γραφές του «Φάιαρ-οπ», που ή πρώτη έγινε τó 1963, δύο χρόνια πριν άπό την τελική, ή όποια μάς παραδίδεται τώρα, για να αντίληφθώ σέ τι σημείο ή «σκολή Παρισιού» (δηλ. νέο μολυστόριμα, άντιμολυστόριμα) επέδρασε στη συγγραφή του. Πάντως διακρίνω τά ίχνη της σχο-

λής και δέν τó σημειώνω παρά ως προσδιοριστικό στοιχείο.

Έως τó «Σέρντιλις» ή συγγραφική εξέλιξη του Μανιάτη προχωρεί όμαλά. Με τó «Φάιαρ-οπ» πραγματοποιείται ένα άλμα, λίγο ή πολύ άπρόοπτο. Στον Μίδα... τά πράγματα άποκρυσταλλώνονται, και συγχρόνως άμας παραδίδονται τά κλειδιά της μεταστροφής. Ο κόσμος έχει γυρίσει άνάποδα—όπως και ο τίτλος του βιβλίου που μπήκε στο όπισθόφυλλο. Τό κείμενο δέν μάς διηγείται καμιá ιστορία αλλά τίς αντιδράσεις ενός συγγραφέα πάνω στά έργαλεία της δουλειάς του. Οι ιδέες—όλες έμπράγματα—μάς κατακλύζουν. Δεν έχει σημασία να ψάξουμε για την πατρότητά τους. Τουλάχιστον ή έκδοχή τους και οι φθόγγοι τους είναι καθάρα προσωπικοί. Άλλεπάλληλοι συλλογισμοί και μιá ιδιότυπη συλλογιστική, έγγεγραμμένοι σε ένα ευθύβολο ποιητικό ύφος, μεταιώνουν κάθε δυνατότητα να πάρει τó κείμενο δοκιμακό χαρακτήρα, να ταφεί στην «έμβριθειά» του.

Κάνοντας πρωτοβάθμιο ψυχολογισμό, θά λέγαμε ότι μετά τά φρικώδη γεγονότα που έζησε στη Λεγεώνα, και την άναγνώριση των όμολογών τους στο σύγχρονο κόσμο, άντιδρά άπορρίπτοντας κάθε γεγονός. («Κάθε προσπάθεια είναι πτώση», σημειώνει ως ιδίωγραφο μότο στο αντίτυπο του βιβλίου που μου έστειλε, ειδικά μάλιστα στο «Σέρντιλις»). Κάθου γύρευε τώρα από πού όρμώμενος ο Μανιάτης έγραψε τόν Μίδα, και σέ τί σημείο οι αίτιες (άν εύρεθούν) θά μετρήσουν στην αξιολόγησή μας. Τό θέμα είναι αν πηγαίνοντας και «εκατέρωθεν της ουσίας», όπως έπεξηγήει ο συγγραφέας, είσαι άναγνώσιμος. "Αν, παραβαίνοντας τούς όρους του παιχνιδιού, δημιουργείς ένα καινούριο παιχνίδι με νέους ικανοποιητικούς όρους.

... Τώρα γιατί Θεμιστοκλους, έτσι, καπέλλο του. "Όταν διαλέγετε ένα πράσινο καπέλλο, δέ σας ρωτούν γιατί πράσινο. Μόνο τó μέγεθος. Έσεις τί μέγεθος συγγραφέα φοράτε;

Κι έπειδή ο άναγνώστης μπορεί να σχηματίσει την έντύπωση, από αυτό τó δείγμα γραφής, ότι Ο Μίδας κινείται σ' ένα επίπεδο σκόπιμης και εύκολης παραδοξολογίας, άς δώσουμε ένα άλλο σημείο, άφίνοντας τόν συγγραφέα να άναπνεύσει όχι άπλωώς δειγματοληπτικά:

Ἀρχίζοντας νὰ γράφω δὲν κάνω τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ ἀρχίζω νὰ παραλείπω. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ λογοτεχνία καὶ τὸν λόγο τοῦ προθυποροῦ ἐστὶν ὅτι ὁ λόγος τοῦ τελευταίου γίνεται ἀπ' αὐτὰ πὸν παραθέτει, ἐνῶ ἡ λογοτεχνία γίνεται ἀπ' αὐτὰ πὸν παραιοῦπεί. Ἡ γλώσσα τῆς γλώσσας καὶ ἡ γλώσσα τοῦ ποιητῆ κατὰ τοῦτο ἀκριβῶς διαφέρουν, ὅτι ἡ πρώτη μιλάει γιὰ νὰ πεί ἐνῶ ἡ δευτέρα μιλάει γιὰ νὰ συγῆσει. Μόνο αὐτὰ πὸν δὲν βάζω βάζω σ' ἓνα γραπτὸ. Τὰ ὑπόλοιπα, δηλαδὴ, βασικά οἱ λέξεις, εἶναι βέβαια ξένες. (Τίπος εἶναι οἱ λέξεις, νὰ τὸ σκεφτοῦμε). Ἡ δημιουργία συνίσταται σὸν ὅτι δημιουργῶ ὄχι ἀκριβῶς αὐτὸ πὸν δημιουργῶ (αὐτὸ τὸ δαυέζομαι μόνο), ἀλλὰ αὐτὸ πὸν μὲ τὸ νὰ δημιουργῶ δημιουργεῖται: καθόλου αὐτὸ πὸν γράφω, ἀλλὰ αὐτὸ πὸν μὲ τὸ νὰ γράφω διαγράφεται. Γραφοντας, γνωρίζοντας τὸ ἢ μὴ, δίνω μορφή σὸν ἄμορφο καὶ ὑπαρξὴ σὸν ἀντικατο, δηλαδὴ σὸν ἴδιο τὸ τίποτα, σ' αὐτὸ πὸν δὲν ἀγγίζω, ὅπως τὰ μεταξὺ τῶν στηλῶν ἐνὸς ναοῦ. Καὶ νῶς εἶναι αὐτὰ τὰ μεταξὺ, καὶ τὰ ὑπόλοιπα (ὅπως ὁ ἴσκιος τοῦ, ἡ κωμικὸν σχέση τὸν μὲ τὸν ἥλιο),—τὸ ἀκτιστό μέρος τοῦ κτιστοῦ, τὸ τίποτα, καὶ ὄχι οἱ κολόνες τὸν πὸν εἶναι μόνο τὸ περιβλήμμι καὶ ὁ ὅρος ὑπαρξὴς αὐτοῦ τοῦ τίποτα.

Τὸ περιβλήμμι τοῦ τίποτου λαβαίνει πάντοτε ἡχηρὰ (καὶ πολὸ σιγνὰ ἐλληρικὰ) ὀνόματα. Στῆν ποιητικότητῃ, τὸ καθαρὸ ἄλλο μέρος ἐνὸς ἔργου εἶναι μόνο νῦν ἐπανάληψη. Ἡ ἐπιπλήμμι εἶναι βέβαια ὁ τῶπος μὲ τὸν ὅποιο ζεῖ ἡ ἰδέα, αὐτὸ δηλαδὴ χωρὶς τὸ ὅποιο δὲ θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρχει ἢ ἀλήθεια καὶ—τὴν ἴδια στιγμῇ—αὐτὸ χῆμα σὸν ὅποιο ἢ ἀλήθεια δὲν ὑπάρχει. (σ. 48-49).

Ἀπὸ παρόμοιους καταγισμοὺς εἶναι συγκροτημένος Ὁ Μίδας. (Ο,τι συμβαίνει σὸν (κάθε) συγγραφέα, τίς σχέσεις τοῦ μὲ τὰ ὑλικά τοῦ (μέσα σ' ὅλες τίς πέτρας κοιμᾶται ἓνα ἀγαθία, σ. 20), μετὰ ἐκφραστὴς τοῦ ὄργανου (Ἐπὶ τὸν ὅποιο λέξεις πὸν ὅταν ἀνακτῶνται πέφτουν σὲ λήθαργο: «Τὰ σέβη μου κῶνιε διεσθιτά». Πὸν μισοῦνται: «Ὁ ἑλληρικὸς κινήματοροφός». Πὸν ὄποιοι: «Σέλινα τὰ μαλλιά σου...»). Ἐνὰ κείμενο σπινθηροβολεῖ ἀπὸ τὸν ἡλεκτισμό πὸν παραγῶν οἱ λέξεις σὲ «περιπέτειες» τοῦς (ἐρωτικὸν χωματῆρα) σ. 26), ἡ σχέση τοῦ συγγραφέα μὲ τὸν ἄνθρωπο πὸν «εἶναι» ἢ, καλύτερα, πὸν γυρεῖ τί εἶναι, ὁ βαθμὸς τῆς ἀλήθειας καὶ τῶν συναφῶν ἡχηρῶν, σκηνοθετοῦν τελικὰ ἓνα σενάριο, πὸν τὸ ἀποστρέφεται κάθε φρόνιμη καὶ ἐφησυχασμένη συνείδηση. Καὶ αὐτὰ χωρὶς τίποτε τὸ ἀνάγωγο καὶ τὸ προκλητικὸ. Σὰν νὰ ἔχει ἀπορροφηθεῖ (ὄχι ἀπορριφθεῖ) ἡ ἀμφισβήτησή τοῦ ἀπὸ τὰ συγγραφικά τοῦ κῶταρα (ὡν λέγεται αὐτὸ).

Ἐποθέτω, χωρὶς νὰ εἶμαι βέβαιος, ὅτι Ὁ Μίδας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπαναληφθεῖ. Δὲν ξέρω πῶς θὰ λειτουργήσει ὡς τμήμα ἐνὸς συνόλου (ἀπ' ὅπου ἀποσπᾶσθηκε), πῶς θὰ μετατοπιστεῖ καὶ τί θὰ συμπληρώσει. Πάντως καὶ ἔτσι, μόνο του, δὲν φαίνεται ἀτελές. Τὸ ἀρετικὸν καὶ ἰδιοφυῆς αὐτὸ γραπτὸ τελικὰ ὀλοκληρώνεται, χωρὶς νὰ ἐκφυλίζεταί σὲ γυάλινη σφαῖρα ὥστε νὰ τὴν

κλείσωμε στὴ φούχτα μας—θὰ μᾶς πλῆγωναν οἱ αἰχμές τῆς. Νομίζω ὅμως ὅτι ἡ ἰδιουπία τοῦ, καὶ ἡ ἀξία τοῦ, ἐγκνεται σὲ τὸς σπινθῆρες πὸν ἀνάβουν μέσα τοῦ συνεχῶς, τῆς πλάγμης ἀναπτύξεις τῶν θεματικῶν τοῦ πυρήνων καὶ στῆν ἐγρήγορη τοῦ λόγου. Ὁ κίνδυνος καρδοκεῖ ἀπὸ τὴν στιγμῇ πὸν τὰ θετικά τοῦ στοιχεῖα θὰ μεταβληθοῦν σὲ σήματα, ἀπὸ «νωθρότητα» πὸν θὰ ἔλεγε καὶ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας. Μὰ εἶναι ἀπὸ γερῆ πάστα καὶ λογικά δὲν πρέπει νὰ τὸν φοβῶμαστε.

ΑΛΕΞ. ΔΡΥΓΥΡΙΟΥ

ΠΑΝΤΑΖΗΣ ΤΕΡΛΕΞΗΣ

Οἰκονομία καὶ Δημοκρατία, Κοινωνιολογία τῆς Πολιτικῆς Ἀναπτύξεως

Ἐκδόσεις Ράππα, Ἀθήνα 1973.

Τὸ μικρὸ αὐτὸ βιβλίον τοῦ καθηγητῆ Τερλεξῆ εἶναι ἐπίκαιρο, καινοτόμο, σαφές καὶ ἀνοιχτὸ σὸν δημοσιογικὸ ἀντίλογο. Δὲν εἶναι λίγα, λοιπόν, τὰ προτερήματά τοῦ. Κεντρικὸν τοῦ θέμα εἶναι ἡ διερεύνηση τῆς ἢ τῶν συσχετίσεων πὸν ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὴ διαδικασία τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης καὶ στῆν πορεία πρὸς τὸν πολιτικὸν ἐκσυγχρονισμό. Στὰ τελευταία χρόνια τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἀπετέλεσε τὸν πυρήνα τῆς δοκιμασίας μας, ἀφοῦ χρησιμοποιήθηκε ὡς πρόφαση θεωρητικῆς δικαιοσύνης τοῦ δόγματος τῆς κατευθυνόμενης (ἀπελευθερώσεως) πὸν προβάλλει τὸ μεταπριλιανὸν καθεστῶς γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὸ ἀντιδημοκρατικὸν παρόν τοῦ. Γι' αὐτὸ, τὸ βιβλίον τοῦ καθηγητῆ Τερλεξῆ εἶναι ἐπίκαιρο.

Ἡ τακτικὴ πὸν ἀκολούθησαν οἱ θεωρητικοὶ τοῦ μεταπριλιανοῦ καθεστώτος στῆν προβολῇ τοῦ δόγματός τοῦς (περιμένετε νὰ γίνουμε πρῶτα πλούσιοι, καὶ τότε θὰ σᾶς ἀφήσουμε ἐλευθεροῦς) ἀκολουθοῦσε τὴν μέθοδο τῆς καταναγκαστικῆς... πειθοῦς: «Ἐστὶν εἶναι καὶ ἂν δὲν τὸ πιστεύετε, ὄριστε τὰ σίδερα τῆς φυλακῆς». Ὁ ἀντίλογος σ' αὐτῇ τὴν τῶσο θανατάσια θέση, ἦταν ἡ πράξις ὅσον ἀμνηστεύθηκαν πρόσφατα καὶ ἡ πολεμικὴ ἐφημεριδογραφία ὅσον ζοῦσαν μετὰ τὸν φόβον ὅτι κάποτε μπορεῖ νὰ χρειστεῖ ν' ἀμνηστευθοῦν. Ὁ καθηγητῆς Τερλεξῆς, παρὰ τὴν ὑπεύθυνη θέση τοῦ σὲ ἴδρυμα πὸν διοικεῖται ἀπὸ «ἐπαναστάτη» μεταπριλιανὸν διδάκτορα, ἔπερανε μὲ θάρρος τὴν ἐπίσημη τακτικὴν, καὶ προγορεῖ σὲ μιά συγκροτημένη ἐπιστημονικὴ ἔκθεση τῶν ἀποφῶν τοῦ σὲ ἐπίπεδο σαφῶς συστηματικότερο ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς ἀρθρογραφίας τῶν καθημερινῶν ἐφημεριδῶν. Γι' αὐτὸ, τὸ βιβλίον τοῦ εἶναι καινοτόμο.

Ὁ καθ. Τερλεξῆς γράφει ὡς εἰδικὸς πᾶν στὰ θέματα τῆς ἐπιστημονικῆς τοῦ εἰδικότητος. Δὲν ἐρασιτεχνίζει, ὅπως κατὰ παράδοση γίνεται σὸν ξέφραγο ἀμπελὶ τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης στῆν Ἑλλάδα. Ξέρει τὸ πρόβλημά τοῦ, καὶ ἔχει ξεκαθαρισμένους ἀπόψεις πᾶν σ' αὐτὸ. Γι' αὐτὸ, τὸ βιβλίον τοῦ εἶναι σαφές.

Τὸ βιβλίον ἀκολουθεῖ τὴν μεθοδολογίαν τῆς θετικῆς ἀγγλοσαξωνικῆς ἀνάλυσης. Τὴν ἀκολουθεῖ με συνέπεια καὶ ἐπομένως

εἶναι θεωρητικὰ μονομερές. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι σαφῆς ὁ συγγραφέας τοῦ καὶ δὲν προσπαθεῖ καθόλου νὰ κρύψει μετὰ γνώστα ὑπερτίπια τῆς ἐσωτερικῆς γλώσσας τὰ σημεῖα ὅπου ἡ ἀνάλυση προσκρούει σὲ ἀδιέξοδα, τὸ μικρὸ αὐτὸ βιβλίον μπορεῖ νὰ βρεῖ δύο ἐξ ἴσου ἀποδοτικὰς χρήσεις: εἴτε νὰ διαβαστεῖ ἀπὸ ὅσους θέλουν νὰ γνωρίσουν σὲ σύντομη ἐπιπέδου τίς βασικὰς θέσεις τῆς ἀγγλοσαξωνικῆς ὀρθοδόξιας σὸν συγκεκριμένον τομέα τῆς θετικῆς πολιτικῆς ἀνάλυσης, εἴτε νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ τοῦς ἀντιπάλους τῆς θεωρητικῆς αὐτῆς σχολῆς σὸν λαμπικρισμένον διάγραμμα τῶν σημειῶν πᾶν στὰ ὅποια ὀφείλουν νὰ συγκεντρώσουν τίς ἀντιρρήσεις καὶ τὴν πολεμικὴν τοῦς. Γι' αὐτὸ, τὸ βιβλίον τοῦ καθ. Τερλεξῆ εἶναι ἀνοιχτὸ, προσφέρεται δηλαδὴ, σὲ δημοσιογικὸν ἀντίλογο. Ἴδου μιά πρόκληση ὑψηλοῦ ἐπιπέδου γιὰ τοῦς πολιτικῶν ἐπιστήμονες τῶν ἄλλων σχολῶν—καὶ κυρίως τῆς ἱστορικουλιστικῆς—νὰ κἀνουν τὸ καθῆκον τοῦς.

Στόχος τῆς ἀνάλυσης τοῦ καθ. Τ. εἶναι νὰ ἐπιστημονικῶς κατὰ πόσο ἡ συσχέτιση τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης πρὸς τὸν πολιτικὸν ἐκσυγχρονισμό εἶναι ἀναγκαία καὶ σταθερῆ. Ὅρίζει τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξη μὲ τὸν καθιερωμένον ποσοτικὸν τρόπο σὲ ἀναφορά πρὸς τὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ τὴν ἐξ ἴσου καθιερωμένη ποσοτικὴ ἀποψή τῆς «δικαιότερης» κατανομῆς. Τὴν ἐνομοίωσιν τῆς πολιτικῆς ἀνάπτυξης, ἢ τοῦ πολιτικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τὴν ὀρίζει μὲ ἓνα πλέγμα περιεσσοτέρων κριτηρίων καὶ μὲ ἄξονα τὴν «δημοκρατικὴν» ἀντιπροσωπευτικὴν διακυβέρνηση. Πρὸτυπο τοῦ συγγραφέα εἶναι ἡ ἀστικὴ δημοκρατία ὅπως ἀναπτύχθηκε στὶς καπιταλιστικὰς χώρας τῆς Δύσης δὲν εἶναι ὅμως καὶ ἀπολογητῆς τοῦ εἰδους αὐτοῦ τῆς δημοκρατίας, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ κεφάλαιον Δ' τοῦ βιβλίου τοῦ, ὅπου ἐπιστημονικῶς μὲ ἀρκετὴ ευστοχία τὸ ἀλλοτριωτικὸν στοιχεῖον τῶν συγχρονῶν δημοκρατιῶν, χωρὶς νὰ τὸ κατανομάζει. Ἐπομένως, σ' ὅτι ἀφορᾶ τὴν τοποθέτησιν τοῦ προτύπου τοῦ, ὁ καθ. Τ. εἶναι χριστικὸς καὶ ἐκλεκτικὸς.

Τὸ θεωρητικὸν σῆμα τῆς ἀνάλυσης τοῦ συσχετισμοῦ τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνάπτυξης, πὸν ὁ ἀκολουθῆσει στὴ συνέγεια ὁ καθ. Τ., τὸ τοποθετεῖ σὲ πρῶτον τοῦ κεφάλαιου, καὶ ἐπ' αὐτοῦ, ἡ θέσις τοῦ εἶναι σαφῆς: «Ἐποστηρίζουμε ὅτι ἡ κατεῦθυνση τῆς πολιτικῆς ἀλλαγῆς μπορεῖ, μέχρις ἓνα ὀρισμένον τοῦλάχιστο σημείου, νὰ εἶναι παράλληλη, ἀντίθετη ἢ ἀκόμη καὶ ἀδιάφορη ἀπὸ τὴν πορεία πὸν ἀκολουθοῦν οἱ ἄλλοι τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος», στοὺς ὀποίους «ἄλλους τομεῖς» συμπεριλαμβάνει καὶ τὴν οἰκονομικὴν τῆς παραγωγῆς. Πιὸ συγκεκριμένα ἀκόμη, ὁ καθ. Τ. δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν ἀποφασιστικὴν ἐπιδραστικὴν τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντα σὸν πολιτικὸν, ἀλλὰ μόνο τὴν διαβεβαίωση ὅτι σὲ κάθε οἰκονομικὴ ἀλλαγῇ πρὸς τὸ «καλύτερον» ἀντιστοιχεῖ καὶ μιά πολιτικὴ ἀναβάθμισις (σ. 12-13).

Παρ' ὅλ' αὐτὰ, ὁ καθ. Τερλεξῆς φαίνεται ν' ἀμφισβητεῖ ἀνάμεσα στῆν κατάφαση ἀπέναντι στοὺς νόμους τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης καὶ στῆν ἄρνησιν τοῦς. Σὲ κάποιον σημεῖον ἐπικαλεῖται τὴν γνωστὴν καὶ τῶσο παρεξηγημένην θέσιν τοῦ Μαρξ ὅτι «ἡ χώρα πὸν εἶναι περισσότερο ἀνεπτυ-

γμένη βιομηχανικά άπλως δείχνει στη λιγότερο ανεπτυγμένη τὸ εἶδωλο τοῦ δικού της μέλλοντος» ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα καὶ τὴν ὅλην οἰκονομία τῆς ἐπιχειρηματολογίας του, ἐντούτοις, ὁ συγγραφέας δὲν φαίνεται νὰ στηρίζεται ὑπερβολικὰ στὴν παραπάνω θεωρητικὴ ἀπόψη. Ποῦς μπορεῖ νὰ τὸν ἀδικήσει; Ἴσως ἂν περιλάβαινε στίς σελίδες τοῦ μικροῦ του βιβλίου καὶ μιὰ συνοπτικὴ ἀναφορὰ στίς ἀπόψεις τοῦ E. Mason σὲ συνδυασμὸ μὲ τίς πρὸ συγκεκριμένες ἀπόψεις τοῦ Κουζνέτς θὰ μπορούσε νὰ δώσει στὸν ἀναγνώστη μιὰ πληρέστερη εἰκόνα τῶν ἀμφιταλαντεύσεων τῆς θετικῆς πολιτικῆς ἀνάλυσης πάνω στὸ πρόβλημα τοῦτο. Ἡ ἐκλεκτικὴ καὶ σχετικιστικὴ θέση τοῦ συγγραφέα πάνω στὸ καίριο αὐτὸ θεωρητικὸ πρόβλημα (θέση ποὺ καλυπτεται μὲ μιὰ ἀρκετὰ ἐκτεταμένη ἀναφορὰ στίς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐμπειρικοιστορικῆς ἔρευνας τοῦ καιροῦ μας) ἀπλως ἀδυνατίζει τὸ ἀναλυτικὸ του ὑπόβαθρο καὶ κάνει περισσύτερο εὐάλωτες τίς μετέπειτα διαπιστώσεις.

Κατὰ βάση, ἡ σχολὴ στὴν ὁποία ἀνήκει εὐσυνείδητα ὁ καθ. Τερλεξῆς, καὶ φυσικὰ ὁ ἴδιος ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ μικρὸ του βιβλίο, ἀναζητεῖ τὸ πρότυπο τῆς πολιτικῆς ἀνάπτυξης σὲ κάποια ἐμπειρικὰ διαπιστώσιμη ἱστορικὴ τάση, καὶ ἀποφεύγει ἐπιμελῶς νὰ στοιχειοθετήσει τὴν ἐμπειρικὴ συνάρτηση τῆς τάσης αὐτῆς. Αὐτὸ φαίνεται ξεκάθαρα ἀπὸ τὴν εὐνοϊκὴν θέσιν ποὺ παίρνει ὁ συγγραφέας μας ἀπέναντι στὴ θεωρίαν τῆς προιούσας ἐξειδικευμένης ὡς μέτρου τῆς πολιτικῆς ἀνάπτυξης (ἡ θέση αὐτὴ διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Ντυρκέμ καὶ ἐξελιχθῆκε σὲ ὀρθοδοξία μὲ τὴν συστηματικότερη ἐργασία σύγχρονων καὶ πολιτικῶν ἐπιστημόνων). Ἔτσι, ὅταν φτάσει στὴν ἀναίρεση τῶν ἐνεργειῶν ἐπιπτώσεων τῆς διαδικασίας αὐτῆς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ συνέχισιν, ὁ καθ. Τερλεξῆς ἀναγκάζεται νὰ κλείσει τὰ μάτια του στὸ ἀδιέξοδο καὶ νὰ μετατοπίσει τὴ συζήτηση σὲ ἄλλη βάση καὶ συγκεκριμένα στὴ θεωρίαν τῆς γραφειοκρατίας. Ὁ λόγος εἶναι πολὺ ἁπλός :

Ἄς μὴ ξεχνᾶμε, ὅτι ἡ ἐξειδίκευση τῶν ἔργων ἀποτελεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἄνταμ Σμιθ τὴν κοινότητα τῆς θεωρίας τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης. Ἡ ἐξειδίκευση τῶν πολιτικῶν ρόλων εἶναι ἄπλη μεταφορὰ ἐνὸς φαινομένου τῆς ὑποδομῆς στὴν ὑπερδομὴ τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου. Ἄλλὰ, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Μάρξ ἀνακάλυψε μέσα στὴν οἰκονομικὴ διαδικασία τῆς ἐξειδίκευσης τὸν πυρήνα τῆς ἀλλοτριωτικῆς ἐξέλιξης τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων (Χειρόγραφα τοῦ 1848), ἔτσι καὶ στίς μέρες μας δὲν ἔκλεισαν ὅλοι τὰ μάτια τους μπροστὰ στὸ προφανὲς ἀνάλογο ποὺ συνοδεύει τὴν ἀντίστοιχὴ ἐξέλιξη στὸ ἐπίπεδο τοῦ πολιτικοῦ ἐποικιοδομηματος. Τὰ κείμενα τῆς ἀμερικανικῆς Νέας Ἀριστοτέλης βρέθηκαν ἀπὸ διερευνήσεις τοῦ θέματος αὐτοῦ, καὶ ὁ Cerroli μᾶς ἔχει χαρίσει μιὰ χαρακτηριστικὴν ὅσο καὶ βαθιὰ ἀνάλυση τῶν ἐκτρομακτικῶν ἐξελίξεων τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας στὸν σύγχρονό μας κόσμο καὶ τῶν δύο ἡμισφαίριων. Βέβαια γιὰ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἡ ὅλη συζήτηση θὰ φαίνεται σχεδὸν... πρωτοφανῆς, γιὰτὶ ἂν ἐξαιρέσουμε τὸ πρῶτο μέρος τοῦ πρόσφατου βιβλίου τοῦ Αἰμίλιου Ζαχαρέα, (Πολιτικὴ καὶ Οἰκονομία), κανεὶς ἄλλος, ἀπ' ὅσο ξέρω, δὲν σκέφτηκε νὰ

φέρει στὸν τόπο μας τὴ συζήτηση πάνω στὸ τόσο καίριο θέμα.

Ἦ ἴδια ἀκριβῶς μοῖρα περιμένει καὶ τὸ κριτήριο τῆς «συμμετοχῆς» στὴ διαδικασία τῆς πολιτικῆς ὅπως διαμορφώνεται στὰ πλαίσια τῶν σύγχρονων ἀντιπροσωπευτικῶν συστημάτων. Ἡ συμμετοχὴ, ἡ κινητοποίηση ὅπως λέγεται κι ἄλλωθις, νοεῖται ἀπὸ τὸν καθ. Τ. στὴν ὀρθόδοξὴ τῆς ἐκφραση, ποὺ ἔχει ἔννοια μόνο ἂν τοποθετηθεῖ πάνω σὲ μιὰ ἀναλυτικὴ κατηγορία πολιτικοκοινωνικῆς, ἢ καὶ οἰκονομικῆς ἰσορροπίας. Ἡ ἐντιμότητα ὅμως τοῦ συγγραφέα τοῦ δημιουργεῖ τὴν ἀνάγκη νὰ παραδεχθεῖ τὴν ἀντίφασιν ποὺ θὰ μπορούσε νὰ προκύψει ἂν τὴν ἔννοια τῆς συμμετοχῆς τὴ συνδέαμε — ὅπως ἄλλωστε πρέπει — ὄχι ἀποκλειστικὰ μὲ κάποιον πλάσιο ἰσορροπίας, ἀλλὰ μὲ τίς σχέσεις ἐνὸς ἀνταγωνιστικοῦ συστήματος, ὅπου ἡ «πάλη» ἀποτελεῖ τὴ χαρακτηριστικὴ τὸν κίνησιν. Ἔτσι, ὁ καθ. Τ. δὲν παραλείπει νὰ κάνει τὴν ἀναφορὰ του καὶ στὴ δεοντολογία τῆς ἀνοιχτῆς κοινωνίας, ὅπου ἡ συγκατάβαση ἀπέναντι στὴ σύγκρουση γιὰ ἀλλαγὴ ἀποτελεῖ τὸ καίριο στοιχεῖο «προσδευτικότητος» καὶ ἐλαστικότητος τοῦ συστήματος. Δυστυχῶς, ὅμως, δὲν φτάνουν αὐτὰς οἱ ἐντιμὲς ἐπιλογὲς ἀνάμεσα σὲ διὰφορα ἀναλυτικὰ σχήματα. Ἡ ἀνάλυση ὀδηγεῖ πάντα σὲ ἀδιέξοδο — ὄχι μόνο ἐμπειρικὰ, ἀλλὰ καὶ καθαρὰ ἐκφραστικὰ — πράγμα ποὺ ἀναγκάζει τὸν θεωρητικὸ νὰ προσφύγει στὸ ἑλληνοπρεπέστατο τέχνασμα τῆς συνεχῶς ἀλλαγῆς τῆς βάσης τῆς συζήτησης. Μέσα στὰ πλαίσια ἐνὸς τέτοιου εἶδους συζήτησης, τὸ σύστημα τῶν κριτηρίων καὶ τῶν ἀναλυτικῶν κατηγοριῶν χάνει τὴν ἐνότητά του καὶ γίνεταί ἀπλως πυρακτωμένο ταψὶ μὲ πολλὰ κρύα πλακίδια ὅπου μπορεῖ νὰ πηδᾷ γιὰ νὰ σωθεῖ ὁ συζητητῆς.

Αὐτὸ τὸ ἐναγώνιο πῆδημα γίνεται ἰδιαίτερα αἰσθητὸ στὸ κεφάλαιον Γ' τοῦ βιβλίου, ὅπου ὁ καθ. Τερλεξῆς ἔχει τὴν τόλμη νὰ θέσει δύο ἐρωτήματα ἀπὸ τὰ πρὸ καυτὰ στίς μέρες μας : πρῶτο, ὀδηγεῖ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη στὴν υἱοθέτηση σταθερῶν δημοκρατικῶν προτύπων διακυβέρνησης κατὰ τὰ πρότυπα τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν τῆς Δύσης; καὶ, δεύτερο, γιατί ἐμφανίζονται δλοκληρωτικῆς τάσεως στίς ἀνεπτυγμένες χώρες καὶ ἰδιαίτερα ἀνάμεσα στίς περισσότερο εὐπορὲς τάξεις κοινοβίας;

Οἱ ἀπαντήσεις ποὺ προσπαθεῖ νὰ δώσει στὰ δύο αὐτὰ καίρια ἐρωτήματα εἶναι, φυσικὰ, ψυχοκοινωνιολογικῆς κατὰ βάση. Ἀπορεῖ κανεὶς, γιὰτὶ καὶ πῶς φτάνουν ἐντιμοὶ καὶ ἔξυπνοὶ ἐπιστήμονες, ὅπως φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ καθ. Τερλεξῆς, νὰ κλείνουν ἐντελῶς τὰ μάτια στὴ διαλεκτικὴ τῆς μακροκοινωνικῆς σύγκρουσης καὶ στὴν ἀναγκαιότητα τῶν ἀδωμόνων ποὺ ὑπαγορεύουν ὀρισμένες βασικὲς παραγωγικὲς σχέσεις; Καὶ ἄλλωτε ἔχω ὑποστηρίξει ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχει κανεὶς ταυτότητα κάποιου κομμουνιστικοῦ κόμματος γιὰ νὰ δικαιούται νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ μεθοδολογικὰ ὄπλα ἀνάλυσης τοῦ μαρξισμοῦ. Ἄλλωστε, ἔτσι ὅπως ἔχουν καταντήσῃ τὰ πράγματα, οἱ ὀρθόδοξοι πιστοὶ τοῦ Μανιφέστου ἀρκοῦνται πιά στὴ μεταφορικὴ τὸν ἐνῶ τὰ δυναμικὰ στοιχεία τῆς διαλεκτικῆς ἀνάλυσης τὰ χρησιμοποιοῦν ἄλλοι, ἔχθροι καὶ φίλοι, μὲ

πολὺ μεγαλύτερη ἀποτελεσματικότητά. Ἡ πιστὴ προσκόλλησις τοῦ καθ. Τερλεξῆ στὸ ἀναλυτικὸ σχῆμα τῆς Σχολῆς του τὸν κάνει πολὺ περισσότερο εὐάλωτο σὲ ἀντιρρήσεις ἀπ' ὅσο ἡ ἐπιστημονικὴ φιλοτιμία του τὸν κάνει ν' ἀξίζει.

Ἄς διαβάσει, λ.χ., κανεὶς τὸ κεφάλαιον Δ' μὲ χαρτί καὶ μολύβι καὶ ὄχι ἀνάσκελα στὸ κρεβάτι του καὶ θὰ δεῖ ἀμέσως τί ἔννοιά μὲ τὴν παραπάνω παράγραφο. Ὁλόκληρη ἡ ἀνάλυσιν κρύβει ἀπὸ κάτω τῆς μιὰ βαθιὰ προσλήψωσις στὴν «ἀγαθότητα» τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος καὶ στὴ «σφοδρότην» τοῦ Κράτους - διακτητῆ. Ὁ καθ. Τερλεξῆς γυρίζει γύρω γύρω στὴν ἀλλοτριωτικὴ φυσιογνωμία τῶν καπιταλιστικῶν παραγωγικῶν σχέσεων, ἀλλὰ δὲν τολμάει ν' ἀνοίξει τὴν πόρτα καὶ νὰ τίς ἐπισκοπήσῃ μὲ τὸν ἐρευνητικὸν του μάτι. Στὸ τέλος καταλήγει στὸν ἀφορισμὸ τῶν Weber - Michels, ὅτι τάχα «τὸ σύγχρονο πολιτικὸν δῆλημα δὲν εἶναι καπιταλισμὸς ἢ σοσιαλισμὸς, ἀλλὰ γραφειοκρατία ἢ δημοκρατία». Καὶ μάλιστα, πῶς βλέπει τὸ δῆλημα αὐτό! Ὁ καθ. Τ. ἂν πρόβλημα ποὺ ἀφορᾷ τὰ πλαίσια ὀργάνωσης τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπο χωρὶς τὴν ἀναγκαιότητα τῶν καπιταλιστικῶν συστημάτων διαμεσολάβησις τῆς ἐμπειρικοποιημένης παραγωγῆς ἀλλὰ ὡς πρόβλημα ποὺ ἀνακύπτει ἀπὸ τὴν ἰσοκρίση ἐπιπέδου οὐσιαστικῆς δημοκρατίας. «Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ», γράφει ὁ καθ. Τ. ἐπικαλούμενος τὴ σχετικὴ ἀπόψιν τοῦ P. Gardan, «μπορεῖ νὰ διατηρεῖ φαινόμενα δημοκρατικὰ μὲ τὰ πολιτικὰ κόμματα, τὰ συνδικάτα κ.τ.λ. Ἄλλὰ τόσο σ' αὐτὰς τίς ὁργανώσεις ὅσο καὶ στὸ κράτος ἢ πολιτικὴ καὶ δημόσια γενικὰ ζωὴ εἶναι βαθειὰ γραφειοκρατημένη. Καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ τῶν ἀνθρώπων στὴν πολιτικὴ ἢ στὴ ζωὴ αὐτῶν τῶν πολιτικῶν καὶ συνδικαλιστικῶν ὁργανώσεων δὲν ἔχει, ἀντικειμενικὰ μιλώντας, καμμιά σημασίαν». Ὅσο γιὰ τὴ λύσις τοῦ προβλήματος αὐτοῦ, ἰδοὺ ἡ συνταγὴ : «Πῶς θὰ μπορέσουμε νὰ ἐλεγγύσωμε τὴν γραφειοκρατία, ἂν δὲν τὴν ὑπανάγωμε στὰ συνταγματικὰ πλαίσια ποὺ ἔχουν κατασκευασθῆ ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν καλὴ λειτουργίαν τῆς περιορισμένης καὶ ὑπεύθυνης κυβερνήσεως;» (σ. 126).

Ἀπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα διαπνέεται καὶ τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου, ποὺ τοποθετεῖ τὴν «Πολιτικὴν Πλευρὰν τῆς Ἀναπτυξιακῆς μας Πολιτικῆς». Ἔχει ὅμως ἓνα ἀναμφισβήτητο χάρισμα τὸ κεφάλαιον αὐτό : εἶναι τολμηρὸ καὶ σαφὲς στὸ κεντρικὸ ἐρώτημα ποὺ θέτει : γιατί τὸ Μακροχρόνιον Πρόγραμμα Ἀναπτύξεως δὲν ἀναφέρει οὔτε μιὰ φορὰ τὴ λέξιν Δημοκρατία;

Ὁ καθ. Τερλεξῆς δὲν ἀπαντᾷ στὸ ἐρώτημα. Ἄς μοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ θέσω ἐγὼ μιὰ ὑποθετικὴ ἀπάντησις πρὸς συζήτησιν : Γιὰ νὰ γίνει ἀντικείμενον μεθοδικῆς ἀνάλυσης τὸ πρόβλημα τῆς Δημοκρατίας, ἀνάγκη τοῦ ἴδιου ἐπιπέδου ὀρθολογικῆς ἐπιστημονικῆς χρήσεως τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης, ὅπως γίνεται στίς μελέτες βάσεως ὅπου στηρίζεται τὸ Πρόγραμμα Μακροχρόνιον Ἀναπτύξεως, οἱ ὑπεύθυνοὶ ὁ ἀναγκάζονται νὰ προσφέρουν τὰ πλευρὰ τους ἀνυπεράσπιστα στὸν ἐπιστημονικὸν ἀντίλογο πάνω σ' ἓνα θέμα, ὅπου οἱ ἀπόψεις τους δὲν ἔχουν «ἐγκοσμοποιηθεῖν» ἀκόμη, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσου-

με την ορολογία του καθ. Τ. Οι απόψεις των συγγραφέων του Προγράμματος, σε ότι αφορά το πρόβλημα της Δημοκρατίας, γίνονται κατανοητές μόνο κάτω από το πρίσμα των Τσακονοφράγειων γρίφων. Τί επισημονική ανάλυση περι Δημο-

κρατίας μπορούν να κάνουν όλοι εκείνοι που στο σχετικό ερώτημα παραπέμπουν συστηματικά με το συμβολικό «Ίδε Άνωτέρω» (χυδαϊστί: «Πρώτα τόν Άφέντη»).

Κλείνοντας τις σύντομες αυτές σκέψεις

Οά ήταν άγνωμοσύνη από μέρους μου να μὴν ευχαριστήσω τόν καθηγητή Τερλεξή που μου έδωσε τήν ευκαιρία νά διαβάσω ένα «έπικαιρο, καινοτόμο, σαφές και πρόσφορο στόν δημοτορικό αντίλογο» βιβλίο.
ΚΩΣΤΑΣ ΜΑΝ. ΣΟΦΟΥΛΗΣ

Βιβλιογραφικό δελτίο

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1973

Έπιλογή και Έπιμέλεια Έμμ. Μοσχονά

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Γκράμσι Άντόνιο, Έστορικός υλισμός. Τετράδια τής φυλακής Ι. Μετάφραση Τίτος Μυλωνόπουλος. Άθήνα 1973. Έδουσσέας. Σελ. 243. (Δρχ. 90). Μέρη: Έκίνημα γιά τή μελέτη τής φιλοσοφίας και του Έστορικού υλισμού—Μερικά προβλήματα γιά τή μελέτη τής φιλοσοφίας τής πράξης—Κριτικές σημειώσεις πάνω σε μιá προσπάθεια αλαϊκού δοκιμίου κοινωνιολογίας». Προηγούνται σύντομη εισαγωγή του μεταφραστή (σελ. 9-14) και γλωσσάρι (σελ. 15) και ακολουθεί πίνακας ονομάτων (σελ. 241-3).

Κούτρας Δημήτριος, Έπι κοινωνική ήθική του Άριστοτέλους. Αί άρεταί τής Δικαιοσύνης και τής Φιλίας. Άθήνα 1973. Έθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Έρευνών. Σελ. 189. (Δρχ. 150). Κεφάλαια: Χαρακτήρ τής Έθικής του Άριστοτέλους — Έθική και πολιτική — Δικαιοσύνη — Φιλία — Δικαιοσύνη και Φιλία.

Λουκρητιός Κάρος, Περί φύσεως (De reum natura). Μετάφραση Κωνσταντίνου Θεοτόκη. Άθήνα 1973. Κείμενα. Σελ. 53. (Δρχ. 30). Μόνο τό πρώτο βιβλίο.

Μπέριλντ Γεώρ., Έμπατεριαλισμός. (Έποικειμενικός ιδεαλισμός). Μετάφραση Γρ. Λιονή. [Άθήνα 1973]. Άναγνωστική. Σελ. 231. (Δρχ. 60). Στίς σελ. 7-12 βιογραφικό σημείωμα του Berkeley από τόν μεταφραστή.

Πλάτων, Έπίας Μείζων. Μετάφραση Χρήστου Καρούζου - Ι. Θ. Κακριδή. Θεσσαλονίκη 1973. Έδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Σελ. ιε' + 60. (Δρχ. 40). Στίς σελ. ζ' - ιε' εισαγωγή του Ι. Θ. Κακριδή. Έπι μετάφραση έγινε στα 1942-1944 από τόν Καρούζο και Ξανταδουλεύτη με πρόσφατα από τόν Κακριδή.

Hobbes Thomas, Λεβιάθαν. (Πολιτική φιλοσοφία). Μετάφραση Άχ. Βαγενά. Έπιμέλεια Κ. Μετριοπού. [Άθήνα 1973]. Άναγνωστική. Σελ. 272. (Δρχ. 80). Στίς σελ. 7-12 άνυπόγραφη βιογραφία του Hobbes.

Ψυχολογία

Γιογκ Κάρλ, Το πρόβλημα του τετάρτου. Μετάφραση Σοφίας Άντζικα. Άθήνα 1973. Άντινά. Σελ. 159. (Δρχ. 100). Στίς σελ. 7-17 πρόλογος τής μεταφράστριας.

ΕΜΙΣΤΗΜΕΣ ΤΟΥ ΆΝΘΡΩΠΟΥ

Κοινωνιολογία

Πέτροβιτς Γκάγιο-Χόφμαν Βέρνερ - Άν-

τόρνο Τέοντορ, Άλλοτρίωση. (Δοκίμια). Μετάφραση Γιώργου Βαμβαλιή. Άθήνα 1973. Έπίκουρος. Σελ. 91. (Δρχ. 45). Περιέχονται: Έπι άλλοτρίωση και ή κατάργηση τής άλλοτρίωσης (Πέτροβιτς) — Έξαθλίωση (Χόφμαν) — Στοχασμοί πάνω στη φθαρμένη ζωή (Άντόρνο).

Τερλεξής Παναζής, Το πολιτικό σύστημα. Κοινωνιολογική θεώρηση τής πολιτικής ζωής. Άθήνα 1973. Έθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Έρευνών. Σελ. xx + 344. (Δρχ. 200). Κεφάλαια: Οι νέες τάσεις τής πολιτικής επιστήμης: από τό «κράτος» στην «πολιτική» — Σύστημα και λειτουργίες: «συστημική» και «δομολειτουργική» έννοιολογία — Το κοινωνικό σύστημα: Έπι δομολειτουργική θεώρηση τών κοινωνικών σχέσεων — Πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς — Το πολιτικό σύστημα: Πρότυπο εισροής-έκροής — Έπι δομολειτουργική μέθοδος ανάλυσεως τών πολιτικών σχέσεων — Κριτική θεώρηση τής συστημικής και δομολειτουργικής ανάλυσεως: περιορισμοί και προοπτικές.

— Στατιστικά μελέται 1821-1971. Έπι Στατιστικά κατά τά 150 έτη από τής παλιγενεσίας τής Έλλάδος. Έπι Μ. Χουλιράκη, Ε. Μακρή, Ε. Γρ. Τσοπούλου, Μ. Γιεβέση, Α. Άγιοπετρίτη. Άθήνα 1972. Έθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Έρευνών. Σελ. 351. (Δρχ. 200). Περιεχόμενα: Έστορική εξέλιξις τής κρατικής στατιστικής εν Έλλάδι, 1821-1971 — Ό οικονομικός ένεργος πληθυσμός και ή άπασχόλησις αυτού — Έπι στατιστική τής βιομηχανίας και βιοτεχνίας εις τήν νεωτέραν Έλλάδα — Τα έξωτερικά δημόσια δάνεια από τής Έπαναστάσεως του 1821 μέχρι σήμερα.

— Έξελίξεις και προοπτικά του πληθυσμού τής Έλλάδος. 1920-1985. Έπι τό ομάδα ειδικών. Πρόλογος Έρέστη Γρίνα. Τόμος πρώτος. Άθήνα 1973. Έθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Έρευνών. Σελ. 64 + πίν. vii + χάρτες 2. (Δρχ. 100).

— Διανοούμενοι και πολιτική. (Δοκίμια). Πάωλ Μπαράν, Το καθήκον του διανοούμενου — Άνατόλ Ράμπορτ, Έχουν οι διανοούμενοι ταξικό συμφέρον; — Έριχ Φρήντ, Παρατηρήσεις σε πρότυπα συμπεριφοράς. Μετάφραση Γιώργου Βαμβαλιή. Άθήνα 1973. Μπουκουμάνης. Σελ. 125. (Δρχ. 40).

Κοινωνική Άνθρωπολογία

Γκιζέλης Γρηγόριος, Έπιστημονικά λαογραφικά και άνθρωπολογικά παρα-

δείγματα. Άθήνα 1973. Σελ. 56. (Δρχ. 30). Κεφάλαια: Λαογραφικά επιστημονικά παραδείγματα — Αί βασικά άρχαί τής πολιτισμικής άνθρωπολογίας.

Γκιζέλης Γρηγόριος, Έπι κοινωνική λειτουργία του σχήματος τής μεταφοράς. Άθήνα 1973. Σελ. 36. (Δρχ. 20). Κεφάλαια: Έπι έθνογραφία του σχήματος τής μεταφοράς — Έπι μεταφορική ιδιότης τών ελληνικών θρησκευτικών δημοτικών τραγουδιών.

Πολιτική

Μαντέλ Ε., Έιρηνική συνύπαρξη και παγκόσμια επανάσταση. — Ζερμάν Ε., Έπι γεωφειοκρατία. Μετάφραση Β. Γ. Άθήνα 1973. Στόχοι. Σελ. 134. (Δρχ. 50).

Μυλωνάς Θαλής, Άνατομία τής δημοκρατίας. Άτομικά δικαιώματα και διεθνής κοινωνία. Άθήνα 1973. Σελ. 192. (Δρχ. 150). Κεφάλαια: Περί τών άτομικών δικαιωμάτων — Διεθνής προστασία τών άτομικών δικαιωμάτων — Έπι δημοκρατία εις τήν άμερικανικήν ήπειρον — Διεθνής κυρώσεις διά τās παραβιάσεις τών άτομικών δικαιωμάτων — Συμπεράσματα και προοπτικά.

Παπαναστασίου Άλέξ., Δημοκρατία και τό έκλογικόν σύστημα. 2η έκδοση. Άθήνα 1973. Μπάουρον. Σελ. 144. (Δρχ. 40). Άνατύπωση από τήν έκδοση του 1923.

Ψαρουνάκης Νικόλαος, Έπι χριστιανική επανάσταση. (Έπι φιλοσοφία τής επανάστασης). Έκδοση τρίτη. Άθήνα 1973. Μήνημα. Σελ. 222. (Δρχ. 50). Έπι πρώτη έκδοση τό 1952 και ή δεύτερη τό 1965.

Γλώσσα

ΛΕΞΙΚΑ

Κριαράς Έμμανουήλ, Λεξικό τής μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματικής 1100-1669. Τόμος Γ'. Θεσσαλονίκη 1973. Σελ. μζ' + 430. (Δρχ. 500). Περιέχει τις λέξεις από - άώρως Ό πρώτος τόμος έκδόθηκε τό 1969 και ό δεύτερος τό 1971.

[Τσιτσέλης Έπίας], Γλωσσάριον Κεφαλληνίας. Άθήνα 1973. Ν. Καραβίας. Σελ. 145-368. (Δρχ. 125). Φωτοτυπική ανάπτυξη από τό περ. «Νεοελληνικά Άνάλεκτα» του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός», τόμ. Β' (1874-82).

ΤΕΧΝΕΣ

Γλυπτική

Σίμωνι. Κείμενο José Pierre. Θεσσαλονίκη 1973. Τράμ. Σελ. [36]. (Δρχ. 35).

Λαϊκή τέχνη

Ζώρα Πόπη, Δύο μεγάλοι μαστόροι του

ἀσημιού. Ἀθανάσιος Τζημούρης — Γεώργιος Διαμάντης Μπάφας. Ἀθήνα 1972. Ἐθνικός Ὄργανισμός Ἑλληνικῆς Χειροτεχνίας. Σελ. 31 + πίν. 30 (Δρχ. 60).

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ - ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Νέα Ἑλληνικὴ

ΣΥΜΜΙΚΤΑ

Voix grecques. Poèmes, récits, essais de vingt-sept écrivains d'opposition. Traduit du grec par Laurence d'Alanzier, Marilia Averoff, Leonard Gaspar, Dominique Grandmont, Jacques Lacarrière, Andrée Marchand, Gérard Pierrat. Paris 1973. Gallimard. Σελ. 242. (FF 25). Ἐπιλογὴ ἀπὸ τὰ «Δεκαλογτῶ Κείμενα», «Νέα Κείμενα 1» καὶ «Νέα Κείμενα 2».

ΠΟΙΗΣΗ

Βότση Ὀλγα, Γυμνά πέλατα. Ἀθήνα 1973. Βάκων. Σελ. 85. (Δρχ. 100). Δούκαρης Δημήτρης, Περιστάσεις καὶ σχήματα. Ἀθήνα 1973. Σελ. 15. (Δρχ. 30).

Εὐλάμπιος Γεώργιος, Ὁ ἀμάραντος ἦτοι τὰ ρόδα τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος. Δημοτικὰ ποιήματα, τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, συλλεχθέντα, ρωσιστὶ μεθερμηνευθέντα καὶ διὰ φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν σημειώσεων ἐξηγηθέντα. Ἀθήνα 1973. Ν. Καραβίας. Σελ. κxiv + 136 + 10 + λβ'. Φωτοτυπικὴ ἐπανεκδόση ἀπὸ τὴν ἐκδόσιν τῆς Πετρούπολης τοῦ 1843. Στις σελ. α'-ιζ' μετὰφραση τοῦ ρωσικοῦ προλόγου καὶ στις σελ. ιθ'-κθ' τῶν ὑποσημειώσεων.

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Γρανίτσας Στέφ., Τὰ ἄγρια καὶ τὰ ἡμερὰ τοῦ βουνοῦ καὶ τοῦ λόγγου. Ἐπιμέλεια Σπύρου Κοκκίνη. Ἀθήνα 1973. Ἔστια. Σελ. 196. (Δρχ. 70). Πέμπτη ἐκδόση. Πρωτοδημοσιεύτηκε στὴν ἐφ. «Ἔστια» ἀπὸ τὸ 1912 ὡς τὸ 1914 καὶ σὲ τόμο τὸ 1921.

Καλογερόπουλος Ἀγγελος, Τὸ ἄσπρο φῶς ἢ Ὁ φόνος τοῦ Πετρακί. Μὲ δύο σκεδὰ τοῦ συγγραφέα. Θεσσαλονίκη 1973. Τράμ. Σελ. 40. (Δρχ. 30).

Καρκαβίτσας Α., Ὁ Ἀρματολὸς καὶ ἄλλα διηγήματα. Ἐπιμέλεια Σπύρου Κοκκίνη. Ἀθήνα 1973. Ἔστια. Σελ. 136. (Δρχ. 50). Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν «Ἀρματολὸν» (πρῶτὴ δημοσίευσιν τὸ 1906) περιέχονται τὰ διηγήματα: Ὁ Κυρίαρχος (1910), Τὸ παιδί τοῦ χωριοῦ (1886), Κάθενας στὴ δουλειά του (1922), Τρεῖς καὶ ὁ Χάρως (1908), Ἡ Παναγία τοῦ Τούσα Μπότσαρη (1898), Ὁ Καλόγερος (1901), Κακὴ νύφη (1889), Τῆς Ἀγαθῆς τὸ πῆδημα (1888), Ὁ χαλασμός (1893), Διάβολοι στὸ γιάλο (1909), Τὸ τιμόνι (1900), Ἡ γριά μὲ τὴ ρόκα της (1900), Τὸ σαλαπάτημα (1908).

Λαμπελέ Φούλα, Ζητεῖται πράσιν γάτα. Θεσσαλονίκη 1973. Σελ. 79. (Δρχ. 60). Σαμαράκης Ἀντώνης, Τὸ λάθος. Μυθιστόρημα. 9η ἐκδόση. Ἀθήνα 1973. Ἐλευθεροδράκης. Σελ. 231. (Δρχ. 80).

ΑΝΘΟΛΟΓΙΕΣ

Κωστής Παλαμῆς. Ἀνθολογία. Ἐκλογή Γ. Κατούμπλη καὶ Ἀντρέα Καραντιώνη. Ἀθήνα [1973]. Ἔστια. Σελ. 446. (Δρχ. 200).

ΔΟΚΙΜΙΑ

Ἀναγνωστάκη Νόρα, Μαγικὲς εἰκόνες. Ἐπτὰ δοκίμια 1960-1965. Θεσσαλονίκη 1973. Τράμ. Σελ. 135. (Δρχ. 50). Ἀναδημοσίευσιν τῶν δοκιμίων: Προοίμιον στὴν ποίησιν τῆς Ἑλένης Βακαλῶ (περ. «Κριτικὴ», 1960), — Οἱ «Δύσκολοι Καιροὶ» μέσα ἀπὸ τὴν ποίησιν τοῦ Μίλτου Σαχτούρη (περ. «Κριτικὴ», 1960) — Τὸ παράθυρο πρὸς τὴν ποίησιν καὶ ὁ Δ. Π. Παπαδιδάσας (περ. «Κριτικὴ», 1961) — Ὁ Σεφέρης τῆς Μνήμης καὶ τῆς Λησμονίας στὸ «Ἡμερολόγιον Καταστρώματος, α'» (τόμος «Γιὰ τὸν Σεφέρη») — Ἑλένης Βακαλῶ: «Ἡ Ἔννοια τῶν Τυφλῶν» (περ. «Διάλογος», 1962) — Μικρὴ σπουδὴ γιὰ τοὺς «Κλειδάριθμους» τοῦ Κλείτου Κύρου (περ. «Νέα Πορεία», 1964) — Νεότερες τάσεις στὴν πεζογραφία (περ. «Ἐνδοχώρον», 1965).

Ἀντζακα Σοφία, Ἡ ποίησιν τοῦ Γ. Θέμελη. Ψυχολογικὴ ἀνάλυσις. Ἀθήνα 1973. Ἀντινά. Σελ. 70. (Δρχ. 50). Δούκαρης Δημήτρης, Sine ira et studio. (Ἔνα σχόλιον γιὰ τὸν Γιώργου Σεφέρη). Ἀθήνα 1973. Σελ. 15. (Δρχ. 30). Πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ περ. «Νέα Σύνορον», 21-22, Ἰαν. - Ἀπρ. 1973.

Χάρης Πέτρος, Ἡ πνευματικὴ ἐλευθερία καὶ οἱ μεταπολεμικοὶ ἄνθρωποι. Τὸ γροινιὸ μῆς ἐποχῆς. Διάλογος μὲ 43 συγγραφεῖς καὶ καλλιτέχνες. [Κείμενα: Ἐγγελου Σικελιανοῦ, Ν. Καζαντζάκη, Ε. Η. Παπανούτσου, Παναγιώτη Κανελλόπουλου, Τ. Κ. Παπατσώνη, Ἀλκη Θρόλου, Γιώργου Σεφέρη, Π. Πρεβελάκη, Γιώργου Θεοδοῦκα, Ἀγγελου Τερζάκη, Π. Μιχαήλ, Α. Κουκούλα, Αἴνου Καρζῆ, Λύρας Σ. Θεοδοροπούλου, Κ. Δ. Γεωργιόλη, Γιάννη Χατζίνη, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, Γιάννη Κορδάτου, Χ. Ι. Καρούζου, Μανώλη Καλομοίρη, Κ. Θ. Δημαρᾶ, Κ. Καρούζου, Ὁδυσσεᾶ Ἐλύτη, Θανάση Πετσάλη, Στέλιου Εσφιλοῦδα, Στράτη Μυριβήλη, Γρηγ. Ξενοπούλου, Θ. Ν. Συναδινῶ, Δ. Μπόγγρη, Ἡλία Βενεζῆ, Β. Ρῶτα, Δημήτρην Φωτιάδη, Ν. Κατηφόρη, Κώστα Οἰκονομίδη, Μιχ. Ροδᾶ, Γ. Ν. Πολίτη, Γιάννη Σιδέρη, Γ. Ι. Φουστᾶρα, Σωκράτη Καραντινοῦ, Γ. Ἀνεμογιάννη, Σπύρου Βασιλείου, Γ. Βακαλῶ καὶ Γιώργου Σεβαστιογιάννη]. Ἀθήνα 1973. Ἔστια. Σελ. 246. (Δρχ. 100). Ὁ διάλογος τοῦ περ. «Νέα Ἔστια».

Ξένη λογοτεχνία

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Μπέλλ Χάινριχ, Ὁ κλόουν. Μετὰφραση ἀπὸ τὰ γερμανικὰ Γιάννη Λάμψα. Ἀθήνα 1973. Φίλιππερ. Σελ. 296. (Δρχ. 36).

Τζόνς Τζέμης, Ὁδυσσεᾶς. Τόμος Ε'. Μέρους δευτέρου. Μετὰφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικὰ Γιάννη Θωμόπουλου. [Ἀθήνα 1973]. Πατρίδης. Σελ. 178 [=721-898]. (Δρχ. 90).

ΔΟΚΙΜΙΟ

Ἀθανασιάδης Τάσος, Τρία παιδιὰ τοῦ αἰῶνα τους. Βιογραφικὰ χρονικὰ. Τρίτη ἐκδόση. Κείμενο ὁριστικόν. [Ἀθήνα 1973]. Ἔστια. Σελ. 218. (Δρχ. 80). Ὁ-γκιῶ - Ντοστογιέβσκι - Τολστόη. Ἡ πρώτη ἐκδόσιν τὸ 1957 καὶ ἡ δευτέρη τὸ 1962.

Σολομὸς Ἀλέξης, Ἡλικία τοῦ Θεάτρου. Ἐνδεκα σταθμοὶ στὴν ἱστορία τῆς θεατρικῆς τέχνης. Ἀθήνα 1973. Δίφρος. Σελ. 131. (Δρχ. 80). Κεφάλαια: Στὴν Αἴγυπτον τῶν Φαραῶ — Ὁ τελευταῖος Ἑλληνας — Ἀνάμεσα σὲ δύο ἐποχές — Ἡ παντοκρατορία τοῦ ἠθοποιοῦ — Ἡ Ἀγγλικὴ Ἀναγέννησις — Τὸ θεατρικὸν Μπαρόκ — Τὸ χλωμὸν Ῥομαντικὸν Δρᾶμα — Ἡ τυραννία τοῦ Νατουραλισμοῦ — Ἐνας πνευματικὸς προφήτης [= Στριντμεργκ] — Οἱ πρωτεργάτες τῆς ἐπανάστασης — Οἱ δημιουργοὶ τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Βακαλόπουλος Κωνσταντῖνος, Τρία ἀνέκδοτα ἱστορικὰ δοκίμια τοῦ φιλικοῦ Γεωργίου Λασσάνη. Θεσσαλονίκη 1973. Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Σελ. 203 + πίν. xv. (Δρχ. 150). Μετὰ ἀπὸ ἐκτενὴ εἰσαγωγή τὰ δοκίμια: α') Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος - Τρίτη ἐποχὴ (1757 - 1814) — β') Aufschlusse über die Vorherreitungen zur Griechischen Insurrection — γ') Τὸ Στρατιωτικὸν τῆς Ἑλλάδος.

Βενιζέλου Ἐλενα, Ἐπὶ τὴν σιανὴν τοῦ Βενιζέλου. (Ἀπομνημονεύματα). Ἀθήνα 1973. Μπάυρον. Σελ. 61. (Δρχ. 25). Πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1954 στὴν ἐφ. «Τὸ Βῆμα».

Γεωργιάδης Εὐστάθιος, Τὰ Λεσβιακὰ ἢ Ἱστορία τῆς νήσου Λέσβου. Μετὰφραση ἐπαυξημένη τοῦ ἔργου τοῦ Σ. Α. Πλένιου. Φωτοτυπικὴ ἐπανεκδόση τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ 1849. Πρόλογος Μ. Σάββα. Εἰσαγωγή Γ. Βαλέτα. Ἀθήνα 1973. Πηγή. Σελ. 16 + ιβ' + 316. (Δρχ. 150).

Karpozilos Apostolos, The Ecclesiastical Controversy Between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217-1233). Θεσσαλονίκη 1973. Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν. Σελ. 108 + χάρτης 1. (Δρχ. 150).

— Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τόμος Δ': Μέγας Ἀλέξανδρος - Ἑλληνιστικοὶ χρόνοι. Ἀθήνα 1973. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν. Σελ. 555. (Δρχ. 500). Συντάκτες τοῦ τόμου: Π. Κανελλόπουλος, Ἀλ. Δεσποτόπουλος, Ἀθ. Καλογεροπούλου, Α. Λουκοπούλου, Ἐμμ. Μικρογιαννάκης, Μιχ. Σακελλαρίου, Κ. Τσάτσος, Μ. Χατζόπουλος.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Χριστιανικὴ

Καλοκέρης Κωνσταντῖνος, Βυζαντινὰ ἐκκλησιαί τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μεσσηνίας. Θεσσαλονίκη 1973. Σελ. 270 + πίν. viii (ἔγχρωμοι) + 244. (Δρχ. 500).

ΕΚΛΟΓΕΣ/ΕΠΙΛΟΓΕΣ/ΕΚΛΟΓΕΣ/ΕΠΙΛΟΓΕΣ/ΕΚΛΟΓΕΣ/ΕΠΙΛΟΓΕΣ/ΕΚΛΟΓΕΣ/ΕΠΙΛΟΓΕΣ/ΕΚΛΟΓΕΣ/ΕΠΙΛΟ

BIBLIA

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ, *Δεκαοχτώ λιανοτράγουδα της πικρής πατριδας*. Γραμμένα τὰ περισσότερα μέσα σὲ μία μέρα τὸν Σεπτέμβρη τοῦ 1968 στὸ Παρθένι τῆς Λέρου γιὰ νὰ μελοποιηθοῦν ἀπὸ τὸν Μίκη Θεοδωράκη, συνφαίνουσι ὡς μορφὴ, ὡς διάθεση καὶ ὡς στάση ζωῆς προσωπικούς τόνους τοῦ ποιητῆ με τὴν καλύτερη δημοτικὴ παράδοση.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΟΤΟΚΗΣ, Ἄπελλῆς. Γιὰ πρώτη φορὰ σὲ βιβλίον ἓνα ἔκτενές ἱστορικὸ διήγημα τοῦ κερκυραίου συγγραφέα πρωτοδημοσιευμένο στὰ 1905 στὸν *Νουμά*. Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ὁ μέγιστος Ἀπελλῆς καὶ ἀδάμαστοι ἐξανδραποδισμένοι Ἰθηβαῖοι σὲ μιὰ αἰματηρῆ ἀναμέτρηση παθῶν ποῦ ἀγγίζει τὸν κόσμο τῶν ἰδεῶν.

ΜΗΙΕΝ ΤΖΟΝΣΟΝ, *Βολπόντ ἢ ἡ ἀλεπού*. Σὲ ἕμμετρὴ μετάφραση καὶ με εἰσαγωγὴ Ἀγγέλου Τερζάκη ἡ περίφημη σάτιρα τοῦ δευτέρου μεγάλου ἐλισαβετιανοῦ. Πάθη καὶ ἐλαττώματα, ἐνσάρκωμένα σὲ ἀδρούς τύπους, ζεμασκαρεύονται ἀπὸ τὸ καταλυτικὸ πνεῦμα τοῦ συγγραφέα ποῦ ἀποκαλύπτει τὰ ἀπόκρυφα τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου.

J. P. SARTRE - B. PINGAUD - D. MASCOLO, Ὁ ὁλός τοῦ διανοομένου στὸ ἐπαραστατικὸ κίνημα. Ἐνδιαφέρουσα «συζήτηση» πάνω σ' ἓνα φλέγον θέμα τῶν καιρῶν μας. Ἀρχίζει με μιὰ συνέντευξη τοῦ Σάρτρ καὶ συνεχίζεται με τὰ ἀνιερτικὰ κείμενα τῶν δύο ἄλλων στοχαστῶν.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΓΔΑΣ, Ἀρχεῖο Χατζηπαναγιώτη. Ὁ πρῶτος τόμος μιᾶς συστηματικῆς μελέτης γιὰ τὴν οικονομικὴ δραστηριότητα ἐνὸς τσάκωνα μεγαλοεφοπλιστῆ στὰ τέλη τοῦ 18. καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19. αἰώνα. Ἐξαιρετικὰ πολυτιμὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἐμπορικὴ δραστηριότητα τῆς Ἀνατολικῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν Σπετσῶν στὰ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση χρόνια.

— 25 σύγχρονοι γερμανοὶ πεζογράφοι. Σὲ μετάφραση Δημοσθένη Κούρτοβικ μιὰ ἀνθολογία ποῦ, παρουσιάζοντας συγγραφεῖς τῆς Ἀυτικῆς Γερμανίας οἱ ἴποιοι ἄρχισαν νὰ γράφουσι μετὰ τὸ 1945, ἐπιχειρεῖ νὰ συναρμολογήσει μιὰ αὐθεντικὴ μαρτυρία γιὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς μεταχιτλερικῆς γερμανικῆς κοινωνίας.

ΡΕΝΑ ΚΑΣΔΑΓΛΗ, *Πουλιά*. Πρῶτο βιβλίον με στίχους τῆς δεκαετίας 1961-

1972. Γυναικεῖα εὐαισθησία, διχρητικὸς ἐξομολογητικὸς τόνος, στοχαστικὴ ρέμβη ἐμπρὸς σὲ προσωπικὲς καὶ κοινὲς ἐμπειρίες.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΜΑΡΓΑΡΙΣ, *Ρωμοὶ μετανάστες στὴν Ἀμερική καὶ ἄλλα τινά*. Διηγήματα γραμμένα σὲ ὕφος καθημερινοῦ κουβεντολογιοῦ ἀνιστοροῦν με πικρὴ θυμοσοφικὴ διάθεση περιπτώσεις ἀπὸ τὸ νεοελληνικὸ δράμα τῆς μετανάστευσης καὶ ἀπὸ τὶς συνθήκες ποῦ τὸ προκαλέσαν καὶ τὸ συντηροῦν.

ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Μῖθος, κινηματογράφος, σημειολογία, κρίση τῆς αισθητικῆς*. Μοναδικὴ ἴσως ἐλληνικὴ συνθετικὴ μελέτη ποῦ ἐρευνᾷ τὸν κινηματογράφο ὡς τέχνη ἀλλὰ καὶ ὡς μέσο μαζικῆς ἐπικοινωνίας σὲ συνάρτηση με τὶς ἐξελίξεις τῆς σημειολογίας καὶ τῆς αισθητικῆς, ὅπως διαμορφώνονται στὴ σύγχρονη κοινωνία.

(Ἐπιλογή ἀπὸ βιβλία ποῦ ἐκδόθησαν τὸν Ἰούνιο - Ἰούλιο 1973)

ΘΕΑΤΡΟ

Ο ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ ΠΑΡΑ ΛΙΓΟ ΒΕΖΥΡΗΣ, τοῦ Γιώργου Σκούρτη, «Θέατρο Τέχνης». Ἀπὸ τὸν μπερντέ στὴ σκηνή : ὁ Καραγιούζης πηγῆ ἐμπνεύσης γιὰ σύγχρονους προβληματισμούς. Θέμα : ὁ Καραγιούζης — σύμβολο τοῦ λαοῦ — ἀντιμέτωπος με τὴν ὀργανωμένη ἐξουσία. Λαμπρῆ, κεφάτη παράσταση.

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

ΤΙΜΩΡΟΣ ΧΩΡΙΣ ΟΙΚΤΟ, τοῦ Ρίτσαρντ Μπρούκς. Ταινία τοῦ 1952, ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς ταινίες με πρωταγωνιστὴ τὸν Χάμφρεϋ Μπόγκαρτ ποῦ ἐπανεκδόθησαν καὶ θὰ δοῦμε τὸ χεμῶνα. Ἡ πάντα ζωντανὴ παρουσία ἐνὸς ἠθοποιοῦ ποῦ ταυτίστηκε με τοὺς ἥρωες ποῦ ἐρμήνευσε καὶ ποῦ ἀνήκει τώρα στὴν κινηματογραφικὴ μυθολογία.

Οἱ Ἕλληνες σκηνοθέτες τῆς νεότερης ἡ καὶ τῆς νεοτατῆς κινηματογραφικῆς γενεᾶς συμπληρώνουσι τὶς ταινίες τους (μικροῦ καὶ μεγάλου μήκους) ποῦ θὰ μᾶς δεῖξουν τὸ χεμῶνα. Ἴσως οἱ μεγάλες ἐκπληξίες, πάντως ὅλες οἱ ἐλπίδες μας. Ἄν δὲν τὶς ματαιώσει ἡ ἀγρυπνὴ λογοκρισία.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΑΛΕΞΗΣ ΑΚΡΙΘΑΚΗΣ, Ζωγραφικὴ. Τὸν Ὀκτώβριο. Γκαλερί Τ. Ζουμπουλάκη.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΑΛΑΝΗΣ, Χαρακτικὰ καὶ σχέδια. 28 Σεπτεμβρίου - 13 Ὀκτωβρίου. Καλλιτεχνικὸ Πνευματικὸ Κέντρο Ὁρα.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΛΟΥΤΣΗΣ, Ἐπιφωνανίες 73. Ζωγραφικὴ. 21 Σεπτεμβρίου - 15 Ὀκτωβρίου. Αἴθουσα Τέχνης Δεσμῶς.

ΓΙΟΥΛΙΑ ΛΑΚΕΡΙΔΟΥ, Ζωγραφικὴ καὶ ταπισερί. 24 Σεπτεμβρίου - 10 Ὀκτωβρίου. Καλλιτεχνικὸ Πνευματικὸ Κέντρο Ὁρα.

ΣΤΑΘΗΣ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ, Ζωγραφικὴ. 18 Ὀκτωβρίου - 10 Νοεμβρίου. Αἴθουσα Τέχνης Δεσμῶς.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΜΕΛΑΔΙΝΗΣ, Κατασκευές. 20 Σεπτεμβρίου - 5 Ὀκτωβρίου. Καλλιτεχνικὸ Πνευματικὸ Κέντρο Ὁρα.

ΜΠΙΕΤΤΥ ΜΑΝΘΟΥ, Ζωγραφικὴ. 10-27 Σεπτεμβρίου Καλλιτεχνικὸ Πνευματικὸ Κέντρο Ὁρα.

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΑἴΓΛΟΙ ΧΑΡΑΚΤΕΣ, Ὀμαδικὴ ἔκθεση. Ἀπὸ τὶς 22 Σεπτεμβρίου. Γκαλερί Τ. Ζουμπουλάκη.

ΣΤΑ ΕΠΙΟΜΕΝΑ ΤΕΥΧΗ

Ποίηση: Φραγκίσκη Ἀμπατζοπούλου, Γιώργης Παυλόπουλος, Δημήτρης Ποταμίτης, Λευτέρης Πούλιος.

Πεζογραφία: Ἄρης Ἀλεξάνδρου, Ἔρση Ἀνδρέου, Μέλπω Ἀζιώτη, Marcelle Auclair, Θανάσης Βαλτινός, Μαρία Δούκα, Heinrich Mann, Νίκος Μπακόλας, Παντελής Τρωγάδης.

Δοκίμιο - Μελέτη: Gideon Bachmann, George Bataille, Maurice Blanchot, Iris Murdoch, Ἀλέξης Πολίτης, Claude Levi-Strauss, Μ. Χατζηγιακουμῆς.